СВЕСКА I. ЦЕНА 10 ФИЛИРА. СВЕСКА I.

РАТНЕ СЛИКЕ СА БАЛКАНА.

СРПСКА ВОЈСКА ОСВАЈА КОСОВО И ПРИШТИНУ.

Бегство Турака из Приштине.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА * БЕОГРАД *

Издавачка књижарница Св. Ф. Огњановића у Н. Саду.

КЊИГЕ ЗА СТАРО И МЛАДО
РАТ НА БАЛКАНУ.

Најтоплије препоручујемо следеће интересантне ратне приче за сад ових дванаест, а ускоро биће. најављено и других дванаест врста. Књиге су ове:

Српска војска осваја Косово и Приштину . —·10
Српска војска у бој на Куманову 10. и 11. октобра 1912. . . . . —·10
Победоносна српска војска осваја Скопље град цара Душана . . . . . —·10
Освојење царског града Призрена 30. октобра 1912. . . . . —·10
Крвави бојеви на Бакарном Гумну и Прилепу —·10
Велика и страшна битка на Битољу од 1. до 4. новембра 1912. . . . . —·10
Поносни српски рат, велике приче скромних очевидаца . . . . . —·10
Освојење Новог Пазара, ратне слике и прилике —·10
Победоносна српска војска у Кичеву, Дебру и Ориду . . . . . —·10
Међу српским рањеницима, шта нам ови причају о бојевима . . . . . —·10
Српска војска на Синем Мору и освојење Драча . . . . . —·10
Писма храбрих српских војника својим кућама . . . . . —·10

Пб-1547

УНИВ. БИБЛИОТЕКА
М. Бр. 55437

ГЕ ЗА СТАРО И МЛАДО

РАТНЕ СЛИКЕ СА БАЛКАНА

I.

СРПСКА ВОЈСКА ОСВАЈА КОСОВО И ПРИШТИНУ.

Издање књижарнице
Светозара Ф. Огњановића у
1913.

Књижара „СЛАВИЈА“ Нови Сад

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА
БЕОГРАД

Срп. Штампарија дра Св. Милетића у Н. Саду.

Две три о овим књижицама.

Песма је певала Косово тужно, песма је певала стару славу и јунаке и крепила наде у Србину, да ће закопана српска слава на Косову опет васкрснути.

После 523 године те се наде Србинове и остварише. После толико векова патње и уништавања српског племена, ипак смо дочекали Косовску Освету и уништења нашег петвековног непријатеља.

Храбра српска војска са својим соколима, осветила је Косово, ослободила оно петвековно робље српско и у свако српско срце ужегла огањ поноса — са којим оставља у аманет поколењима: да чува то поносно име своје — Србин.

Ову величајну борбу српског народа, ово освећено Косово бележимо [illegible]

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА * БЕОГРАД *

књижице, да чита и старо и младо, да се учи и крепи, да се дичи и поноси, што је члан племенитог и јуначког српског народа.

У низу ових књижица изнећемо у лепим причама и доживљајима, које су сами учасници испричали своје подвиге у овом ратовању, у овој освети Косовској — у биткама вођеним: кроз Стару Србију, Маћедонију, Нови Пазар, метохију, Арнаутлук па чак до на Сиње море, — на Адрију.

Слике ове јуначки су подвизи, које је само Србин у стању да учини, и он је учинио.

Књижара **С. Ф. Огњановића.**

БАЛКАНСКИ РАТ.

Приштина на Косову Пољу.

Немањићска столица Приштина, данас је у границама Слободне Србије.

Жалост је видети садашњу Приштину, негдашњу престоницу српског краља Милутина Немањића. Све је то оронуло, пропало, осиромашило, прави тип турске Паланке. Ништа од старих споменика, цркава, Милутинових дворова нема сад. Зна се само место, на коме је још не тако давно стојала кула (од скора „сахат кула“), једини остатак Милутинових двора. Сад и куће и улице, и чаршија, све уопште казује, да се човек налази у земљи, у којој су вековима дивљи Арнаути господарили. Пре уласка српске војске у Приштину било је 3690 кућа, са 25.000 становника од којих скоро

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ * БЕОГРАД *

1/5 Срба, а 4/5 муслиманских Арнаута, српских крвопија и око 1000 душа Цигана (православних и муслиманских) Број српских домова нагло је опадао не само у косовским селима, већ и у Приштини, од несносног зулума арнаутског.

У Приштини има српска основна и грађанска школа и једна црква, до које је зграда, у којој митрополит призренски одседа кад долази у Приштину. У Приштини је од 1888. год. и српски конзулат. Први конзул Србије на Косову, Лука Маринковић погинуо је у Приштини.

На пола сата од Приштине налази се Косово Поље, тужно српско разбојиште, са гробом (текијом) цар Муратовим и са гробовима косовских барјактара. Околина Приштине пуна је старих споменика, наравно већином у рушевинама. Нису далеко црква Грачаница, манастир Девич, рушевине цркве Самодреже, рушевине брвеничке цркве (задужбине Лазара и Стевана Мусића, сестрића кнез Лазаревих) у Горњем Лабу, бања Милоша Обилића („Сала Баја“ или „Киш бања“) код лужанског моста на Лабу, докле су допрле

предстраже осветничке српске војске 1877. г. на Косову. У недалекој планини Чичавици има у рушевинама 77 српских манастира, а пуно је старих српских задужбина и на Косову Пољу, у Голаку и Качаничким Планинама. Све су то сад гробови, гробље негдашње српске царевине, али ипак гробље, из којег је ево — васкрснула Српска Слобода.

Ноћни јуриш на Подујево. — Колики је ратни плен. — Шта веле заробљеници. — Образовање срева лабског.

Куршумлија, 8. октобра.

У суботу 6. ов. м. пред сами мрак неколико наших чета, користећи се маглом, јуришем су заузели опкопе на Подујеву. Преко ноћ су Турци напустили подујевски положај и повукли се на југ.

7. о. м. заутето је Подујево, где су Турци оставили једну батаљонску заставу, око 80 великих шатора 10.000 килограма пексимита, више сандука муниције, 80 говеди, много ранаца и друге опреме. Од заробљеника сазнаје се да су у досадањим борбама овде на граници учествовала два пука низама, шест та-

бора Арнаута и три батерије топова. Арнаути су се иселили са својим породицама из предела Лаба, оставивши у изобиљу и сточне и људске хране. У освојеној области образован је нов срез под именом срез лабски са седиштем среског старешине у Подујеву. Наша власт је већ уведена. Расположење и код официра и код војника одлично.

Наступање српске војске. — Пад Приштине.

Друга армија је заузела Страцин, на средокраћи пута Егри-Паланка-Куманово, а њени делови заузели су око 11 часова Кратово. После упорних и крвавих бораба трећа армија заузела је целокупну област Лаба и избила на Косово, а јуче 10. октобра 1912. у 5·30 с. по подне заузела Приштину. Повлачећи се ка Куманову Турци су порушили мост на Моравици, све веће пропусте, па и сам насип. Наше железничке трупе, потпомогнуте другим официрима и свима грађанским чиновницима успеле су упорним радом преко целе ноћи да изврше оправке тако да се возови са храном већ истоварују у Прешеву, саобраћавајући скоро до саме убојне линије.

Српска војска на Косову.

Дуж целог Косова српска војска допунски батаљони трећи позив и комора непрестано иду и дању и ноћу. Друмом косовским пролази народ одасвуд, из Шумадије, са Дрине и Тимока. По неколико сати иде војска и комора једног округа. Толика маса војске утиче поражавајући на сав муслимански свет.

Познато арнаутско село Језерце и села на црнољутском кланцу, од увек најотпорнија, предаће се данас сутра. Изјава о предаји њиховој стигла је. Нигде досада није било нити ће бити употребљено оружје.

Предвођени хоџама Арнаути, сви одрасли и старији, сами силазе у села у најближе главно место и предају се команданту места. Хоџе подносе писмени акт о предаји са назначењем броја пушака и количине муниције. Истим актом именују се и зликовци и зулумћари од којих је свет страдао.

Срби, већином учитељи, воде контролу о томе да ли је оружје покупљено и да ли су сви зликовци назначени. Упоредо са свим овим ради се на грушисању села у општине и свуда се поставља општинска управа. За мало дана цело Косово и Лаб имаће своје општине

Одлично држање српске војске.

Деветог октобра 1912. по подне наша војска ушла је у Приштину после јаких бораба у Тренет-теснацу и на положајима пред Приштином. Командант армије са штабом стигао је у 10 сати пре подне, дочекан врло одушевљено. Литије су изашле пред њега, а дочекали су га и најугледнији Турци. Прота је команданта поздравио као ослободиоца. Командант у отпоздраву нарочито је нагласио како Србија долази да донесе слободу и ред за све без разлике вере и народности. Препоручује највећу слогу. Свакоме поданику Србије, па ма које вере и народности био, зајемчена је потпуна лична и имовна безбедност.

Сви су га одушевљено поздравили. На све стране чују се узвици: „Живео краљ Петар Први! Живела Србија!“

На путу за Приштину командант армије свратио је на Косово и ту је код Муратова Тулбета, где су били исечени кнез Лазар и Милош Обилић одслужена служа божја и извршен помен изгинулим косовским Јунацима.

У Приштини је било благодарење за победу српског оружја и молепствије за срећан

живот српског краља и победу српске војске. У Приштини су се повукли сви Арнаути из Лаба. Сад предају оружје, а од времена на време чује се по који пуцањ. То Арнаути заклоњени у кућама и подрумима пуцају на српске војнике.

У Приштини је пуно српске војске која пролази и иде данас на противника, па опет је изведен ред. Нико од мештана није ни за пет пара оштећен. Свако се мора дивити издржљивости наших људи и одличним особинама српског оружја. Незна се шта је лепше, пушка или топ или муниција. Војницима је најлепше уживање у њиховом оружју.

Велики ратни плен. — Повлачење турске војске.

У Приштини је заплењена велика количина пушчане и Мартинове муниције а мноштво топовске и пушчане муниције, велика количина пексимита, брашна и друге људске и сточне хране. Свака кућа и џамија су прави арсенали. Оружје се још једнако купи. Противници су се повукли.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА БЕОГРАД

У ПРИШТИНИ.

Плен. — Помен кнезу Лазару.

У Приштини је заплењено много сваковрсног материјала, пушака, артилеријске и пушчане муниције, доста шатора, рањаца, пексимита брашна и т. д. Свака арнаутска кућа и џамија прави је арсенал. Приступљено је одмах разоружању Арнаута. 9. октобра постављена је почасна стража на гробу цара Лазара и султана Мурата. Јуче је у цркви извршен помен цару Лазару и кнежевим јунацима.

Образовање срезова и општина на Косову. — Постављање среских начелника.

Свуда на освојеној територији живо се ради на увођењу административне управе. Са Приштином као средиштем образован је округ приштински, коме припадају срезови приштински, вучитрнски, митровачки, гњилански, феризовићски и лабски. Окружни начелник је Тодор Станковић, начелник за срез приштински Андра Динић, судија београдског варошког суда, за гњилански

Спира Станковић, начелник срески у пензији, за вучитрнски Живојин Московљевић, адвокат у Лесковцу, за лабски Милорад Томић, начелник среза косаничког. Сви су резервни официри. Очекује се сутра именовање за срезове митровачки и феризовићски.

Свуда су основане општине и већ раде општински судови. Ред се заводи енергично. Све наредбе су у духу прокламације команданта треће армије, која се завршава овим речима: „Ми носимо у једној руци правду, истину, поштење и част, а у другој барут и олово. Ко нам изиђе на сусрет као брат загрлићемо га братски. Земан је дошао да се турска царевина распадне и да ми и ви у миру и љубави живимо под владом Узвишеног Господара Врховног Команданта Краља Петра.“

Окружни начелник Тодор Станковић, познавалац овог краја и овамошњег становништва, поред строгости уноси и пуно помирљивости у своје наредбе. Позвати су сви Арнаути да се врате домовима и предаду оружје. За то им је дат известан рок,

после чега ће бити оглашени за непријатеље. Наређено је да се Арнаутима олакша повраћај и поновно усељавање. Све воденице прорадиће на рекама. Узеће се у попис сточна и људска храна одбеглих Арнаута и обезбедити од грабежа. Води се списак одузетог оружја и према томе ће се утврдити ко још није предао оружје. Стављено је у личну одговорност среских начелника, да у њиховим срезовима никакво по закону кажњиво дело не прође без казне. У најкраћем року свуда треба основати општине, и у састав општина унети и она села из којих су Арнаути избегли. У општинску управу, сразмерно према броју становништва, улазе и муслимани. Дата је наредба да се што пре изради списак села по имену и по броју кућа српских и арнаутских. Ово ће до пописа становништва привремено послужити за увођење административне управе.

Све досад издате наредбе опредељују дух једнакости пред законима. Унутрашње правно уређење у освојеним областима биће потпуно онако како је у Србији.

Стање у Приштини. — Предаја Арнаута.

Цео Лаб и Косово су у потпуном миру. Победничка српска војска не оставља за собом нигде пустошења. Ни трага од пљачкања. Мир и ред се неочекивано брзо враћа. Арнаутски збегови силазе с планина и предају се. Стичу се са свих страна у Приштину. Хиљадама кола са белим барјаком у знак предаје натоварена су са покућанством, ситном децом и женском чељади. Пред сваким колима нешто ситне стоке. Силазећи с планина јављају се прво стражи, предају пушке и муницију и даље се спроводе путем, који је сав поседнут војском, већином трећег позива. Становништво турско и арнаутско поражено је брзином, којом се освајање врши и сасвим се приклонило новој судбини. По варошима свуда се предаје оружје у грдним количинама, највећим делом мартинке и брзометке. Сви Муслимани носе око десне руке српску тробојку. Сва варош је окићена српским заставама. И на турским домовима вију се српски барјаци поред белих барјака за предају. Отворени су сви дућани, и српски и

муслимански. Сав живот понова улази у редован ток. Данас први пут чуле су се и хоџе са мунарета. У становништву муслиманском манифестује се потпуна лојалност према новом стању, шта више сами Муслимани верују у опште напредовање под новим културним поретком државним.

ПОБИЈЕНИ НА ПРЕВАРУ.

Како су пали Милан М. Поповић и адвокат Барбуловић, резервни поручници.

Један наш пријатељ, који је стигао у Београд, потврдио је вест о смрти Милана М. Поповића, резервног поручника, студента права у Паризу и испричао нам ове појединости о трагичној смрти његовој и његових другова.

Једно одељење добровољаца, које је предводио Милан Поповић и у коме је био и адвокат Барбуловић, резервни поручник, отворило је било ватру на једну гомилу од преко сто Арнаута, који су кришом хтели прећи на нашу границу.

Пошто су сузбили Арнауте, наше добровољачко одељење пође за њима у потеру

и сатера их испод Преполца у један теснац и оспе на њих ватру.

Неколико минута касније Арнаути махањем марама даду знак да хоће да се предаду.

Поповић и Барбуловић наређе да се обустави ватра и кад су Арнаути метнули своје пушке у купе и склонили се у страну, Поповић нареди те и наши то учине.

У том тренутку Поповић, да ли из лаковерности или поверења према Арнаутима, нареди, те његова чета пође у гомили Арнаутима.

Кад су се Арнаутима приближили на неколико корака, ови подлаци потегну сви своје револвере и оспу паљбу у груди наших добровољаца, а неки ударе и ножевима.

Убрзо су и Милан Поповић и Барбуловић били лешеви, а са њима и више добровољаца.

Још на прву пуцњаву полетела је к њима једна чета наше војске са најближе позиције, али док су војници стигли, већ је њих више платило животом своје поверење према Арнаутима.

Трагична смрт ових наших храбрих добровољаца нека буде лекција свима нашима како ваља поступати са непријатељима.

ПРЕКО КОСОВА.

Утисци и белешке кроз Стару Србију.

Таман сам ја био реквирирао у цигањској мали једно, мало као куче, магаре, да нам понесе ствари и молио га, преклињао и тукао уским феризовићским улицама, да пође брже, јер смо довде требали доћи пешке, — кад нађе један фијакер са три Турчина.

„Куда?“ „Приштина“, одговара Арнаутин умиљато се смешећи.

„Силази!“ — „Ама од Скопје имаме књигу, да се слободно вратиме кући...“

„Силази“, грмну мој колега Жан и прихвати се револвера. Турци поскакаше, кочијаш се узневери; ми поскидасмо торбе с леђа и кретосмо ка Косову.

Косово наше! Колико пута заврцале сузе, колико пута стегнуте још дечије песничице, колико уздрхталих суза при самој

помисли на њега. Иза нас снежни Шар и Љуботен, далеко испред нас Копаоничке планине, а ка западу се пружила дуга пуста равница, црна земља натопљена крвљу и лешинама. Са три стране снежне планине, а с четврте се на далеком хоризонту небо изједначило са земљом, тамо негде над Метохијом. Али је ужасно пусто и празно. По који залутали војник, по која арнаутска група, која се враћа из збегова. Неколико оваца, волова, две-три козе, троја кола, жене и деца. Њина су села опустела, лица им мрачна. Кад су чули да су Срби ушли у Приштину, старци су плакали. Окорели зликовци и разбојници, постали су нежни сентименталци, чим се тицало њихове коже. Међутим у наших свануло и после пет столећа се пева — у српској кући пева. У Липљану и Гуштерици жене још плачу од радости, народна ношња дивна, типови карактеристични, говор чист. То су они са Ситнице, у чијој успомени пет стотина година сија као сунце копље Срђе Злопоглеђе. У Локви код Грачанице пола села, чивчије, изашло да види како се српски војници во-

зају фијакером Али Фуад Данеш-беговим. То је био њихов спахија. Деца од 10 година носе револвере, и један малишан хтеде да пуца на бегова кочијаша.

„Како је, бако?“ — питам једну старицу. „Срећа, сине, не жалим сад да умрем“, а очи јој све сузне од милоште. Лица сва ведра. Причају само о турском бегству. „Колико наших војника, толико српских топова“, говорили су аскери у бегству. „Амин“, рекох ја, они се прекрстише, те се, ни сам не знајући шта ми би, и ја прекрстих.

Још за видела угледасмо Приштину, престоницу Милутинову, са њених 12 џамија, касарнама, безброј ниских кућа у плодној, лепо урађеној долини. Варош је турска и не вреди много. Дућани и кафане тек почињу да се поново отварају. Још многи Арнаути нису предали оружје, али наше комите врше своју дужност. У канцеларијама су нађена акта, по којима је сваке недеље имао да погине „у свађи“ по један виђенији Србин. У вароши је много београђана.

Журим да изађем. Са џамије певају оце. У кафани „Краљ Петар“ севдалишу резер-

висти уз ћевапчиће. Сутон и снег падају и успављују ову старинску варош.

Деца и српска мисао.

(Како осећа Србче са Косова). 21. априла ове године, пошао сам из Скопља на Косово да у манастиву Грачаници видим Ђурђевски Сабор и побележим песме које се о Ђурђев-дану на сабору певају.

У Липљане воз стиже око 10 часова пре подне, а одатле се иде на колима, пешке или на коњу до Грачанице. Ја радо пешачим, али овога пута, и преко мога обичаја понео сам више ствари но обично, а тако исто и мој сапутник г. М. Бороjевић наставник цртања у скопској гимназији, понео је велики апарат за сликање, те чим смо из воза изашли, потражисмо кола или коње, али немогосмо добити, јер нигде, ни у селу, ни у целој околини не беше ни коњчића пошто су тога дана били избори за поверенике, и сва кола и коње власт је заузела.

Не остаје нам друго већ пешке. И ако, обојица добро пешачимо, тешко нам беше ствари носити

Замолисмо неке сељаке из Гуштерице и Добротина да нам ствари понесу, али несмедоше јер се морало проћи поред арнаутског села Коњуха. — На велику молбу нашу сељак Стеван (презиме сам му заборавио) прими се да нам ствари понесе, те кретосмо Грачаници.

Ишли смо према Гуштерици уз реку Јањевку и тражили место где ћемо је прескочити. Газили смо и блато и паводњена места а сељак никако несме да пређе реку док не пређемо село Коњух. Тек близу села Ливађа, остависмо Коњух с леве а Гуштерицу с десне стране, прећосмо Јањевку и упутисмо се право ливађској школи, која беше још недовршена.

Ту се у једној кући, некој врсти сеоске механе, одморисмо и ручасмо а мало после кретосмо за Грачаницу која је одатле удаљена једва један час.

Кад из села изађосмо, сеоска деца, мушка и женска чуваху оно мало стоке, што раја може да држи и радознало нас посматраху.

Један дечак, највише да је имао 6 година, гледаше нас упитно својим паметним очима. Ја га ослових: како ти је име?

— Бранко, — беше кратак али јасан одговор.

— Идеш ли у школу? питам га даље.

— Идем у први разред — одговори он.

— А је си ли ти Србин?

— Србин сам . . . , и овија су све сами Србчићи — одговори он с поносом и показа руком на осталу децу.

— Е кад сте Србчићи, и тако добри, ево, даћу вам шећера, — извадим из торбе неколико комада чоколаде и разделим.

— Хвала ти! — рече Бранко . . . и наједанпут, као стидећи се обори очи, у лицу поцрвене и бојажљиво ме упита: Имаш ли српску пару?

— Шта ће ти српска пара? упитах га

— Па, хоћу да видим краља српског.

— И ми хоћемо! заграјаше друга деца.

Ја претурих све џепове и, као за инат, ниједан српски новац не имадох код себе; а да бих и жељу ових србчади испунио покажем им једно писмо на чијем куверту беше

марка од 0·25 дин. са ликом краља Петра, које сам, писмо, од својих родитеља тек пре два дана добио.

Деца жељно и радосно посматраху лик краљев, а кад писмо хтедох узети па да пожурим за сељаком и колегом, који беху доста одмакли, Бранко ме погледа некако чудновато, замоли да му дам писмо да још једанпут види српског краља, и кад писмо беше у његовим рукама, побожно се прекрсти, пољуби краљев лик, притиште цело писмо на своје младо српско срце, и — побеже далеко од мене а остала деца за њим.

Изненађен, викнух, да ми писмо врати, а слику нека задржи, али он трчаше све даље.

Знајући да у писму нема ништа друго сем породичних мисли, нисам гонио малог лопова, али сам се радовао његовој радости, што ће сва деца знати да он има слику српског краља.

Срећан је онај српски ратник, који је на ово Српче на Косову наишао.

Кроз Качаник.

Тек што се разместисмо у једном стеничном фургону у Скопљу, кад нагрну силна војска, те почесмо да се давимо. Вече је падало. Један поштар из Феризовића, новонаменовани шеф станице у Елесхану и ја ограбисмо један фењер и потрпасмо се у једно мало одељење фургона, нека врста робијачке ћекпје.

— Да бог сачува, не зна се ни ко пије ни ко плаћа, вели резигнирано протестујући поштар из Феризовића, басиста црвеног носа, званичан и сав бубуљичав: „Лажу ме за воз још од јутрос, те за пола сата, те за четврт сата. Ово је све труло! Наша држава хоће да осваја...“ поче стару злопознату песму чиновника, које много премештају. И онда одједном окрећући се шефу станице: „А замислите, господине иде као добровољац“.

Шеф станице, црн као циганин, мали, погурен, преплашен и сав изгубљен под шпроком капом погледа ме запрепашћено и, то се лепо виде не нађе речи да одговори.

— Д-а мене одре-едили у о-оне планине, поче он да муца „о-оставићу та-мо ко-ости.“ Зеленим лицем му је био потавно овладао страх, те поштар и ја инстинктивно намигосмо један другом и насмејасмо се.

Шефа је нарочито болело, што су му као пратњу одредили свега једног голог скретничара без икаква оружја. Он је истина носио брзометку, али никада није из ње пуцао. Пореклом Грк, чиновник у Младеновцу, а плашљив сваким покретом, сваком нијансом боје у оку. Но ја их оставих и изађох на степенице, да уживам у белој силуети Љуботена и крајњим ограncима качаничке клисуре, у коју смо улазили брзином рабацијских кола.

Одједном, у самим кршевима се указа једна зелена светиљка, воз стаде и испод нас се чу страховито ударање реке о камење. Ми поскакасмо, један војник нам приђе.

— Је ли ово Елескан? повикасмо сви у глас.

— Овди је ђенерал Јанковић! одговори глас из мрака.

— Ама зна-мо, него Е-елихан? процеди замрзнути шеф.

— Нуто, променило форму, одговори глас и осветли фењером белу кућицу на којој је писало још несасушеним мрким словима „Ђенерал Јанковић“. Мој колега Жан и ја викнусмо једно „живео“, наша нас јадни шеф погледа молећиво и прекорно и стаде муцајући да пита, каква је околина и колико има војника на станици.

— Околина ли велиш? одговара глас иза фењера, „овди брдој онде камен, река пуна мртвих Арнаута и горе Бог; а ми ћемо идемо, заповест је, чим ти дође.“

Ово произведе панику код шефа, поче да дрктн и цвокоће зубима (ово ни мало није увеличано) и моли да остану још бар ноћас, јер он иде у Феризовић да се јави за лекарску помоћ.

Али узбуна тек наста кад нам војник рече да кроз Качаник нигде нема страже и да су мостови и тунели неосигурани, а друм пун Арнаута, који се враћају кућама. Диже се галама, из које се највише чуо поштарев глас:

— Брале, труло је ово све.

Машинист се узбуни, и стаде гадно псовати оне из Скопља, што га шаљу незаштићеном пругом.

— Воз је претоварен, 300 хиљада кила вучем, експлодираће казан.

— Ра а-азбојници! стење шеф станице „Ђенерал Јанковић“.

Најзад машиновођа изјави како не сме даље да тера.

— Дајте ми бар оног комиту, вели он.

— Жане! викнух ја, и после једног минута бесмо већ с нашим револверима на првој српској локомотиви, која пролази кроз неосигурани Качаник.

Са обе стране око нас на планине, с леве се назире вода, а с десна средином брда пут колски. Машинист се претворио сав у око, гледа да тунели и мостови које не престано пролазимо, нису покварени и разнесени. С времена на време ложач отвори казан, јара нас опали по лицу и обасја целу клисуру. Горе више нас видимо друмом велике ватре и око њих се распознају кола, жене и Арнаути, који се враћају кућама. Али клисура бива све дивнија, оно предо-

сећање да ће сад на вас пасти из мрака киша куршума све јаче, успон све већи, локомотива све више брекће, почиње да пуше и дрхти, успорава док се најзад не устави.

— Не можемо даље, вели машиниот, поче пиштати и викати неког Светозара. Ми искочисмо. Над нашим главама видело се мало парче неба са неколико звезда. Вода је ужасно хуктала и ударала. Далеко под брдом видео се пожар, несумњиво горело је какво село. Са вагона искочише неколико војника. Наста договарање, шта да се ради, колико вагона да се откачи и ко са њима да остане.

— Стој! дрекну одједном неко иза нас и ми видесмо шефа како држи пушку на готово и показује очима на озидану караулу испред моста. Нас неколико потрчасмо, прегледасмо собу и зид око ње, али је све било празно. Војници пођоше псујући шефа, али се он изгуби у помрчини.

Најзад откачисмо неколико кола, локомотива пође брже. Опет тунели, мостови, будни и преплашени машиниста, светлост

из кавана, која поплави целу клисуру и по друму више нас, већ под самим звездама, арнаутске ватре.

Око једног сата по поноћи стигосмо у Феризовић, арнаутско легло од неколико уских и збијених улица око станице, а од које је остало неколико српских кућа и целокупна циганска мехала. Све кафане су биле пуне војника. На једној разбисмо прозор и видесмо да никог нема унутра.

После кратког лупања без одговора, наста обијање врата и ми се повалисмо по трулим даскама, које су, авај, престављале миндерлук побеглог газде.

Аца Здравковић.

Кад се буде писала историја битке на Куманову, главна заслуга за победу наше војске припашће српским официрима. Они су имали да поведу војску у сигурну смрт и да примером покажу како војник гине за отаџбину. И они су своју дужност до краја извршили. Многобројни официрски лешеви и многобројне ране задобивене у кумановској

битци остаће вечити сведоци за храброст наших официра, за њихово пожртвовање и љубав за отаџбину.

Један међу њима, један од најхрабрији, Аца Здравковић, погинуо је најславније. Он је имао дужност ађутанта дивизионара; место заклоњено од куршума, од смрти. И он је своју дужност савесно и предано вршио све дотле, док се редови наше војске нису поколебали. Али тада, када је покојни Аца видео, да су команданти батаљона попадали, да су командири чета изгинули и да је војска остала обезглављена — тада је Аца напустио ађутантско место, оставио свога команданта дивизије и полетео тамо, где је био потребнији: међу војску, у бојни ред. Улетео је међу војнике са сабљом у десној руци и повео их напред, кроз кишу од куршума.

Аца је ишао први; војници су журно корачали за својим јуначким вођом. Аца се борио храбро, лавовски. Кад се са својом војском приближио на неколико стотина метара од непријатеља, једно непријатељско зрно погоди га у трбух. Аца изнеможе и паде.

У вече, другог дана битке, док су се на бојишту разлегали радосни крици победе, на ратном превијалишту гасио се постепено живот једног хероја. Аца Здравковић је издисао.

Кад је са јутарњим зраком нашој браћи у Куманову објављена слобода и нов живот, Аца Здравковић није био више међу живима. Он није био срећан да дочека победу српског оружја.

У историји кумановске битке покојни Аца биће забележен међу првима. Главна заслуга за победу на Куманову припада јунацима, као што је био Аца Здравковић.

Слава Аци Здравковићу!

У идућој свесци долази:

Српска војска у бој на Куманову.

Издавачка књижарница Св. Ф. Огњановића у Н. Саду.

НОВА КЊИГА! НОВА КЊИГА!

О СРПСКИМ БИТКАМА

УТИСЦИ ОЧЕВИДЦА ИЗ СРПСКО-ТУРСКОГ РАТА 1912.

РУСКИ НАПИСАО:

А. ТАБУРНО

Садржај књиге: Војска турска и српско-бугарска. Мобилизација и концентрација војске. Српска војна снага и њен распоред. Објава рата. Дејство армије. Кумановска битка. После битке. Бојиште. Узроци пропасти и турска паника. Особине српске војске. Предаја Скопља и турска паника. Бој код Прилипа.

Слике у боји: Престолонаследник Александер. Војвода Путник. Генерал Мишић. Генерал Штурм. Генерал Божановић. Генерал Гојковић. Пуковник Глишић. Кумановске жртве. Уништена батерија. Мртве батерије. Призор из кумановске битке. Поглед на Битољ. Улица у Битољу. Срп. официр одаје последњу почаст палом јунаку. Карта Балканског Полуострва. Убијени Арнаутин. Турци у бегству.

Цена је књизи К 1·— а са поштарином К 1·10

Издавачка књижарница Св. Ф. Огњановића у Н. Саду.

У НАШЕМ ИЗДАЊУ ИЗЛАЗИ КЊИГА

ИЛУСТРОВАНА

РАТНА КРОНИКА

у којој књизи ће бити описан цео рат на Балкану, са преко 600 слика. — Слике су израђене по оригиналним фотографијама из бојева, тако, да ће купац њен имати велику и лепу споменицу на овај рат, који се био за ослобођење хришћана на Балкану.

Илустрована Ратна Кроника
:: изаћи ће у 50 свезака ::

Да би се књига очувала издаћемо при концу излажења Ратне Кронике златне дивот корице, а које ће бити украс српског дома.

Претплата се шаље на 10 свезака К 2·— за иностранство К 2·50 на књижарницу

СВЕТОЗАРА Ф. ОГЊАНОВИЋА
У НОВОМЕ САДУ (UJVIDÉK).

ДРУГО ИЗДАЊЕ.

СВЕСКА II. ЦЕНА 10 ФИЛИРА СВЕСКА II.

РАТНЕ СЛИКЕ СА БАЛКАНА.

ИЗ БОЈА НА КУМАНОВУ.

Српски официр одаје последњу пошту палом војнику.

Издавачка књижарница Св. Ф. Огњановића у Н. Саду.

НОВА КЊИГА НОВА КЊИГА

О СРПСКИМ БИТКАМА

УТИСЦИ ОЧЕВИДЦА ИЗ СРПСКО-ТУРСКОГ РАТА 1912.

РУСКИ НАПИСАО:

А. ТАБУРНО.

Садржај књиге: Војска турска и српско-бугарска. Мобилизација и концетрација војске. Српска војна снага и њен распоред. Објава рата. Дејство армије. Кумановска битка. После битке. Бојиште. Узроци пропасти и турска паника. Особина српске војске. Предаја Скопља и турска паника. Бој ког Прилепа.

Слике у боји: Престолонаследник Александар. Војвода Путник. Генерал Мишић. Генерал Штурм. Генерал Божановић. Генерал Гојковић. Пуковник Глишић. Кумановске жртве. Уништена батерија. Мртве батерије. Призор из кумановске битке. Поглед на Битољ. Улица у Битољу. Срп. официр одаје последњу почаст палом јунаку. Карта балканског полуострва. Убијени арнаутин. Турци у бегству.

Цена је књизи К 1·— са поштарином К 1·10.

II. ИЗДАЊЕ.

КЊИГЕ ЗА СТАРО И МЛАДО.

РАТНЕ СЛИКЕ СА БАЛКАНА

II.

СРПСКА ВОЈСКА У БОЈУ НА КУМАНОВУ.

10. и 11. октобра 1912. страшан пораз Турака.

Издање књижарнице
Светозара Ф. Огњановића у Новом Саду
1913.

Штампарија Ђорђа Ивковића у Новом Саду 1913.-5.

БАЛКАНСКИ РАТ.

Куманово.

Пре непуне три године српски краљ Петар I. походио је Куманово као гост и био је одушевљено дочекан а сада га Србадија у триумфу дочека као свога — господара.

Куманово лежи на прузи Врање - Скопље недељено од Скопља. До почетка деветнаестог века Куманово је било село, а око 1840. постало је варошица, а тек доцније је добило кајмакама и постало окружно место. Као село Куманово се помиње још у четрнаестом веку у хрисовуљама српских владара.

Данас Куманово има 15.000 становника од којих су половина Срби православни а

друга половина Муслимани од којих је већина српског порекла а мало је правих Османлија.

У Куманову бива велики житни и сточни пазар његова се област зове и житница Старе Србије. Одатле се извози жито, стока и друго чак за малу Азију.

У околини Команова налази се неколико цркава и манастира, задужбине славних српских владара као манастир Матејча црква у старом Нагоричеву манастир Карпина и др. У Куманову су две православне цркве од којих је једна нова и врло лепа, две џамије, три турске текије и друге јавне зграде.

Битка код Куманова

(*10. и 11. октобра по ст. 1912. године*).

Битка код Куманова, вођена 10. и 11. октобра једна је од најзначајнијих и најкрвавијих битака, коју је у овоме рату имала српска војска с Турцима. У тој је битци српска војска поново засведочила своју традиционалну храброст, а српски официри, поред храбрости, показали су необично по-

жртвовање, коме се мора цео просвећени свет дивити.

Тешко је још сада донети тачан опис битке, јер нам нису све појединости ове значајне битке познате, али са онолико факата, колико на разположењу имамо, приказаћемо ову битку у најкраћим потезима.

Главна или прва српска армија, под командом престолонаследника Александра, имала је, да из Врање оперише долином Мораве на Скопљу. Шеф је штаба ове армије ђенералштаби пуковник Петар Бојовић један од најспремнијих српских официра. Армија је састављена од четири пешадијске дивизије: две дунавске дивизије, једна првога, друга другога позива дринске дивизије првога позива и тимочке дивизије другога позива; четири пука дивизијске коњице од по четири ескадрона, и два пука самосталне (стратегијске) коњице од по пет ескадрона, свега 26 ескадрона; 24 пољске, једне коњичке и 3 брдске батерије, хаубичког дивизијона, потребног броја инжињерских трупа и осталих помоћних одреда. Јачина ове армије износила је от-

прилике 75.000 људи. Команданти дивизија све су најбољи официри, пуковници: Милош Божановић, Михаило Рашић, Павле Јуришић и Драгутин Милутиновић.

Пошто је престолонаследникова армија прешла границу и на Бујановцу разбила предња турска одељења, она је на вису Рујану и Биљачи имала жесток бој са неколико батаљона турске војске и многобројним Арнаутима које је до ноге разбила.

Претпоставка српског ђенералштаба била је, да Турци, услед споре мобилизације и концентрације, неће моћи дати озбиљнијег отпора српској војсци пре скопља или Овчијег Поља, и у том се крају очекивала главна битка. За то време Срби се надаху, да ће се главна армија саставити са армијом ђенерала Степе Степановића, која је ишла из Бугарске преко Ћустендила ка Егри-Паланци и Кратову. Ђенерал Степановић имао је под својом командом две српске пешачке дивизије, два коњичка пука, потребну артиљерију и остале помоћне трупе у јачини око 45.000 људи, а сем тога и једну бугарску пешачку дивизију.

Распоред српске војске био је сличан распореду пруске војске 1866. године при улазу у Чешку. Као што је познато, Молтке је тада распоредио пруску војску у три армије, које су се имале сјединити у Чешкој за одлучну битку, по принципу »одвојено маршировати, заједнички тући«. Овај веома користан стратегијски принцип има један велики недостатак: војске се крећу по такозваној »спољној линији«, и изложене су опасности, ако се благовремено не сједине пред одлучну битку, да буду појединачно потучене од непријатеља, који се налази на »унутрашњој линији«, дакле, у бољем положају.

Зеки-паша, командант »вардарске армије« турске, успео је, да код Велеса и Скопља концентрише пет турских дивизија, са припадајућом коњицом и артиљеријом у јачини око 80.000 бораца. Као школован и даровит официр, он је видео, каква му опасност прети од сједињења две српске армије, па је хтео, да потуче прво главну српску армију, пре него што би се ова сјединила са армијом ђенерала Степановића.

ВОЈНА БИБЛИОТЕКА * БЕОГРАД *

Тако је и Наполеон у чувеном италијанском рату 1796. прво потукао Аустријанце под ђенералом Болијеом, па се онда одмах кренуо противу њихових савезника Пијемонтеза, који су, наравно, морали с њим закључити мир. Теоријски, дакле, Зеки-паша имао је сличан план.

Српска војска у своме продирању на Скопљу, наишла је на целокупну турску »вардарску армију« пред Кумановом, која је имала изврсне положаје и утврђења. Срби су и овде мислили, да имају пред собом само турску авангарду, којој је циљ да успори српско кретање, докле се не доврши концентрација главне турске снаге на Овчем Пољу. Због тога престолонаследник и није развио сву своју снагу, него је битку отпочео само са два пешадијска пука и једним делом коњице, која се налазила у претходници. Срби наиђоше на жесток отпор, јер се поред турске регуларне војске борило 12—15 хиљада Арнаута. Првога дана борбе, 10. окт. битка се развијала са највећом жестином, али су српске трупе јуначки одолевале турским нападима. Поло-

жај Срба био је незгодан и с тога, што српска артиљерија није могла заузети тако згодне позиције, са којих би успешно могла дејствовати. Те згодне позиције морала је српска пешадија извојевати на бајонет, под ужасном смртносном ватром турске артиљерије. 7. и 18. пешачки пук показали су чуда од јунаштва и презирања смрти, и ова два пука успеше да заузму згодне положаје за српску артиљерију. Али су ови српски пукови скупо платили своју храброст, јер је тај 7. пук (који се рекрутује из београдског округа) изгубио команданта пука, све команданте батаљона и од 65 официра остало свега на 12. Исто је тако 18. пук имао велике губитке. После њих ућоше у акцију 8 пук првога позива и 13. пук другога позива, који сузбише три огорчена и силовита турска контра напада. Чим се српска артиљерија појавила на згодним положајима, отпочела је ужасну паљбу противу турских трупа, које су са азијским дивљаштвом и презирањем смрти, јуришали. Она је успела да пре подне 11. октобра сломије турски напад, и одмах после тога четири

српска пука предузеше офанзиву. Борба је била ужасна: српски и турски војници борили су се бајонетима, ножевима, кундацима, клали су се зубима. Али је полет српске војске био такав, да му Турци не могоше одолети, и на подне 11. окт. напустише Куманово, давши се у дивље бегство. Турски су војници бацали пушке, шињеле, секли запрегу на топовима и бежали у највећем нереду, обузети паничним страхом. Срби су, са једном дивизијом, успели, да сатру готово целу „вардарску армију", и тиме осујете, Зеки-пашин план, који је, теоријски, био изврсан...

Када су Срби ушли у Скопље, француски конзул из Скопља причао је једном српском министру ово:

„Турска војска била је сјајно опремљена. Све је имала на себи ново: одело, обућу, пушке, топове, запрегу. Људи су били развијени и здрави, и кад смо ми видели онолику турску силу, која је кроз Скопље прошла, противу Србије, рачунали смо сигурно, да ће после прве битке заузети Врању, кад смо видели преплашене

остатке разбијене турске армије, ми се нисмо могли чуду начудити, каква је то сила могла бити, која је разбила онако силну војску".

Та сила били су потомци, Карађорђа и Милоша, Проте Матеје Ненадовића и Бирчанина, Хајдук Вељка и оних славних јунака, који почетком 19. века уздрмаше силну турску царевину. Српски народ је и овом приликом показао се достојан својих славних предака, и да од свију врлина, на првом месту има војничке врлине.

Решавајућа кумановска битка 11. октобра 1912.

Четрдесет и осам сати бије се већ битка на Куманову, нарочито на левом крилу у селу „Младо Нагоричане", између Слатине и реке Пчиње. Осамнаести пук, који је бит у Слатини, разбијен је и растројен, а седми и осми пук првог позива, који су држали лево крило све до Пчиње, почели су да отступају, јер су остали без муниције. а у велико су бројно и оснаблени. Паника је овладала свима, јер су почели да напредују. Комора

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА * БЕОГРАД *

ње да отступа у правцу Старог Нагоричана, док се у најодсуднијем моменту не појави осми пук другог позива са својим хладним и храбрим командантом на челу, потпуковником Симеуном Јовановићем. Угледавши осми пук, који је раније стигао, но што је очекиван, командант дивизије одмах позва к себи команданта пука издаде му усмено наређење, да са својим пуком што је могуће брже ступа у борбу. Примивши то наређење, командант пука позва себи своје команданте батаљона и издаде им заповест за наступање. Ађутанту пука стави у дужност, да сачека бојну комору и спроведе је у бојну линију, па се и сам стави на чело пука. који је већ почео да се развија у стрељачки строј. Положај је био врло тежак. Турци на висовима укопани, а наши у равници у потпуно брисаном простору. Без страха, управо херојски, наступао је осми пук и ако дочекан јаком и очајном ватром непријатеља.

Ађутант пука, капетан Драгићевић оста сам с двојицом ординанаса, које одмах посла да траже бојну комору и доведу је к

њему, да би је спровео на положај. Видећи га самог на друму Куманово-Егри Паланка, ја се упутим к њему. Приступ је био врло тежак, јер су са свију страна долазила непријатељска танад и шрапнели, који су срећом, махом пребацивали и подбацивали, а многа од њих нису ни експлодирала, али све то њега ни у колико није застрашивало. Стајао је непомично и посматрао наступање пука. Дивота је било видети га у овом положају, јер је и иначе права појава српска војника — висок, крупан и стасит.

Али тек што сам дошао к њему. У бесном трку јурно је друмом један коњаник правцем к нама. То је био један коњанички капетан, који застаде код нас и упита капетана: ко је и шта ће ту? рече му „Идите одмах и реците Вашем команданту, да је Његова Светлост Кнез Арсен наредио, да се одмах нападне село и истерају из њега Турци, јер туку нашу коњицу, која је преко Пчиње“, па забележивши име капетана пука, ободе, коња и врати се.

Примивши наређења капетан Драгићевић пође одмах у правцу, где је био пук, а и ја с њиме, не знајући ни сам куда ћу.

Тешко је, врло је тешко било ићи, јер су куршуми свирали око нас, али напред се морало. Идући тако за једним брежуљком нађосмо једно одељење бојне коморе четвртог прекобројног пука са једним наредником на челу, који је пошао да тражи свој пук.

Капетан га задржа и неколико коња с муницијом поведе собом, а ја остадох са наредником, пошто ми капетан нареди да ту задржим и нашу бојну комору, а он ће се вратити, чим наређење саопшти команданту. Турска танад заустављала га је у неколико маха, али му ипак пође за руком, да дође до команданта. И не потраја дуго, а село већ би у пламену. Командант пука, са капетаном Јевспатијем и две чете војника упалио је село и истерао из њега Турке.

Целога дана била је очајна борба, у којој су наши опет напредовали, а Турци се постепено повлачили, док, напослетку, енергичним нападом — на јуриш прва чета првог батаљона са својим храбрим командиром, капетаном Миливојем Крстићем, који је ту јуначки и пао, није заузела турску

позицију и Турке потпуно сузбила, те се они надали у дивље бегство. Слава капетану Крстићу и његови Саборцима!

Велике заслуге тога дана имало је и наше митраљеско одељење, којим су командовале командир поручник Александар Антић и водници, резервни потпоручници Бора Пеливановић и Дарко Рибникар, који је тога дана и лако рањен у руку. Наши митраљези тукли су Турке бочно, ма да им је положај, на коме су били, био врло тежак и без икаква заклона, што сведоче и штитови, који су ишарани турским куршумима. За необичну храброст, коју, је тога дана показао потпоручник Пеливановић, унапређен је у чин поручника, а како чујемо, сва тројица су предложена за одликовање златном медаљом за храброст.

Велику храброст тога дана показао је и пуковски лекар, резервни санитетски капетан прве класе, г. др. Драг. Николић, који је узастопце ишао за пуком, сачекивао рањене војнике. превијао их је и упућивао у превијалиште пука. И ако је око др. Николића пролетало небројено турских

куршума и шрапнела, због којих је његов болничар „Шуца“ разбио колена, падајући на колена, и лежући на земљу, који су му сваког тренутка претили смрћу, ипак је неустрашиво ишао напред, сматрајући, да не треба ни тренутка да напушта свој пук, који се храбро бори против вековног непријатеља српског.

Пред сами, мрак борба се стишавала и настала је тиха, али нервозна ноћ, јер се очекивало да Турци поновa нападну. Али ноћ прође на миру и освану диван дан. 12. Октобар.

Туци су били одступили и далеко по висовима виђаху се поједина разређена стрељачка одељења. Носиоци рањеника били су од ране зоре на послу, скупљајући мртве на једну гомилу, међу којима је било и Турака и двојица наших комита.

Ја сам видео око шест мртвих из нашег и седмог пука првог позива, који су херојски положили живот за своју драгу Отаџбину.

Око подне пук је добио наређење да се креће на положај Мачија Глава, више

Куманова, а наш попа, г. Љуба Радовановић са ађутантом пука, капетаном г. Драгићевићем и једном четом војника остао је да ода последњу пошту погинулим и сахране их.

Под брестовима испод самога брда, где је најочајнија борба била, ископано је неколико гробова, у које су сахрањени сви пали и то у једној капетан Крстић са још једним поручником из седмог пука, а у осталом изгинули војници.

Дирљив је био призор, кад је наш попа на најсвечанији начин опојао пале јунаке спустио их у ново освојену српску земљу речима.

»Лака вам српска земља за коју сте свој живот положили и вечан вам помен у целом Српству. Слава српским јунацима.«

УСПОМЕНЕ ИЗ РАТА

Страшна ноћ

Целог дана био се бој...

Нашем батаљону који је био у другом борбеном реду наређено је: да се повуче

на задњи положај и у случају неуспеха да штити одступање предњих трупа.

Мрак се у велико спустио . .

Помрчина је била густа као тесто.

Хладна и крупна јесења киша падала је, натапајући већ раније мокру земљу; а и ветар је почео јаче да дува, те да и он у друштву осталих незгода оцрта што јасније тежину ноћи која је наступила.

Са предњих позиција чули су се оштри делимични плотуни пушака наговештавајући да ноћ неће бити мирна...

Наш батаљон нечујно и без шума, извлачећи ноге из дебелог блата, повлачио се на задњи положај.

По неко залутало пушчано зрно просвирало би преко наших глава.. Један војник из задње чете. рањен у груди — паде... Али све то ни у колико није успоравало кретање батаљону, Батаљон се повлачио назад на прихватни положај.

После хода од четврт сата стигли смо на положај. Није дуго трајало а наш батаљон ћутећи журно се укопавао. Ашовчићи су снажно забадани у земљу и груде бацали на предњи нагиб правећи стељачки ров.

Киша је и даље падала, квасећи назебле војнике...

На један мах, као по команди, војници прекидоше копање и упреше своје погледе кроз густу тмину, ка предњим позицијама.

Са тих позиција заурлао је страшан оркан.

Из топовских чељусти бљувала је ватра која је у овој црној ноћи тачно оцртала турску и српску бојну линију — она је изгледала као две криве дугачке испрелamане усијане дебеле штангле, Митраљези су сејали своју паклену ватру, — пушке су пиштале чини ми се као да је земља на српској и турској позицији препукла и да из ње шикља усијана лава, која хоће све да смлави, изгледало је као да ће небо да се проломи...

С времена на време дојурио би по неки пешак са предњих позиција, поглед би му стално остајао назад гледајући узневерено у страшну паклену ноћ.

Питамо га: Куда ћеш?

Он се стресе и плашљиво одговара:

— Изгибосмо! тражим пук!...

То му је био само изговор, — он се пред притиском силног страха, које је чинило жељезо и олово изгубио и лута не знано куд!... он луди...

На нашу позицију исте ноћи стигле су и три батерије у истом циљу као и ми. Неколико артиљеријски официра скупљени у гомилу и дрхтећи од зиме упрли су погледе напред гледајући ноћну битку, јединствену у историји ратовања.

У ноћној тмини проламана страховитом јеком чуо сам тиху али одлучну заповест командира батерије:

— Батерију не смемо оставити док је и једног човека. Батерија има да се жртвује.

На предњим позицијама и даље је блувала ватра, и кроз ту дисхармоничну јеку једва се чуло турско урликање »Алах! Алах!...«

Цео батаљон је напустио посао, и као да је хтео очима да разбије страшну црну ноћ, те да види шта се дешава напред — све је то било у страху — бојећи се да не наступи катастрофа код предњих трупа.

У 1 после пола ноћи све се утишало — криза је прешла.

Храбра дунавска дивизија одржала се на својим позицијама.

Киша је и даље падала...

...Батаљон је свршио укопавање.

У зору, на нашем крајњем десном крилу чула се пушчана и топовска рика — то Дринска дивизија енергично напада турске позиције и својим наступањем даје одушке и пружа помоћ нашој дивизији...

Опште наступање... Успех на свима тачкама...

Наш батаљон је напустио прихватни положај и кренуо се напред!

* * *

Од предњих делова који су се те ноћи борили чули смо: да се те страшне ноћи дванаест турских алаја (пукова) вршили неколико ноћних јуриша у циљу да пробију нашу дивизију, — али су их наше трупе својим храбрим држањем и пакленом ватром одбили и натерали на повлачење.

Те страшне ноћи ваљуљана је турска империја из темеља...

Од те ноћи турска војска носи у себи клицу пораза и страха. **М.**

БАТЕРИЈА.

Успомена са Нагоричанске битке.

Подне... дан је био суморан без и једне сунчане зраке.

По небу су јурили црни и тешки облаци.

Атмосфера је била узбуркана и несношљива, прошарана беличастим облацима дима из распрснутих српских и турских граната и шрапнела...

На дугачком темену Нагоричанског Виса на крајњем левом крилу Дунавске дивизије око села Н. очајнички се водила дивља борба. У подножју тога виса зауставио сам — по наређењу — моју чету у еволуционом лежећем поретку, чекајући на даље наредбе.

С времена на време прелетела би по која залутала граната са турских позиција и преко наших глава. Војници тискајући се један уз другог приклонили би главе ка земљи слушајући страшан фијук: по том би, пошто је тренутно опасност прешла, брзо управили погледе назад и гледали како граната треснувши о влажну оранicу, кида и баца земљу у све стране.

Са темена виса допирала је страховита јека ватреног оружја. Турске гранате цепале су као муњом стрељачке ровове, из којих су наши храбри пешаци, чврсто решени на смрт, сипали паклену ватру на крвожедног скота.

Била је очајна борба, ломећи се на чијој ће страни бити победа.

Из позадине преко влажних њива јурила је бесно батерија капетана Ц..., жељна да помогне нашу пешадију која је на положају давала и последње своје напоре. Возари погнути по коњима са приљубљеним мамузама уз трбухе, замахивали су своје кнуте по коњским сапима, али узалуд. Батерија није могла да крене. Сироте и изнемогле животиње нису могле ни да макну, јер су се точкови од топова до самих главчина били зарили у дебело блато.

Одсечна команда командира батерије: »Сјаши!« трже ме! Без икаквог размишљања и наређења напустим заклон, потрчим батерији и викнем из свег гласа:

„Војници! Батерију на рукама морамо извући на положај“ »трком!« „напред!“

Као помамна бујица преко двеста младих и као бор снажних људи, не мислећи о фијукању граната преко њихових глава, већ мислећи о срећи оних храбрих јунака који су се на темену Нагоричког Виса борили као лавови, којима је артилеријска помоћ требала као умирућем кап свеже воде, — јурнула је ка топовима и гурајући их снажно свом силином бујне снаге извукли су брзо батерију на положај.

Још нисмо ни стигли да се постројимо у свој пређашњи поредак, ни да рукавом од шињела обришемо задовољно свој зној, а из батерије одјекиваху за нас пешаке нејасне и неразумљиве команде:

Месни угао!.. Перкусијом!.. Диоптер 20... Први топ пали!!...

Страховити пуцањ одјекну и блесну.

Командир батерије мирно стајаше испред и са стране топова на једном малом узвишењу и ладно гледаше кроз дугачки месингани дурбин на вис. По том се нагло окрете батерији и снажним гласом викну:

Добро је! Диоптер 20! Брза паљба! пали!!..

За трен ока из четири топовске цеви, као из четири вулканска кратера севала је ватра, носећи челик и олово, који су пр-штали по турским рововима на темену Нагоричанског Виса.

Беше то сјајна и величанствена слика...

У ушима су нам бујале и бубоњале бубне опне од силнога треса, а из очију капале су сузе од радости.

Из батерије је још сипао челик, а мени дође ордонанс и саопшти наређење: Да се одмах кренем десно за село З. и са четом образујем претходницу гонећег одреда.

* * *

Ноћ се лагано спуштала. Ваздух је био хладан испуњен сивом маглом и димом... а ми смо по сеоском кољавом путу пуном житког блата, са подавијеним пешевима од шињела лагано одмицали све даље и даље, губећи из вида крвави вис на чијем је темену још само сијао од земље до неба висок и широк пламен запаљеног села.

Преко бојног поља овладала је гробна тишина, као да је све узпавано дубоким и мртвим сном.

Батерију нисмо више чули.

Турци су разбијени у страху одступили, оставивши Нагорчаниски вис нашој храброј и упорној пешадији.

ЈУНАЦИ ИЗ ДРИНА.

Из ратног дневника једног коњичког потпоручника.

На крајњем левом крилу наше борбене линије, за време почетка битке, на Нагоричану, а на оном природном утврђењу, на коме је, једним делом био и наш седми пешачки пук, био је ужас од непријатељске пешачке и артилериске ватре.

Чете седмог пешачког пука што су са утврђења давале отпор непријатељу, који се свим силама трудио да се пробије кроз наше крајње лево крило, морале би се, због многих губитака, повући ако им се одмах не пошаље појачање.

Лево крило морало се одржати, те је командант дивизије наредио команданту осмог пука да одмах пошаље две чете на утврђење. Између осталог команданту је наређено: да те две чете морају остати на

положају и давати отпора непријатељу докле год један војник буде у животу.

*

Командант пука, потпуковник Д. Стефановић, одмах је издао наређење команданту првог батаљона, да са две чете заузме положај на утврђењу и отвори ватру на непријатеља.

Командант батаљона нареди командиру прве чете, капетану Дамјану Васићу, и командиру треће чете, да заузму положаје. Ја сам био пред мојим водом и, чекајући наређење да се кренем на десно крило где се мој пук налазио, са стране сам посматрао кад је капетан Васић пошао на положај.

Мирно, са извађеном сабљом у десној руци, Васић је, дошавши под утврђење, објашњавао водним официрима где ће да поставе водове. Чета је била сва у стрељачком строју. Официри су мирно слушали наређење. После тога нешто су се објашњавали са командиром.

Војници су шапутали међу собом и посматрали како је непријатељски шрапнел страшно дејствовао на положај са кога се

морало давати отпора. Међу војницима ове чете нарочито се одликовао стаситошћу, лепотом и ладнокрвношћу први вод. Гледао сам војнике овог вода како се смеју оним непријатељским шрапнелима који су имали рђавог дејства. Посматрао сам их како гледају у свога командира и водног официра, очекујући сваког часа да, жељни боја, уђу у борбену линију. Паде ми у очи један висок, црномањаст и лепо развијен војник. Са опанцима на ногама и лепо везаним сељачким чарапама, овај резервист смејао се и задиркивао своје другове.

У томе наиђе и ађутант команданта првог батаљона. Он је био на коњу и носио хитно наређење капетану Васићу. По повратку сврати код мене. Разговор пође. Питали смо један другог за новости о току битке, а за тим обојица посматрали чету, која се већ почела пети на утврђење на коме је већ лежао приличан број погинулих и тешко рањених војника из седмог пешачког пука.

— Видиш ли, Б., онај први вод. То су најбољи војници у целом пуку. И по отре-

ситости, и по јунаштву и по послушности они су најбољи. И, помисли сви су они, њих 67, из једног села: из Дрина, у пожаревачком округу, — рекао ми је ађутант првог батаљона.

— Г. потпоручниче, наредио је командир да одма кренете наш вод на десно крило позади деветог пешачког пука, — саопшти ми тога тренутка ордонанс командиров, који је дојурио на коњу, — и мој разговор са ађутантом прекиде се.

Вод сам одма кренуо у касу. Још сам се једном окренуо да видим Васићеву чету и њен први вод. Видех како се и последњи војник попе на положај, али тако исто и још страшније дејство непријатељске артилерије на исти положај.

Гледајући ужасно дејство непријатељског шрапнела помислио сам: ниједан војник ни официр из ове чете неће изнети главе из битке.

*

Сутра дан се свршила битка на Нагоричану. Турци су одступили: Једни ка Скопљу, други ка Овчем пољу. Међу војницима

се проносе разни гласови. Веле: погинуо је овај, тешко рањен онај и т. д. Свима овим гласовима није се поклањала никаква вера.

Доцније сам имао прилике да из релације дунавске дивизије видим наше губитке у битци на Нагоричану. Између осталог тражио сам да видим шта је било са четом капетана Васића. И нашао сам. Неко је нервозно писаним словима забележио:

Губитци I. чете, I. батаљуна, VIII. пешадиског пука:

Погинули: командир, капетан Д. Васић; 67 војника у првом воду (цео I. вод).

Рањени: водник I. вода (тешко), 36 војника другог вода тешко и 24 лако.

То ме је потресло. И сетивши се тренутка кад сам посматрао како оних 67 отреситих и личних сељака из Дрина, јуначки улазе у борбу ја сам прочитавши листу губитака пустио сузу за храбрим јунацима и њиховим старешином, али се, тако исто, дивио њиховој храбрости и њиховом пожртвовању. Сетио сам се тада речи једног нашег старијег официра: да на нашем левом крилу у битки на Нагоричану, 10. и 11. Ок-

тобра, није било оваквих јунака, ми би се зауставили тек у Нишу.

Масарик о доласку Срба на Косово.

У једном чешком листу написао је професор Тома Масарик лепу своју успомену из Београда. Један рањени српски капетан описао му је тако лепо и топло долазак свог одељења на Косово, да Масарик није могао а да то не изнесе:

„Никад нисам осетио, шта је народна свест, као при приповедању једног рањеног капетана, с којим сам говорио у Београду. Причао ми је како је претурио једну битку која је пук готово десетковала. Али била је победоносна и војска је кретала даље.

— Прешли смо горе и долине и ја показујући на поље, које је лежало пред нама, кажем војницима: Браћо! тамо је Косово.

—Пук је за часак застао, али само за часак, и кренули смо оштрим кораком даље. Војници су ишли брзо тако, дасмо брзо

стигли. Идем прво и уједаред опазим, да пук иза мене корача тихо. Окрене се и гле: Сви војници иду на прстима, тихано, као да неко у близини спава, да кога не пробуде. И на један мах ред за редом, сви војници бацају се на земљу, плачу и љубе земљу и кличу: Косово! Косово! Кличу с таком поштом и тако нежно, да сам засузио и ја и пао и љубио драгу земљу.

— И сви ти моји момци, који су јуче мирно стављали на копку своје животе и који су у бесном јуришу исекли на стотине Турака, устају, сузе им у очима, на лицу и на брковима, крсте се и опет иде пук даље на прстима по Косову, тихано, тихано...“

У идућој свесци долази:

Победоносна српска војска осваја Скопље град цара Душана.

Издавачка књижарница Светозара Ф. Огњановића
у Новом Саду. Телефон бр. 25.

ИЗАШЛА ЈЕ НОВА КЊИГА

ОСВЕТА КОСОВСКА

српске илустроване народне песме из најновијих бојева на Балкану 1912. — Са насловном сликом:

БОЈ КОД КУМАНОВА

и са више разних ратних слика.

Песме су у овој књизи: **I. Српске победе. II. Бој код Куманова. III. Српско је Косово. IV. Руже на Косову. V. Бој на Прилепу. VI. Рат хришћана против азијата. VII. Заузеће Новог Пазара.**

Слике: Бој на Куманову. Бугари бомбардују Луле Бургас. Турско бегство из Кумановске битке. Улазак краља Петра у Скопље. Турске пушке освојене у Битољу. Турска зверства. Црногорци јуришају на Тузи и освајују га. Улазак храбре српске војске у Скопље. Гуслар у црногорском табору.

ЦЕНА ЈЕ КЊИЗИ 40 СА ПОШТАРИНОМ 50 ФИЛЕРА, А ПРЕПРОДАВЦИ ДОБИЈАЈУ НАЈВЕЋИ РАБАТ.

Штампарија Ђорђа Ивковића у Новом Саду.

Издавачка књижарница Светозара Ф. Огњановића
Телефон бр. 25. **У НОВОМ САДУ** Дунавска ул. 36.

НОВО! НОВО! НОВО!

— ЛЕГИЈА СМРТИ —

ИЛИ

РАД ТАЈНОГА УДРУЖЕЊА »ЦРНЕ РУКЕ« НА ОСЛОБОЂЕЊУ БАЛКАНСКИХ СЛОВЕНА.

Роман из рата 1912—1913. год.

Писац је романа Бранислав Јуришић. Под тим именом пише један од најистакнутијих наших новинара, вешт стилиста, добар познавач Србије и Балкана и свију оних великих узрока и разлога у нашем народном животу из којих се развила сјајна борба у име освете Косовске.

»ЛЕГИЈА СМРТИ« је роман из српског живота, роман-сасвим оригиналан, роман у којем избија силни живот народни. »Легија смрти« је роман од садашњег српског, а нарочито српског и црногорског нараштаја, који је показао, да и није ништа друго него — велика легија смрти.

»ЛЕГИЈА СМРТИ« биће књига и за старо и младо, и за ученог и неученог. »Легија смрти« биће велика епопеја српске 1912. и 1913. године.

»ЛЕГИЈА СМРТИ« БИЋЕ ДИВНО ИЛУСТРОВАНА!

»Легија смрти« излази у свескама од 16 страна и стаје свака свеска само — **10 потура.**

Претплата се прима на 20 свезака, која стаје К 2·40 за иностранство К 3·—

ТРАЖЕ СЕ СОЛИДНИ ПРЕПРОДАВЦИ!

ДРУГО ИЗДАЊЕ.

СВЕСКА III. ЦЕНА 10 ФИЛИРА. СВЕСКА III.

РАТНЕ СЛИКЕ СА БАЛКАНА.

ПОБЕДОНОСНА СРПСКА ВОЈСКА ОСВАЈА СКОПЉЕ ГРАД ЦАРА ДУШАНА СИЛНОГ

Свечан улазак у Скопље

Издавачка књижарница Св. Ф. Огњановића у Н. Саду.

КЊИГЕ ЗА СТАРО И МЛАДО
РАТ НА БАЛКАНУ.

Најтоплије препоручујемо следеће интересантне ратне приче за сад ових дванаест, а ускоро биће најављено и других дванаест врста. Књиге су ове:

Српска војска осваја Косово и Приштину . —'10
Српска војска у бој на Куманову 10. и 11. октобра 1912. . . . . —'10
Победоносна српска војска осваја Скопље град цара Душана . . . . . —'10
Освојење царског града Призрена 30. октобра 1912. . . . . —'10
Крвави бојеви на Бакарном Гумну и Прилепу —'10
Велика и страшна битка на Битољу од 1. до 4. новембра 1912. . . . . —'10
Поносни српски рат, велике приче скромних очевидаца . . . . . —'10
Освојење Новог Пазара, ратне слике и прилике —'10
Победоносна српска војска у Кичеву, Дебру и Ориду . . . . . —'10
Међу српским рањеницима, шта нам ови причају о бојевима . . . . . —'10
Српска војска на Сињем Мору и освојење Драча . . . . . —'10
Писма храбрих српских војника својим кућама . . . . . —'10

II. ИЗДАЊЕ КЊИГЕ ЗА СТАРОИ МЛАДО

РАТНЕ СЛИКЕ СА БАЛКАНА

III.

ПОБЕДОНОСНА СРПСКА ВОЈСКА ОСВАЈА

СКОПЉЕ

ГРАД ЦАРА ДУШАНА СИЛНОГ

Издање књижарнице
Светозара Ф. Огњановића у Новом Саду
1913.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА * БЕОГРАД *

Срп. Штампарија дра Св. Милетића у Н. Саду.

БАЛКАНСКИ РАТ.

Српске трупе пред Скопљем. — Турске власти одлазе из Скопља. — Наши губитци. — Наше власти у Куманову. — Сеча хришћана.

Данас 13. октобра, наше предње трупе већ се налазе пред Скопљем. Не растављају нас можда ни неколико дана од великог историјског дана освојења Скопља, у који успех сва српска војска верује, а која јој вера све више уздиже дух. Скопљанске власти и турске породице већ масама напуштају Скопље.

Заробљеници који овамо стижу изгледају бедно. Они се жале да већ два дана нису ништа јели. По њиховом причању Турци без икаква реда и обзира на род оружја састављају из бегунаца разбијених трупа

нове одреде, који нису способни ни за какво дејство.

Гласови који су се пронели о величини наших жртава претерани су Губитци нису незнатни, али нису ни мало несразмерни према величини и значају успеха.

У Куманову су васпостављоне месне власти и уводи се ред. Турци, повлачећи се из вароши учинили су у последњем часу на периферији вароши варварски сечу над хришћанским становништвом. Жене, децу и читаве породице поубијали су и искасапили. Народне прваке та судбина није постигла зато што су били ухапшени, а српска војска за времена стигла да их ослободи.

Један славан дан

Стигла је службена депеша да је данас по подне у 2 и по сата Скопље пало у руке наше храбре војска.

Престолонаследник је са својим штабом већ ушао у Скопље.

Конзули страних држава који се налазе

у Скопљу, изашли су пре престолонаследника и молили га да узме варош у заштиту.

Последице победе код Куманова.

Тек улазак наше војске у Скопље показао је страховито дејство кумановског пораза за Турке. Турци су из Скопља бежали у нечувеном нереду, убијајући један другог да би се дочепали места у возу и на колима. У Скопљу је нађено још 18 хаубица са карама, пуним муниције и два топа. У долини реке Градишке нађена су два топа са петоро кола. На целом путу до Скопља налажена је огромна количина муниције, шињела, шатора и другог што су војници побацали у бегству. На улици у Скопљу нађен је цео трен за гвоздене мостове, натоварен на кола. Уз то пуни магацини разне спреме. Целокупан број заплењених топова износи 98. Делови наше војске који гоне непријатеља избили су већ на Овче Поље, где су имали сукоб са непријатељем и потукли га. Затим су заузели Клисели (Св. Никола), на пола пута између Овчег Поља и Штипа, одушевљено дочекани од тамошњег становништва.

Дневник моје батерије у рату 1912. год.

12. октобар.

Дивисион је, без једне батерије, која је у десној побочници преко Шар планине, одређен у леву колону са трећим пуком преко Скопљанске Црне Горе, да чува леви бок Качаничког Теснаца и да форсира ка Скопљу. Таман се организова маршеви поредак око „Сазлије" (у песмама у Косовском боју опеване), кад нас арнаутске мартинке дочекаше код села Сојева. На десном крилу према главнини наше дивизије чују се и топови. Батерије се већ ангажују; ја одвајам од батерије један вод, по топ, на леви бок и пласирам остала три на ивици једне шуме, маскиран само оградом забрана и отварам ватру под кишом куршума, који нам долазе са 800 метара даљине, од Арнаута начичканих по густој шумарици испред нас. Ово, свакако, тактика модерне артиљерије није могла ни сањати!.. Нишани се глетком, примећује једно страховито кошење и... по који пуцањ арнаутски одјекне, да га до вечери са свим нестане.

Горег терена за артиљерију, па и брд-

ску, у смислу пролаза, нисам могао замислити. Честар шумарице непрокрчен, куршум зуји и фијуче, пљаштајући кад удари у гране, а батерија гони и надире!... Киша сипи једнако. Наилазимо наше шрапнелске кошуљице посејане по гребену кога су Арнаути држали; лешеви све од 40 до 50 година, било их је и без зуба, који су бранили свакако не турску царевину, но своја огњишта. Свега око осам метака турских топова пало је у правцу наших батерија у току целог дана а за тим умукоше.

Карактеристично цепање брдских батерија већ је почело, што је у осталом и природна последица герилског ратовања. На заштиту и искрено чување одвојених топова треба наше пешаке нарочито обучавати и сродити. Заноћисмо јужно од села Камена Глава.

13. Октобар.

Форсира се даље на Скопљу, да се изманеврује Качанички Теснац. Качаник се већ предао. Свака се арнаутска кућа већ претреса. Лево се види Бинача са остатим

ВОЈНИ ИСТОРИЈСКИ МУЗЕЈ * БЕОГРАД *

равницом изворних делова наше Биначке Мораве. Коњица наше дивизије са капетаном Докићем прође да ухвати везу са левим деловима наше армије. Сигнали свуд показују докле се стигло. Киша пљушти, магла, блато, хладно, непрокрчен честар једнако а водом натопљене њиве и поља се прелазе. У 4 сата и 45 минута по подне преко села Врбана стигосмо и заноћисмо над селом Смире. Бивак је био и сувише тесан; ја се дивим како се и стало, али је тако морало да буде.

14. Октобар.

Време лепо али хладно. Изведрило се, а то је и дало бар колико толико лакоће при пролазу кроз „Карадаг". Изгледа ми, ипак, да идемо кроз мрак, који праве шуме и планине. На појединим местима још се примећују отисци турских постављених шатора, свакако из времена око умирења Арнаута. Једва стигосмо на видело, да нас ухвати мрак, те да заноћимо на одређеној тачки код Јелениног Дола више села Блаце, прошавши кроз села: Белограце, Врбана, Нинковца и Ђурђев До.

Качанички Теснац закрчен је са једно петнаестак топова и муниционих кара које су Турци у бегању оставили. Усред шуме сретосмо неке арнаутске цигане у униформи турских војника. Они беху узневерени кад нас сретоше, а и обрадоваше нас вешћу о српској победи на Куманову и паду Скопља. Поред свега тога ми их потерасмо, обећавши им слободу, ако то све буде истина. Ватре наших пешака над селом Блацем плануше као свећице на Христовом дрвету о католичком Божићу и показаше место бивака, у који по тако рећи најмрачнијој ноћи а по једном парчету невероватног терена, куда топове проведосмо, стигосмо у 6 сати вече.

15. Октобар

Иде се као и у Скопље, а као и не верујемо! Цар Душане у твоје Скопље! Наилазимо на села наших скопљанских сељака (Бањане, Мирковце): они потврдише вест о паду Скопља. Пљуште из мартинки, отварају бачве, износе бакрачима чувено скопљанско вино, нуде погачама, дуваном и

грожђем, певају, а из свију околних манастира брује и разлежу се звона!

У даљини се бели Скопље.

Све је обучено у најсвечаније дивно рухо нарочито жене и девојке са својим као снег белим рухом. Лепоте женског света је за причу и дивљење, а здравље за завиђење!... Кроз масу скопљанских винограда и манастира сиђосмо ка Скопљу (Бога ми, беше нас свакојаких!...) Наређење добисмо на уласку у Скопље — код недовршених астала турске касарне, које обиђох, и на којима би Турцима могао позавидети и сваки војник као и најбољи и најбогатији одгајивач коња из Европе. (Благо нашој коњици чије ће свакако и бити) — да заноћимо на Бардовачком вису. Види се, у опште, да су Турци нагло почели да раде на преображају војске. Магацини пуни као сат најмодернијом спремом, касарне се дижу, путеве раде и оправљају. Али их је унутарње расуло, које згодно и нама може за пример да послужи, упропастило за навек!!. Да ли су Турци у опште могли и сневати, а готово пре ми, да ће се чувени Те-

нешдолски а нарочито Качанички Теснац овако лако проћи?!.. Скопље и не видесмо, а судбина је нама брђанима да пролазимо поред орловских гњезда, по гудурама и далеко од културе и насељених места.

16 Октобар.

Леп дан. Преданак. Маса коња готово неспособних, коланисаних, убијених од самара, терета и штрапаца. Тражена попуна. Ево разлога да брдска батерија треба да има узасе бар по 40 резервних коња а не колико формација предвиђа. И још нешто, те коње имати, или бар дупли досадањи формациски састав, и у миру, те као спремљене коње за ношење топовских делова водити собом, јер је врло тешко обучавати ремонте за време операција. Или, камо наше среће, да брђани имају мазге као што је то готово код свију војсака, осим код наше. Мазга је и питомија, јача, издржљивија и малим задовољна у погледу хране а на хладноћи много издржљивија од коња.

Две батерије одоше, а моја оста да

ВОЈНА ШТАМПАРИЈА ВОЈНА ШТАМПАРИЈА * БЕОГРАД *

одмах по поноћи добије наређења за улазак у састав леве колоне са трећим пуком, с којим се креће у 4 сата у јутру ка Тетову, Гостивару и даље. Дакле, као лева побочница дивизије. Сав материјал је доведен у исправност а потребе су подмирене из Скопља.

Скопље пред ослобођењем. — Спремање покоља над хришћанима. — Гласови о турским победама.

После битке на Куманову, у четвртак преконоћ, Турска војска, је бежала са Куманова, и једним делом јурила ка Скопљу, под вођством Фети паше. Ти бегунци сконцентрисавали су се око скопске железничке станице, и у близини њеној, у намери да олакшају после себи даље бегство према Велесу. Та војска, која је бежала, била је мирна и кротка према хришћанима, и толико бедна и изгладнела, да су скопски хришћани из милосрђа помогли јој храном и водом. Турски војници су продавали све што су могли, само да добију који грош да купе хлеба. Тако нпр. своје војничко ћебе као и пушку давали су за један хлеб.

Један потпун железн. воз био је тога дана на скопској станици, и сви су ти бегунци појурили к њему и за час га напунили и препунили, тако да их је било по 20—30 њих и на крову свакога вагона. У воз је ушла пешадија, а артиљерија је такође наступила да се укрца у вагоне и заузела цео простор од католичке школе, поред хотела „Слободе", па све до станице.

Кад су се бегунци тако лепо наместили у возу, припуцале су пушке на каменом мосту на Вардару, што је причинило ужасан страх међу Турцима и обезумило их, јер су помислили да је српска војска заузела мост и да иде на њих.

Тада је настала права паника у целоме Скопљу: скопски хришћани су бежали, бојећи се покоља од Турака, а Турци су се обезумили из страха од српске војске. Журно су тада војници исекли штранге са топовских кара и на коњима појурили су ка станици, оставивши топове на сред улице.

Они опет на возу поскакали су с воза и појурили да беже пешке, једни ка Тахталицу, други ка Водну, тако да је воз за час био испражњен.

Пуцњи са моста на Вардару одјекнули су у петак у 10 сати пре подне. То је неки стари Арнаутин пуцао на Галиб беја, валију скопског, да би му се осветио што је издао војску турску и предао варош српској војсци, Арнаути и Турци у Скопљу били су уверени да су грађанске власти турске издале војску и предале је Србима, на милост и немилост. Галиб бој није рањен, али је погинуо главни његов тефтедар (лични секретар), а и кочијаш је био рањен.

Галиб се је склонио у руски консулат, и после је у пратњи руског консула дошао на станицу у 2½ по поноћи и отпутовао у Солун. То је последњи воз, који је отпутовао из Скопља. Њим су се одвезли и сви турски војници и официри, који су бежали с Куманова, а нису утекли пешке, с осталом масом, после пуцњаве на Вардару. Тим возом отпутовали су и сви грађански чиновници, а и многи отменији Турци, који су за читаве прегршти злата једва добили места на крову вагона.

После је настало безвлашће у Скопљу. Српска је војска била још далеко а турске војне и грађанске власти у дивљем бегству.

У вароши се пуцало на све стране и грохот пушака се на далеко чуо. Увиђавнији хришћани појурили су тада, са скопским општинарима на челу српском и бугарском митрополиту, и под њиховим руковођењем састављен је одбор за спречавање пљачке и пуцање из пушака, јер су се нарочито били побојали да ће пуцњава пушака поузроковати да српска војска бомбардује варош.

То безвлашће учинило је да се руски, француски, енглески и аустријски консул решише, да похитају у сусрет српској војсци и позову је да што пре заузме варош, из које је већ сва војска преконоћ утекла. У суботу по подне 13. ов. мца, они су сви са председником турске општине, Решад бејом, кренули се ка огранцима скопске Црне Горе, путем за Куманово; наишли су прве српске предстраже. Ишли су фијакерима, али су морали на путу да сиђу с кола и да иду пешке, јер им је због блатњава друма, било веома отежано вожење. Тако пешачећи, изасланство је наишло на коњичку патролу коју је предводио резер-

вни коњички потпоручник Крстић (како чујем наш сеоски учитељ код Алексинца). Њему су казали ко су и куда иду. Потпоручник их је лепо примио, из предострожности везао им очи и понудио им своје коње, пошто је било још доста пута до прве више команде. Они су пристали сви на љубазну понуду официра српског, сем енглеског консула, који је се успротивио да јаши, већ је хтео, као енглески резервни официр, да се држи строго војног прописа, по коме такви изасланици треба да иду пешке, везаних очију. Његово је мишљење усвојено и консули су са Решад бејом наставили пут пешке, ка првој војној команди, и то сви везаних очију. Најзад су приведени престолонаследнику Александру, команданту прве армије, и њему су представили потребу и жељу свеколиког грађанства у Скопљу, нарочито мухамеданског да се варош што пре заузме, и спречи крвопролиће и пљачка.

Турске власти су имале спискове наших и бугарских угледнијих људи и свуда су их, на десет дана пре објаве рата, по-

чели да траже по Скопљу. Многи су се од њих склонили у француски и руски конзулат и ту су сачекали долазак српске војске.

Петорица наших првака допали су затвора 5. октобра, а на име: Лазар Илић учитељ, поп Стевко Бошковић, Коста Аранђеловић учитељ, ђакон Цветко Нешић и Никола Дивјаковић, администтр. Вардара. Они су били на белом хлебу све до 12-ог у подне, када је дошао у њихов затвор руски конзул г. Калмиков, који је узео тога дана у заштиту Галиб беја, валију скопског, и од њега добио дозволу да лично оде и пусти на слободу затворене Србе и Бугаре.

На овом месту хоћу нарочито да нагласим пажњу и братско држање француског конзула у Скопљу и према победама српскога оружја. Он је по осам сати чекао на станици вести са бојишта и сав радостан дочекао глас о пуштању хришћанских затвореника. У француском конзулату нашло је прибежишта наших 8 најистакнутијих јавних раденика у Скопљу, којима је нарочито претила опасност.

Руски скопски конзул, г. Александар Калмиков изашао је, тако исто с највећом предусретљивошћу, на сусрет свима српским страдалницима, који су потражили заштите од руског консулата.

Њима обадвојици и на овом месту треба одати свеколику захвалност, надајући се да их и наши надлежни, којима је познат њихов рад у овим критичним по Србе тренутцима, неће оставити без видног признања и званичне Србије.

И Турци су нашли заштите код француског консула. Официри турски, њих десет на броју, дошли су у француски конзулат и положили оружје, још пре доласка српске војске.

У четвртак 11. пр. м. Грци железничари на прузи Куманово-Скопље, донели су глас у овд. грчку кафану, да је српска војска претрпела пораз код Куманова, да је Џавид паша био сакривен код Криве Паланке. Ту је грунуо на Бугаре, победио их, и после јурнуо на Србе. Да је Србе разбио и да су се Срби повукли до на један сат иза Прешева. По том гласу, Турци су

задобили 6 бугарских и 4 српска топа, и да има 200 заробљених Срба, са једним капетаном међу њима.

О томе су издали засебне телеграме у Скопљу, које је турска маса жудно гутала и одмах појурила на железничку станицу да сачека долазак заробљеника. Турски војнички воз је дошао тога дана у 2 сата по подне, и донео, место српских заробљеника, турске рањенике, и то махом мухаџире — Босанце.

Од рањеника су скопски Турци чули, да је битка на Куманову изгубљена и грдно су се погружили и повукли у куће, док су Срби живахнули и дахнули душом, јер су били у очајању, на глас о победи турске војске.

Одмах после рањеника стигао је у Скопље истог дана, у четвртак, и Фети-паша, бежећи са Куманова. Са њим је било пет табора војске (око 4.000 људи). Сутра дан по његовом доласку, сви виђенији скопски Турци, отишли су Фети паши и молили га да варош преда Србима без одбране, јер нема изгледа да ће Турци спасти

варош и дати отпора. Фети-паша се је одазвао њиховој молби, да наредбу да се повлачи војска ка Велесу, где се и сам упутио.

Куражнији Турци протестовали су против предавања вароши без икаквог отпора српској војсци, и ја сам имао прилике да слушам једног турског санитетског мајора како прича, да би он лично удавио својим рукама Фети-пашу за његову малодушност и кукавичлук, а нарочито због тога што је оставио онолике топове на друму.

Српска је војска ушла у Скопље у суботу 13. о. м. у 6 сати по подне.

Напред је ишао један коњички капетан са два коњаника; за њим јачи одред коњице, као претходница; а за предходницом главнина коњице. За коњицом престолонаследник са својим штабом, а за њим пешадија. Престолонаследник је ушао кроз шпалир војника у цркву св. Спаса, где је митрополит српски Виђентије, са свешт. одслужио благодарење за победу српског оружја.

У Скопље.

Јављам се из Којле, места удаљеног на 15 километара од Скопља, на путу Скопље—Велес. Из Приштине смо овамо дошли преко Гњилана, Бујановца, Куманова и Аџалара. Путовање од Приштине до Гњилана било је страховито тешко. По неког дана прелазили смо свега по 5 - 6 километара. Због рђавог пута често су се превртала или заглављивала кола, те је цела колона морала застајати. Успут је много коња поцркало и попадало у провалију. Често смо сретали арнаутске збегове: старци, забуњене жене, деца, волови, коњи, овце, козе, кола натоварена разним покућством. Наилазили смо и на по ког убијеног Арнаутина, цркнутог коња, пса, побацано одело, крпе... Свугде трагови бегства. Турци непрестано беже и ма да ми нагло јуримо за њима, некад и по 13 сати дневног хода, ипак их нигде не стижемо.

У Гњиланима свирају 2—3 музике: једна је пет великих бубњева, а комите, коњаници, пешаци и артиљерци играју по улици. Арнаутски збегови се враћају, за-

стају и гледају, иду у ућумат и беледију, да траже дозволу за повратак. Срби из Гњилана играју на улици. Зурле и бубњеви треште. Арнаути успут често сретају и убијају војнике из наших одељења, који преносе провијант. До Гњилана смо једнога дана путовали по највећој киши; вода нам је ушла и у чизме, и за врат, и под грло. Покисли смо до костију.

Кад смо дошли у близину Куманова прошли смо кроз бојиште, где је дан два пре тога била битка. Било је, збиља, страшно видети пут и брежуљке: све је разривено гранатама и шрапнелима. Мртви још нису били сахрањени. Турци, Арнаути, Черкези, Арапи, негде по један, на гомили по 10—12. Многи већ помодрели, а скоро сваки погођен у главу, леже по целом бојишту. Око њих чалме, фесови, турбани, кошуље, обућа, опрема, чауре, патронташи, напуштени топови, топовске каре, испаљене гранате, мртви коњи. А над свим тим вране у грдним великим јатима. Баре још крваве. Турски хоџа купи и сахрањује своје.

По нека униформа наших пешака. Пут излокан гранатама, да кола једва иду. Јендеци и обале једне реке пуни мртвих и то само њиних, јер су наши раније покопани, пуно трагова усирене крви...

Куманово није много оштећено, ма да има разривених и попаљених кућа. Чаршија истакла беле српске заставе са белим крстом у средини.

У Којле смо дошли по подне и данас се одмарамо, а једно одељење са командиром отишло је у Скопље. Ми смо овде поставили телефон а кабловском жицом везали га за турску државну телеграфску линију. Две станице са хемиографима раде са Скопљем дивизијским штабом, који је такође овде. Ту је и престолонаследник. Јутрос чусмо да се и Велес предао те престолонаследник, мислим оде аутомобилом.

Оданде ћемо, изгледа у Велес, а после даље у потеру за Турцима. Сад баш седимо на ржаној слами под Шар-планином (крајни југоисточни огранци), печемо јаловице, сунчамо се, кувамо руски чај и оговарамо Турке.

Да није овако страшно хладних ноћи било би много лакше. Ни ветар, ни киша, ни дуго пешачење не би нам додијало, само да није ових хладних ноћи! Али ни то све ништа не мари, само нека добијемо обалу Јадранског Мора, циљ овога рата.

Од Скопља даље немамо секција, те нам то много не смета.

Сад смо променили правац кретања: на једном месту западно од Скопља.

Куда ћемо — још не знамо.

Али ма куд било, знамо да је на добро и славу нашег народа.

Причање аустро-угарског посланика дра М. Хесфелда.

Одмах по своме доласку у Скопље отишао сам аустро-угарском конзулу дру Марјану пл. Хајмроту Хесфелду, који заступа и интересе немачких поданика, пошто овде нема немачког конзулата. Конзул овде станује са својом старом мајком, која га није хтела напустити и отићи из Скопља, у једној дивној кућици удешеној на пријатан бечки начин у европскоме делу вароши, близу железничке станице. Он ми је овако описао догађаје у Скопљу до уласка Срба у град:

„У петак је у Скопљу пукао глас о дефинитивној победи Срба код Куманова и о њиховом маршу на Скопље. Од тог тренутка овде је завладао хаос. Док су се моја и немачка колонија држале узорито и задовољиле тиме, што су истакле црно-жуте и немачке заставе нити су куда изилазиле из својих кућа, отпочело је право бегство турских породица. А када се чуло да ће и грађанске власти оставити варош, Турци потекоше к мени и стадоше ме молити за заштиту, коју сам им ја давао у колико сам више могао.

С часа на час ситуација је била све тежа, пошто су бегунци гомилама притицали из околине и са бојног поља. Када је валија оставио варош поче светина пљачку. Обијени су магацини, радње нападнуте, арсенали опљачкани тако, да су се наоружали и неодрасли дечаци. Очекивало се оно, што је најгоре, а ми, консули, стадосмо се најозбиљније саветовати о ситуацији. У први мах нисмо могли чинити ништа друго, до да турским породицама, које су нам дошле, дамо склониште; само је у мојој кући преноћило 25 лица у ноћи између петка и суботе.

Идућег јутра председник општине скопљанске обратио ми се преклињући ме да српске трупе умарширају, јер ће иначе овај град постићи страховита судбина. Имало се чега страховати, јер ако би протекао још један дан од пљачке светина је могла да пређе у покољ, те би наступила катастрофа да се ужасније ни замислити не може. На тај смо се начин одлучили енглески, руски, француски конзул и ја, да изиђемо пред српску војску и замолимо за заштиту града. Рано изјутра довезли смо се колима до српских предстража. Пустили су нас даље тек кад смо објаснили сврху своме доласку. Везали су нам очи, те смо тако уз пратњу по киши пешачили нека три часа. Када су нам са очију скинули везе, стајали смо на једном брежуљку пред српским престолонаследником Александром. Замолили смо га да умаршира у град и заштити варош. Престолонаследник је рекао: „Какве ми гаранције можете дати, да наши људи тамо неће бити изложени непријатељствима из заседе? Само се по себи разуме, да ми тих гаранција нисмо могли дати, већ смо се огра-

ничили само на поновљење своје молбе. Престолонаследник је ипак одлучио да изађе на сусрет нашој молби и да, уза све мере пре дострожности, умаршира у град.

У пет сати после подне ујахао је престолонаследник на челу своје коњице. За коњицом су ишле масе пешадије, и од тога тренутка влада у вароши мир".

Привиђење.

Августа месеца 1912. године ушли су Арнаути у Скопље да оружани траже од турских власти законе, школу и културу.

Поноћ је. Две патроле арнаутске које обилазе град у место војске и полиције, састале се на једном крају Душановог моста и живо разговарају. После кратког разговора свака се упути на своју страну и брзим корацима одоше својим старешинама да им јаве да мртви говоре.

Између Серове и Душановог града, у близини покривене чаршијё на развалинама некад велељепног српског двора, подигнут је хан. У хану, поред других путника, било је смештено и доста Арнаута — устаника

који су по верском обичају у рамазанске вечери подуже седели, мезетисали и разговарали.

Разговор се водио о успесима Арнаута, кад један младић који је седео на прагу, и од врућине, која над Скопљем влада, ладио се убрусом, посматрајући планину и можда мислио о своме селу у Метохији, окрену се старијима, који су разговарали, руком показа на двориште и махинално извуче револвер, упре на. средину дворишта али не опали, јер му у тренутку руку задржаше.

Призор који се указао био је језовит и величанствен.

Двориште у коме је некада била дворана са царским престолом, поче се осветљавати; околни зидови, сада са многим вратима почеше се губити, а на место њих појавише се галерије препуне народа у живописној народној ношњи. Испод галерија властела свештенство. На источној страни у средини између два стуба подиже се царски трон; око трона сакупљени витезови са исуканим мачевима и очима упртим на царски престо.

Наједанпут погледи свију управише се на западна врата, кроз која се појави стасит човек у пурпурном и златом оперваженом оделу, са дугачком плавом косом и средњом рињом брадом.

Свечана тишина владаше док је кроз дворану пролазио и, кад се свечаним кораком попе на трон, и седе на царску столицу, народ се ускомеша и као из једног грла викну: „Живео цар на сви српски земљи!“ — Цар се поклони и узвишеним гласом рече:

„Народе! много је времена прошло како је пала српска застава. Ви сте дошли да га оживите нек ви је сретно царство!“ — Идите и јавите нек ви Бог буде на помоћи.“

Наједан пут свега нестаде и младић уплашен овим привиђењем исприча шта је видео, паде у несвестицу из које се повратио сутра дан.

Читали су му молитве. Позвали су чак и хришћанског свештеника, али младић к себи не долажаше.

После три дана кад је воз за Митро-

вицу полазио видео сам гомилу Арнаута како испраћају кући свога болесника и чуо како препричавају ово привиђење.

Пијанчења турских официра. — Несавесност турских генерала.

Ове редове пишем у једноме хотелу, који доиста не заслужује то име. Јер до пре неколико месеца то је био шантан трећега реда са неколико побочних соба за баханалије Када је турска власт најзад затворила шантан, онда га је сопственик одмах претворио у хотел и ја сад седим у једној од тих соба.

Где год погледам, видим рупе по зидовима. То су трагови од револверских метака. Али оне немају никакве везе са садашњим ратом; све су оне још из мирнога доба, када су пијани турски официри у њима проводили ноћи и ту расправљали своје свађе и утишавали своју љубомору. Када сам то чуо, био сам врло изненађен. Турски официри пијани? Зар њима коран не забрањује да пијанче? Такозвани директор хотела — један бивши дипломирани инжињер аустриј-

ски — објаснио ми је то: „Коран им забрањује да пију вино. Али су за то они из ноћи у ноћ пили ракију, пиво и шампањер све дотле, док нису сасвим изгубили свест. Тада су пуцали и правили скандале, док их војници или полицајци не ишамарају и не истуку.“ Али је директор одмах додао: „То раније није било увек тако. Тек пре две три године ови су људи тако пропали, а особито у последње време, када су почели да политизирају и да кују завере.“

Све то изгледа необично. Али је и то можда један симптом, који објашњава много што шта што се десило у последње време.

Има и више таквих симпома. У староме турском конаку у Скопљу, где је сада смештена војна интендантура видео сам својим очима огроман број турских пушака најновијег система — Срби веле да их је ту 35.000. Лепе, чисте пушке, кроз чију цев још није куршум прошао. Па ипак, при свем том. јављало се да турски војници овде онде нису имали пушака, или су били наоружани сасвим старим пушкама, које су биле готово неупотребљиве. Како се то може да

објасни? Да ли је истина, да су неке паше и виши војни чиновници држали нове пушке под кључем, да би их после, за време рата, понова продали влади?

Када сам скоро пре једног месеца разговарао са директором Француско Српске Банке у Београду, ова ми је доста причао о способности младе српске индустрије. Између осталог и о томе, да је српска фабрика обућа у Врањи пре годину дана лиферовала турској војсци 60.000 пари војничких чизама. Ових 60.000 пари чизама нашли су Срби сада затворене у депоима по разним маћедонским варошима. И српски војници марширају сада задовољно у јаким жутим, поткованим и још неупотребљиваним чизмама, док турски војници босоноги беже друмовима чим су Срби иза њих.

У идућој свесци:

Освојење царског града Приврена

Издавачка књижарница Св Ф. Огњановића у Н Саду.

РАТНЕ ДОПИСНЕ КАРТЕ

I. Серија тих карата садржи ових 50 изгледа: Српски рањеници у Београду. Српска артиљерија у маршу на бојно поље. Црногорци бомбардују Тарабош. Српски војници претражују сумњиву кућу у Скопљу. Српска артиљерија у бојној линији. Крсна слава међу срп. рањеницима. Престолонаследник Александар са автомобилом у Скопљу. Српска војска у боју на Прилепу. Мост цара Душана у ослобођеном Скопљу, Српски брзометни топови. Жетелице на косову пољу. Српски официр одаје последњу пошту палом јунаку. Драч приморска варош освојен од српске војске. Заробљени турски потпук. Фуад-бој у Београдском граду. Улазак српске војске у Скопље. Бегство Турака после Кумановске битке. Црногорски кнез Мирко у разговору са заробљеним Арбанасима. Турци беже после битке на Битољу. Српска војска на одмориштy после битке Кумановске. Српска војска трећег позива у Скопљу. Весеље после заузећа у Схопљу. Група Црногораца. Комора срп. војске на бојном пољу. Српски вагони као болнице. Бегство турске војске после боја на Битољу. Војници трећег позива у бојној линији. Срп нар. ношња из Орида. Срп. војска после битке на одмору у Прилепу. Српска дечица исчекују срп. војску у Скопљу. Црногорци извлаче топове на Тарабош. Сељаци у повратку са сајма у Скопљу. Срп. војска полази у помоћ Бугарима под Једрене. Храбри команданти срп. пукова. Бугарски официри забављају се после битке. Црногорска штампарија у ратном логору. Бугарски генералисим Савов. Санитетска спрема српске војске. Чесма краља Милутина у Ст. Ногоричану. Престолница цара Душана Призрен. Народ око цркве у Куманову Муја и кредитор. Улазак краља Петра у Скопље. Улазак срп. војске у Скопље. Српкиња католикиња из Скадра. Арбанашка лепотица из Ђаковице. Црногорци јуришају на Тузи. Турске пушке освојене у Битољу. Призор са пијаца у Скопљу. Група официра. Недељна пијаца у Скопљу.

Цела серија од 50 комада стаје К 3.— са поштарином К 3.20.

Издавачка књижарница Св. Ф. Огњановића
Телефон бр. 25. **у Новом Саду** Дунавска ул. 36.

НОВО! НОВО! НОВО!

ЛЕГИЈА СМРТИ

или

РАД ТАЈНОГА УДРУЖЕЊА „ЦРНЕ РУКЕ“
НА ОСЛОБОЂЕЊУ БАЛКАНСКИХ СЛОВЕНА.

Роман из рата 1912—1913 год.

Писац је романа Бранислав Јуришић. Под тим именом пише један од најистакнутијих наших новинара, вешт стилиста, добар познавалац Србије и Балкана и свију оних великих узрока и разлога у нашем народном животу из којих се развила сјајна борба у име освете Косовске.

„ЛЕГИЈА СМРТИ“ је роман из српског живота, роман сасвим оригиналан, роман у којем избија силни живот народни. „Легија смрти“ је роман од садашњег српског, а нарочито србијанског и црногорског нараштаја, који је показао, да и није ништа друго него — велика легија смрти.

„ЛЕГИЈА СМРТИ“ биће књига и за старо и младо, и за ученог и неученог. „Легија смрти“ биће велика епопеја српске 1912. и 1913. године.

„ЛЕГИЈА СМРТИ“ БИЋЕ ДИВНО ИЛУСТРОВАНА!

„Легија смрти“ излази у свескама од 16 страна и стаје свака свеска само — **10 потура.**

Претплата се прима на 20 свезака, која стаје К 2·40
за иностранство К 3·—

ТРАЖЕ СЕ СОЛИДНИ ПРОДАВЦИ

ДРУГО ИЗДАЊЕ.
СВЕСКА IV. ЦЕНА 10 ФИЛИРА. СВЕСКА IV.

РАТНЕ СЛИКЕ СА БАЛКАНА.

Освојење царског града Призрена.

Улазак српске војске у Призрен.

БИБЛИОТЕКА
БЕОГРАД

Издавачка књижарница Св. Ф. Огњановића у Н. Саду.

КЊИГЕ ЗА СТАРО И МЛАДО

РАТ НА БАЛКАНУ.

Најтоплије препоручујемо следеће интересантне ратне приче за сад ових дванаест, а ускоро биће најављено и других дванаест врста. Књиге су ове:

Српска војска осваја Косово и Приштину . —·10
Српска војска у бој на Куманову 10. и 11. октобра 1912. . . . . —·10
Победоносна српска војска осваја Скопље град цара Душана . . . . . —·10
Освојење царског града Призрена 30. октобра 1912 . . . . . —·10
Крвави бојеви на Бакарном Гумну и Прилепу —·10
Велика и страшна битка на Бигољу од 1. до 4. новембра 1912. . . . . —·10
Поносни српски рат, велике приче скромних очевидаца . . . . . —·10
Освојење Новог Пазара, ратне слике и прилике —·10
Победоносна српска војска у Кичеву, Дебру и Ориду . . . . . —·10
Међу српским рањеницима, шта нам ови причају о бојевима . . . . . —·10
Српска војска на Синьем Мору и освојење Драча . . . . . —·10
Писма храбрих српских војника својим кућама . . . . . —·10

II. ИЗДАЊЕ. КЊИГЕ ЗА СТАРО И МЛАДО

РАТНЕ СЛИКЕ СА БАЛКАНА

IV.

ОСВОЈЕЊЕ ЦАРСКОГ ГРАДА

ПРИЗРЕНА

30. ОКТОБРА 1912. ГОДИНЕ.

Издање књижарнице
Светозара Ф. Огњановића у Новом Саду
1913.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА * БЕОГРАД *

Срп. Штампарија дра Св. Милетића у Н. Саду.

БАЛКАНСКИ РАТ.

Призрен.

Лежи на реци Бистрици, у близини богате и родне Подриме у дну плодне Метохије и на подножју Љуботена, највишег врха Шар-Планине. Ова стара српска варош чувена због своје историјске прошлости, због свога богатства и због свога особитог трговачког положаја. Цела историја српског народа на Балкану везана је уско са овим градом. Код Призрена је српски краљ Бодин потукао Византинце 1073., који су сметали уједињењу српских земаља; Призрен је био прва престоница цара Душана; Призрену су стари српски краљеви поклањали особиту пажњу. Он је био трговачки чвор и раскрсница друмова од којих су

ВИНЧИЋЕВА ЗАДУЖБИНА БЕОГРАД

нији они што су ишли у правцу према Скадру и у правцу према Скопљу. Отуда је и било велико богатство и напредна трговина у Призрену све до пада под турско господство. Данашњи је Призрен врло бледа слика старога Призрена. До недавно вилајетско место, данас главни град призренског санџака средиште мутесарифа и српског митрополита. Призрен је доста напуштен и забачен од главног трговачког пута према Солуну. Броји око 50.000 становника од којих је скоро половина Срба. Положај је Призрена величанствен. Река Бистрица дели град на две половине, а многобројни потоци са Шаре вијугају се кроз цео Призрен. Од знатнијих установа и зграда истичу се у Призрену: хућумат, црква св. Тројице, манастир св. Арханђела, српска богословија и митрополија. Становништво се бави занатима и трговином. Срби су се у последње време почели нагло материјално дизати, од када је међу њима поведена јака акција за економско организовање. Данас поред мањих удружења постоји материјално напредно српско трго-

вачко удружење и фонд св. Тројице, који располаже капиталом од преко $1^1/_2$ милијон гроша.

Из Београда су 18. (31.) октобра јавили новинама: Две депеше јављају из Приштине да је српска војска данас заузела Призрен. Службене потврде још нема. Данас службено се потврђује заузимање Пећи од црногорске војске.

Српска тробојка на Душановом граду.

Данас је уз грмљавину топова стално намештена српска тробојка на Душановом граду изнад Призрена. Овој свечаности присуствовао је велики број официра, војника и многих Призренаца.

Помоћ заробљеним официрима.

Данас је из Призрена отпремљено за Ниш преко шездесет турских официра, који су после турских пораза на положајима пред Призреном заостали у Призрену и предали се нашој војсци. Сви су они без икаквих средстава за живот, те им је указана знатна материјална помоћ од стране команданта наше армије.

Један Арнаутин најавио је, да његови саплеменици не траже никакву засебну државу, у којој би опет била раја појединим поглаварима, који би гледали своје личне интересе, као и до сад што су радили, и маса Арнаута задовољиће се тиме што ће бити српски пуноправни грађани.

Телеграм арнаутских првака краљу.

Најугледнији Срби, Турци и Арнаути из Ђаковице послаше краљу телеграм ове садржине:

„У највећој поданости слободни смо и овом приликом поднети Вашем Величанству уверења наше најискреније верности и оданости са узвицима: Да живи Ваше Величанство, да живи Његово Височанство престолонаследник Александар на славу и понос васколиког Српства".

ЗАУЗЕЋЕ ПРИЗРЕНА.

Јунаштво коњичког мајора Селимира М. Остојића.

Јуче смо донели извештај о заузећу Призрена који је телеграфски послан

новосадској „Застави“ а сад доносимо из дописа опширније описан тај догађај.

Пошто је наведено колико је било Турака и Арнаута у Призрену, пише:

Српска војска, када је разбила Турке на Дељи, морала је да чува друм, да поседне Суву Реку и околна места.

Па ипак је коњички мајор Селимир Остојић решио да заузме Призрен. Он је то учинио са једним ескадром коњаника и два вода пешака, побио је на граду српску заставу.

Били су то мучни дани. Турке су бунили и бунили су се. Нигде нису осетили праву силу. Али је мајор Остојић палио у околини ватре. Шиљао добошаре и трубаче да свирају и ударају у бубњеве по брдима, наручивао дневно по 10 хиљада хлебова, и ако му није требало дневно ни 500 и издао је проглас, под којим беше потписан генерал Јанковић шеф III. армије. Наредио да Турци за 3 сата предаду оружје и [illegible] и они су се предали ако и не све, а [illegible] 300 пушака. Џавид паша бежећи [illegible] са преко 8000 турске војске није [illegible] удари на Призрен.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА * БЕОГРАД *

Руски козул с највећим усхићењем говорп о смелости и одлучности мајора Остојића. Кад су му саветовали да да се повуче док не дође јача српска војска, он је одговорио: „Ја сам истакао српску заставу у Призрену, и ја је жив напустити нећу.“

И издржао је.

Занимљив је проглас што га је мајор Остојић издао:

„Грађанима свих вера и народности града Призрена и његове околине. Он почиње са речима: Браћо! Без божије воље и заповести ништа се на овом свату не може догодити. И ми божијом вољом и помоћу дођосмо к вама да вас не заробимо, него да вас ослободимо беда и невоља, које и ви и ваши претци подносите више од 500 година од азијатских освајача. Они вас за пуних 500 година своје владавине ни у чему не унапредише, већ вас у мраку задржаше.

...Сада државна власт, потпомогнута војском Његовог Величанства краља Петра I., нарочито ће бранити светињу ваше породице и вашу част. Тврду вам божију

веру дајемо, да вам нико неће дирати у вашу веру и ваше обичаје, часну вам реч задајемо, да нећемо вршити ни дозволити никакве освете. Оружје ћемо употребити само противу оних, који се оружјем одупру. И из које куће на нас пушка пукне, она ће само кућа бити спаљена. Из кога села буду на нас пуцали, оно ће село огњем сагорети.

Земан је допао, браћо, да се азијатски јарам скине, и да и ми и ви заједно у миру и љубави живимо под владом узвишеног нашег господара краља Петра I.

Да би од нас завладао потпуни мир и ред и поредак како у овој вароши тако и у околини његовој, најстрожије се наређује свима становницима града Призрена и околине, да у најкраћем року положе оружје овдашњој команди војске Његовог Величанства краља Петра.

Слава Цара Душана у Призрену 9. новембра.

Данас је од ранога јутра велика призренска црква препуна народа. Свети Архангел Михаило био је крсно име цара Ду-

шана, па је све похитало у цркву, да једном у слободи прослави овај свечани дан. Пред крај литургије било је благодарење, што је наша јуначка војска српски стег развила и на обалама Јадранског Мора. Затим је извршен помен јунацима, који у овом рату пролише своју крв за ослобођење своје браће од некрста. На служби, благодарењу и помену био је и командант треће армије, седи ђенерал Јанковић, с целим својим штабом. Пред црквом је била упарађена војска с војном музиком.

Баш у тренутку када је прота Димитријевић изговарао молепствије за дуг и срећан живот српског краља, грунуше с Душанова града наши топови. Народ у цркви поче се крстити и дуго се чуло само шапутање „Слава Богу“, које се после изметну у урнебесно клицање „живео краљ Петар!“

После службе у цркви улице су оживеле. И мушкарци и женскиње иду кроз Душанов град, с кога наши топови објављују најновије успехе нашега оружја, а с времена на време забрује узвици „Живео наш краљ!“ „Живела наша јуначка војска“.

Изјава Махмуд Зајима.

У Призрену је Махмуд Зајим, арнаутски првак из Ђаковице у име своје и својих Ђаковчана изјавио своју лојалност и оданост Краљевини Србији. Сви су они, вели, лојални поданици српском краљу и својим држањем и радом даће пример, како би и Арнаути могли бити мирни и добри грађани само кад су у уређеној и културној држави.

Арнаути у Љуми.

Арнаути Љумљани предају се. Село по село доноси и предаје оружје и изјављује своју потпуну покорност, а све до ових дана Љума је задавала неописани страх и Призрену и околини. Чаршија се у Призрену затварала и на сами глас да Љумљани долазе.

Слике из Призрена.

Један српски резервни официр саопштио је неколико интересантних опажања из ослобођеног Призрена.

— Интересовао сам се — прича он] —

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА * БЕОГРАД *

официр — да ли су се Турци много плашили наше војске, када се ова приближила Призрену. У освојеноме граду има повише Турака, који врло добро владају српским језиком, а међу овима се нарочито истиче један стари хоџа, који је некада живео у Нишу. Потрудио сам се да се упознам са тим хоџом, те да од њега узмем податке о стању, у коме су се Турци налазили када су Срби дошли пред Призрен. Хоџу сам упознао на једној од главнијих призренских улица. Њега ми је показивао један стари Турчин, који је првих дана био на служби трупама, које су пословале по освојеној вароши. Стари хоџа на јединствено понизан начин приступио ми је, клањајући се до земље. Млад сам човек и ова ми претерана понизност једнога старца никако није годила. После неколико речи о најобичнијим стварима ја сам запитао хоџу на првоме месту, како му се свиђа нова управа у Призрену.

Старац ме слободно погледа у очи и рече:

— Аферим, ефендум!.. Ама људи сте!..

Ја сам знао да друкчије неће бити под Србима.

— А зар се неко плашио међу Турцима да ћемо ми српски војници злостављати народ? — запитао сам хоџу.

— О, сви су са плашили Срба. Но ја сам им објашњавао, да су Срби човечни, и да се никоме неће догодити никаква непријатност... Али ..

— Шта?

— И ја сам се плашио само непрплике по вас.

— Какве то?

— Бојао сам се, да ће војници вршити насиље над женскињем... Младост је младост.

— Па да ли је било тако? — запитао сам.

— Не ефенди!... Хвала вам, ви се показасте прави људи!..

* * *

Купили смо оружје од становништва.. Уђемо у јену кућу предвођени поменутим хоџом и још једним грађанином Турчином. Чим смо се појавили у кући, у истој настаде општа ужурбаност, забуна. То је било

првога дана по заузећу Призрена. Може се мислити, како је непријатно породици, у чију средину уђе освајачка војска. Задругари у моменту уображавају најгрозније сцене, које ће се одиграти како они мисле... У таквој ситуацији нашла се и ова породица, у чију кућу бесмо ушли ради преметачине.

Женскиње поче да нариче из свег гласа. Хоџа, који нас је водио, љутито повика на домаћицу. Он ју је на турском језику прекоравао за толику неозбиљност, објављујући у исто време да се неће ништа страшно догодити.

– Ако имате оружје, дајте га — рекао је хоџа — и будите без бриге.

У овој кући није ништа нађено од оружја. Укућани су запањено посматрали њихову кућу. Тек су тада увидели, да им се доиста није ништа зла догодило.

Из ове куће ушли смо у другу, која је просто уређена као и прва.

Уђите у колико год хоћете кућа и свуда ћете видети исти намештај: уза зидове собе намештени ниски миндерлуци, на сре-

дини мангал са жаром, а у дну узидан долап, у коме су спаваће хаљине. Кад буде време спавању, домаћица отвара долап, узима две хаљине и простире их по поду. И тада се леже. Сутрадан спаваће хаљине понова одлазе у долап... и тако бесконачно. — Увек и свуда турска монотонија, једноликост.

Ова друга кућа била је једнога официра. Кад смо ушли унутра укућани, госпођа капетаница и њена сестра побегле су у једну оближњу собу, док су нам капетанова два синчића безбрижно пришли руци. Хоћа је и овде објаснио дамама у чему је ствар и оне су одмах биле умирене. У тој смо кући нашли један револвер, својину турскога официра.

* * *

Турске официрске жене добијају од српске државе новчану помоћ на име издржавања. То је помоћ толика да оне могу пристојно живети. Да вам доказао како се с покореним јединствено каваљер-

ски поступа, нека вам послужи факт, што турске официрске жене с правом долазе на благајне да приме своју „плату“. — Имам једну занимљиву епизодицу.

Једнога дана нашао сам пред благајном неколико Туркиња. Једна од њих приђе стражару и нешто га запита на француском језику. Наш Ужичанин није, разуме се, умео ни да бекне. Приђем дами и ма да нисам такође добро извежбан у француском говору. Дама ме ослови на немачком језику, питајући: „Молим вас, господине, хоће ли се скоро издавати помоћ за нас?“

Ту ми Туркиња објасни да је официрска жена, и да јој муж служи у Цариграду. За време разговора Туркиња је била потпуно открила лице. Њене очи беху закрвављене, исплакане.

Уведем је одмах код благајника, као и неке пријатељице. Ускоро затим Туркиње су гордо изишле на улицу.

Мене радује она гордост оних, које смо покорили. Она је најбољи доказ, да се са њима поступа човечно.

ПРИЗРЕН-ЉУМА.

Освета једног мучког напада на наше четнике и коморџије.

Велике победе српских јунака код Куманова, Прилепа и Битоља задивиле су целу Европу. Па није чудо што и наша штампа пише само о томе, износећи пожртвовање и храброст наших соколова.

Ја хоћу да вам пишем о оним јунацима, којима није пало у део да се боре са регуларном војском, већ са дивљим и крволочним племеном арнаутским и то о њиховој скорашњој борби и победи — о победи у Љуми.

На два сахата од Призрена идући мору почиње Дримска Клисура, лепа, опасна и једва широка неколико стотина метара. Са једне и друге стране клисуре уздижу се стрми, слабо пошумљени висови над које се наднела планина Коритник са својом белом, снежном главом. Дрим се припио уз десну страну клисуре и хучи и јеца и ломи се о стене које по где-где вире из његовог корита. Таласећи са модрикастом во-

дом запљускују друм, као да се љуте што не могу да се још рашире у клисури. На странама клисуре при врху, прикачено као ластино гнездо, налази се по које арнаутско село.

Овим путем, куда је прошла и наша храбра војска полазећи на Јадранско Море, кретао се и 12 пешадиски пук I. позива, да освети погинуле четнике на Везировом Мосту и побијену комору које су сачекали арнаутски зликовци у заседи, побили и страховито измрцварили. Крај пута, куда смо пролазили налазило се на лешине наших војника, који су наги лежали, избодени, ножевима и страховито унакажени. На Везирском Мосту, на сваком кораку наилазиле су се локве усирене крви, по негде измешане мозгом.

Стигли смо на време. Арнаути нису били одступили са положаја. Борба је била дуга. Киша хладна, зимска киша падала је непрестано и сваки делић нашега одела био је наквашен. Спавало се на влажној земљи. Ватре се нису ложиле и ветар, који је дувао са оголелих и кршевитих брда, смрзавао је „срж у костима".

Пуцало се непрестано. Војници су се такмачили који ће тачније да на нишани, те да са што више непријатељских глава освети погинулу браћу своју. Поред жеља за осветом и храброст официра овога пука а нарочито официра четвртог батаљона. учинила је, да војници забораве све незгоде већ да живе само за осветом. У овоме походу нарочито се одликовао енергијом, храброшћу и разборитошћу симпатични и опште вољени командант пука, потпуковник Миливоје Стојановић. Крупан, висок и стасит стајао је увек за време највеће пуцњаве и соколио све. Када кушуми као рој пчела зазује поред њега, његово: „Була те пољубила“, био му је одговор.

Пошли смо на јуриш. Арнаути су се дали у дивље бегство, остављајући много мртвих за собом.

Гоњење се продужило... Згаришта... Пламен се на по неким местима дизао у небо... Трупови, са перчинима на главама, били су посејани свуда..

За своја беспримерна злочинства били су праведно кажњени. Браћа су достојно освећена.

У ПРИЗРЕНУ

Турска гробља. — Стара српска лоза

Нигде толико турског гробља и нигде толико лозе као у Призрену. Гробља турског има на све стране, унаколо и у сред вароши, читави су појаси око сваке мале, а још шири појаси око вароши. Поцрнеле већ плоче, напрсле, изломљене; стотина две, три и више година прође од смрти ових Турака. Ни трага од костију њихових нема под земљом, а плоче и негда и чело главе заривено камење још стоје. За њима је изумро и род њихов и гробље им је разбацано на све стране. Изумирао је појас за појасом, ту су и паше и бегови и фукара. Окружили својим гробовима Душанов град, који је пет стотина година остао згрчен под Шар-планином. С друге стране преко појасева од турског гробља пукла је равница. Само је тамо продрла Бистрица. Али Призрен ни са једном кућом није прешао тамо. Век је за веком пролазно, а наш царски српски град грчио се у турској мртвачкој опсади. И турски гробови били су

силни. Помицао се наш град и пењао уз Шар. Тамо је наш народ носио и своје мртве, и сахрањивао их је у једном шарском превоју. Српско се гробље ни откуд није видело. Дрвени крстови су трунули, гробови губили и нови мртви сахрањивали се у старо гробље. Мешале се кости са костима, дедови са унуцима и праунуцима. Нашем племену не беше места ни живима ни мртвима.

Али свему дође крај. Српски су тешки топови прешли преко дугих и широких појасева турског гробља. Под тежином њиховом свуда су се кршиле старе поцрнеле плоче. Пала је и жива и мртвачка опсада: Призрен сад гледа у равницу. Тамо ће сићи кућа за кућом и створиће се лепи град. Проширће се у слободи. Лепи паркови подићи ће се низ Бистрицу. Њеним током забрујаће електрична снага, која ће бацити у ковитлац точкове са хиљада машина. И кроз Призрен ће проћи нова крв и нов живот.

Лоза је свето дрво за Призрен, као маслина за Свету Гору. Свуда је има поред

српских кућа; савија се уз кућу, избија из темеља и хвата ниску стрејy, а где где преко зида прелази и на улицу. Негде читав сплет лозе иде с куће на кућу, и с краја на крај улице. Годинама је та лоза ту, и стари људи говоре, да је она и у детињству њихову била овако исто стара. Она је испреплетала Призрен као старе жиле вечито живе и вечито пуне младе крви. С пролећа по свима гранама и гранчицама озелени лишће, широко и густо, а с јесени висе са њих пуни гроздови. У чаршији, где је било некад каравансераја, у које је притицало трговаца из Скадра и Дубровника, лозе се сачувало највише. Да ли је они овде посадише, или је одавде носише да их саде у своје крајеве?

Све је умирало, само су старе лозе у сплету око српских кућа вечито живеле. Порушен је и Душанов двор и многе царске и властелинске цркве, а старе лозе нико не ишчупа из земље. Оне су остале припијене и уз неке џамије, које у темељу имају српски крст.

Лоза је раса. Она бележи колено за

коленом, које постаје једно из другог и чини сплет, кроз који тече једна иста крв. Немањићи по својим задужбинама, и у Дечанима и у Грачаници, оставили су своју лозу у фрескама, с гранама и гранчицама Стеван Немања у корену, а у расплету лозе на лево и на десно, горе, све више и више, и у гранама окружени су Стеван Првовенчани, Св. Сава, Урош, Милутин, Драгутин, Стеван Дечански, цар Душан, млади Урош и пуно сестара, браће, унука и праунука. Ко није видео те фреске, не зна шта је то царска лоза Немањића.

Изумреше нам стари краљеви и цареви, али царски Призрен сачувао је своју стару лозу. Ни једно дрво нема у себи тако много живота као лоза. Лоза у Призрену, око српских кућа има и нечега пуно родитељског. Ја нећу заборавити никад једну лепу слику, коју сам видео у Призрену сад у очи св. Димитрија ноћу. Бивак артиљерије био је за ту ноћ постављен у српској мали. Уз видове поређани су били топови, а поред њих овде онде гореле су ватре. Наши сељаци живо су разговарали. Ватра их је о-

светлила: ни трага од умора не беше на лицима тих људи, који се с топовима пробише кроз качанички кланац, тесан и за два коњаника, стрменит и са провалијама час на једну час на другу страну. Сишли су у низину, а сутра ће опет кроз брда. Требало је одануги. Али те ноћи било је пуно свечара и свуд око ватре било је весело: негде песма свуда смеј. Над главама артиљераца осветљене од ватре виделе се старе лозе. Ватре су пуцкале радосно, људи су били срећни а старе лозе топле. Загрејане српским ватрама, чинило се, као да би на све стране пружиле своје руке и као да би с много својих грана и гранчица загрлиле и тешке тучне топове и веселе српске војнике, децу своју, унуке и праунуке, ко зна које колено.

О наше старе лозе! У вашем сплету су сви наши стари прастари.

Борбе на Карадагу.

..... Хладан као Бог смрти, јахао је на челу своје чете млади капетан, а за њим, готово без речи, ступала је његова чета.

Ниједан шум, ниједан узвик није одавао кретање чете, само што се кадкад закашље који војник, али што златасти алат капетанов фркне по који пут, те поремети ову тишину. Пред њима на четири километра водила се очајна борба, све више и више чула се рика топова и гроктање пушака.

Капетан је немо пшао напред, а његов дубоко мрачан поглед полетео је месту са кога су грмели топови и својим зрнима сејали смрт. У његовој души оцртавала се страховита слика од дејства убојних зрна, и он би за час уздрхтао! Он је осећао да све ближе ступа отвореној гробници, гледао је разјапљене чељусти смрти; али му душа није задрхтала, њоме је клизнула једна једина мисао: „Победа“ и испунила му груди миљем..

Наступајући врло опрезно, дошли су већ на ивицу једне стене, са које се требало развити за борбу.

Он стаде. Његов сеиз притрча да прихвати коња, он му одмахну руком погледа своје војнике, његове мрачне очи синуше живим пламом а хладни му поглед продираше до дна душе његових војника.

Он осети како му се крв узбурка, а груди му се узнемирено надимаху. То га дираше осветничка мисао, и он задрхта гневом увређеног Србина!

Капетан подиже руку у правцу непријатељских топови, а глас му задрхта: Тамо, рече он тамо је наш задатак.. Ми ћемо се борити противу непријатељске артиљерије. Погледајте како су осули паклену ватру, али то им је последњи издисеј то је самртнички ропац, то је последњи замах њихове разбојничке руке, која је више од пет стотина година клала и убијала нашу браћу! Пред њима су се као црв превијала нејака деца и слабе жене, они су пиштали и молили за милост, али су Турци без срца, без душе, они су желели хришћанске крви, и клали су, стављали под нож и старо и младо.!"

Капетан заћута, замисли се мало, па опет продужи: „Али, војници, куцнуо је час када је Турској обести дошао крај, и када се овом напаћеном народу рађа ново, али крваво сунце?...

.. Да, оно ће бити крваво, та ће крв бити наша, натопићемо можда сваку стопу

ове земље својом крвљу, али ће из те крви поникни велика и силна Србија, синуће слобода свом Српству. Алаху је већ куцнуо самртни час, над њим се наднео мач Христов!..."

Глас му је све више дрктао..... Неколико топова грмнуше, он се окрете њима, и као ван себе повика: „Грмите, грмите, заглушите јаук и писку рањеника, да их не чује културна Европа, која нас је овамо послала!...

Војници беху неми, он се трже, окрете се њима и нареди да се силази низ косу, и да се растуре у стрелце. И док он сјаха с коња, војници као птице прснуше у стрељачки строј.....

... Кренуше!... Али непријатељ то опази, и сасреди сву силину ватре на ту косу. Као киша падаху куглице шрапнела, а где која граната избациваше по неколико метара земље.

Једна граната паде баш пред самим стројем, и засу земљом једног војника. Он паде, али тек што му командир приђе он се диже и брисаше руком лице....

— Остаде ли жив?... упита капетан...

— Богу хвала — одговори овај, скиде капу у прекрсти се...

Капетан даде пиштаљком знак да стану. Стадоше, он их прелетэ погледом мирно и хладно, па рече:

— Јунаци, скините капу и помолите се Богу, за спас и победу српског оружја!

Војници осетише како их некакав ледени дах обузе и проби чак до сржи; поскидаше капе, прекрстише се, и поменуше Бога...

И док су они читали свету молитву, топови су и даље грмели, а својом грмљавином као да су зборили: „Бедници, зар се усуђујете да идете на нас, зар не видите да вам свима предстоји смрт!!..“

Али чета се крену напред, војници пођоше са вером у Бога, они су веровали у своју молитву, а лаки поветарац као да је носио су молитву Свевишњем пред престо.

Као какав зид кретала се чета позади свога капетана. Јест, то је збиља био зид, о чије су се груди ломиле турске гранате, али на коме су биле крвљу исписане само две речи: „Смрт непријатељу...“

... Прешли су већ били косу, сјурили у јаругу, па се полако почеше пети другој коси. Избише горе... Пред њима се јасно показаше четири топа, који су и даље сипали паклену ватру. Војници полегаше, а пред њима се указа и Турска пешадија, која је лежала на једној коси са напереним пушкама и набијеним ножевима. Један плотун био је њихов поздрав!... Војници подигоше пушке, бљеснуше ножеви, али их глас капетанов задржа.

— Нека нико не отвара ватру, док ја не наредим, рече капетан, и потпуно откривен осматраше положај. Око њега су звиждали куршуми, а то звиждање као да је отпевало посмртну песму, ономе на чије се груди заустави. Затим капетан и сам прилеже и рече да се отвори ватра.

Храбри српски војници отпоздравише бесне Турке плотунима, али та зрна летела су право непријатељу, и давали му пољуб у чело.

Турци су осули још јачу ватру али им храбра чета исто тако одговори... Плотуни осуше један за другим, и турска пешадија

поче полако да се повлачи. У тој највећој ватри један војник беше рањен. Он паде, али ни један јаук, ни један узвик није пустио . . .

— Јеси ли тешко рањен? упита командир

— Лакше ми је него ли ономе, кога је зрно моје пушке погодило, — одговори овај.

Командир му нареди да се повуче назад и да оде на превијалиште. Чета је наступала све ближе, али се и сунце већ клонило западу, и својим последњим зрацима обасипало храбру чету . . .

. . . Већ се спустио и сутон и ја нисам могао више да пратим јасно кретање чете. Видео сам само како се храбра чета, као какве мрачне силуете, приближују све више турској артилерији и чуо сам све јачу топовску паљбу.

Грмљавина турских топова личила је на урликање звера, који је добивши смртоносан куршум ловца очекивао нож и смрт.

Са наше стране чула се све јача паљба, мало за тим турска артилерија сасвим ућута.

Заћуташе и наши. Ноћ је прекинула борбу.

Тада сам се упутио главном положају. Ноћ је била сасвим мрачна; једва сам ишао напред. Ишао сам лагано и после дужег хода чух некакво шапутање. Упутих се том правцу, и у једном рову нађох на стражара, који ми рече да је чета на вису, а он је на предстражи, и пази на тај поток, да их Турци не обиђу.

Нађох и чету, војници су израдили мале заклоне, полегали позади њих, а командир је седео на добошу крај њих.

— Како сте прошли?.. упитах са нестрпљењем.

Капетан ми пружи руку и рече:

Нека је Богу хвала, добро је. Турци су, како изгледа одступили али ми ноћ прекиде борбу и спречи да их гоним.

— А шта је било са њиховом артиљеријом?

— Не знам, она је још раније заћутала; вероватно је одступила, јер јој дадох јаку ватру а и чета капетан Живка запретила је опкољавањем. Седите... очекујем једну патролу, коју, послах у напред, да извиди где су одступили, и да ми јави.

— Да ли ће скоро доћи?...

— Давно су отишли треба већ да дођу, рече капетан.

— Да их нису заробили?...

— Мислите!... То не верујем, није се чула ни једна пушка, а моји се војници не предају живи, они храбро умиру!..

Разговарали смо још читав сат, а патрола не дође. Ја се већ забринух за патролу, али ме је капетан уверавао да нема разлога бојазни. Баш у то време кроз меку и тиху ноћ, чуше се два кратка звиждања, а мало затим још два.

Капетан нервозно скочи:

— Ето их! рече он.

У то и патрела стиже, један поднаредник и пет војника. На леђима им беху турски ранчеви, а у рукаму су носили некакве ствари.

— Шта је то? упита командир.

— Ратни плен, рече поднаредник и насмеја се.

У идућој свесци:

Крвави бојеви на Бакарном Гумну и Прилепу.

Издавачка књижарница Св. Ф. Огњановића у Н. Саду

РАТНЕ ДОПИСНЕ КАРТЕ

I. Серија тих карата садржи ових 50 изгледа: Српски рањеници у Београду. Српска артиљерија у маршу на бојно поље. Црногорци бомбардују Тарабош. Српски војници претражују сумњиву кућу у Скопљу. Српска артиљерија у бојној линији. Крсна слава међу срп. рањеницима. Престолонаследник Александар са аутомобилом у Скопљу. Српска војска у бој на Прилепу. Мост цара Душана у ослобођеном Скопљу. Српски браометни топови. Жетелице на косову пољу. Српски официр одаје последњу пошту палом јунаку. Драч приморска варош ослобођен од српске војске. Заробљени турски потпук. Фуад-бег у Београдском граду. Улазак српске војске у Скопље. Бегство Турака после Кумановске битке. Црногорски кнез Мирко у разговору са заробљеним Арбанасима. Турци беже после битке на Битољу. Српска војска на одморишту после битке Кумановске. Српска војска трећег позива у Скопљу. Весеље после заузећа у Скопљу. Група Црногораца. Комора срп. војске на бојном пољу. Српски вагони као болнице. Бегство турске војске после боја на Битољу. Војници трећег позива у бојној линији. Срп. нар. ношња из Орида. Срп. војска после битке на одмору у Прилепу. Српска дечица исчекују срп. војску у Скопљу. Црногорци заузеше топове на Тарабош. Сељаци у повратку са сајма у Скопљу. Срп. војска полази у помоћ Бугарима под Једрене. Храбри команданти срп. пукова. Бугарски официри забављају се после битке. Црногорска штампарија у ратном логору. Бугарски генералисим Савов. Санитетска спрема српске војске. Чесма краља Милутина у Ст. Новорићану. Престолница цара Душана Призрен. Народ око цркве у Куманову. Муја и кредитор. Улазак краља Петра у Скопље. Улазак срп. војске у Скопље. Српкиња католикиња из Скадра. Арбанашка депотица из Тиранове. Црногорци јуришају на Туан. Турске пушке оружане у Битољу. Призор са пијаца у Скопљу. Група официра. Недељна пијаца у Скопљу.

Цела серија од 50 комада стаје К 3.— са поштарином К 3.20.

Издавачка књижарница Св. Ф. Огњановића
Телефон бр. 25. у **Новом Саду** Дунавска ул. 36.

НОВО! НОВО! НОВО!

ЛЕГИЈА СМРТИ

или

РАД ТАЈНОГА УДРУЖЕЊА „ЦРНЕ РУКЕ"
НА ОСЛОБОЂЕЊУ БАЛКАНСКИХ СЛОВЕНА.

Роман из рата 1912—1913 год.

Писац је романа Бранислав Јуришић. Под тим именом пише један од најистакнутијих наших новинара, вешт стилиста, добар познавалац Србије и Балкана и свију оних великих узрока и разлога у нашем народном животу из којих се развила сјајна борба у име освете Косовске.

„ЛЕГИЈА СМРТИ" је роман из српског живота, роман сасвим оригиналан, роман у којем избија силни живот народни. „Легија смрти" је роман од садашњег српског, а нарочито српјанског и црногорског нараштаја, који је показао, да и није ништа друго него — велика легија смрти.

„ЛЕГИЈА СМРТИ" биће књига и за старо и младо, и за ученог и неученог. „Легија смрти" биће велика епопеја српске 1912. и 1913. године.

„ЛЕГИЈА СМРТИ" БИЋЕ ДИВНО ИЛУСТРОВАНА!

„Легија смрти" излази у свескама од 16 страна и стаје свака свеска само — **10 потура.**

Претплата се прима на 20 свезака, која стаје К 2·40
за иностранство К 3·—

ТРАЖЕ СЕ СОЛИДНИ ПРОДАВЦИ!

СВЕСКА V. ЦЕНА 10 ФИЛИРА СВЕСКА V.
РАТНЕ СЛИКЕ СА БАЛКАНА

Крвави бојеви на Бакарном Гумну и Прилепу.

Арнаутска зверства по Старој Србији

Издавачка књижарница Св. Ф. Огњановића у Н. Саду

КЊИГЕ ЗА СТАРО И МЛАДО

РАТ НА БАЛКАНУ.

Најтоплије препоручујемо следеће интересантне ратне приче за сад ових дванаест а ускоро биће најављено и других дванаест врста. Књиге су ово:

Српска војска осваја Косово и Приштину —·10
Срп. војска у бој на Куманову 10. и 11. окт. 1912. —·10
Победоносна српска војска осваја Скопље град цара Душана . . . . . —·10
Освојење царског града Призрена 30. окт. 1912. —·10
Крвави бојеви на Бакарном Гумну и Прилепу. —·10
Велика и страшна битка на Битољу од 1. до 4. новембра 1912. . . . . —·10
Поносни срп.-рат велике приче скромних очевидаца —·10
Освојење Новог Пазара, ратне слике и прилике —.10
Победоносна српска војска у Кичеву, Дебру и Ориду . . . . . —.10
Међу српским рањеницима шта нам ови причају о бојевима . . . . . —·10
Српска војска на сињем мору и освојење Драча —·10
Писма храбрих српских војника својим кућама —·10

Цена је свакој појединој свесци 10 филира, а преподавцима дајем највећи рабат.

КЊИГЕ ЗА СТАРО И МЛАДО.

РАТНЕ СЛИКЕ СА БАЛКАНА

V.

КРВАВИ БОЈЕВИ

НА

БАКАРНОМ ГУМНУ И ПРИЛЕПУ

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА * БЕОГРАД *

Издање књижарнице
Светозара Ф. Огњановића у Новом Саду
1913.

Искључива продаја за Србију код Рајковића и Ћукови а књижара — Београд.

БАЛКАНСКИ РАТ.

Престоница Краљевића Марка

Прилеп, који се данас, освојен, налази у краљевини Србији, једна је од већих варош у Старој Србији. Рачуна се, да има око 15.000 становника, од којих су скоро 11.000 Срби православни, око 3000 Мухамеданци, а оно остало Цинцари и Цигани. Иначе Прилеп изгледа много већи него што је, и то долази отуда, што се око многих кућа налазе велике баште. „Има неколико лепих и угледних кућа, пазар је пространи и богат у стварима.

На један километар северозападно од Прилепа налазе се развалине града Краљевића Марка, који је ту владао од 1371. до

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА У БЕОГРАДУ

1382. године, када су целу област освојили Турци. Спиридон Гопчевић, један од најисцрпнијих путописаца Старе Србије, вели о том граду Краљевића Марка ово: „Развалине леже на једном гребену, високим 816 метара, који је огранак чудновато формираног златоврха. Улазак је са источне стране, код једне четвороугласте куле. Овај брежулак има два врха, од којих северни надмашује онај јужни. Најпре се долази у превој између њих, који се зове „Чаршија“, а био је, можда, некада варошка пијаца. Северни брежуљак, где је по причању био Марков дворац, био је, без сумње, засебан град. Једна тераса на доњој тераси овог брежуљка зове се „Амбар“, а један мали дућанчић изнад њега, био је, кажу, соба, у којој је прела краљева љуба. Од других места показују једно као Маркову дворску башту, друго као капелу, а једно опет као његов киоск. У стенама су угребене слике, које представљају коњанике са напереним копљима, разноврсне животиње и нека слова. Те слике су без сумње стародревне, али су чисто детињаство и почетнички израђено.

Пењући се вратоломним путем, преко стена и пећина дошли смо до развалина неке цркве, коју је на јужном подножју брежуљка градио краљ Вукашин. Ту су још неколико врло добро очувани живописи, а нарочиту пажњу заслужују два насликана анђела. Близу цркве, према вароши, насликана је на једној пљоснатој стени, а на танком четвртастом слоју од креча, велика слика једног коњаника. У стени преко пута усечено је неко удубљење и виша рупа. У другом удубљењу има врло рђаво очувана биста неког свеца. Оставивши зидине Маркова града, сиђосмо у село Варош — чије право име »Маркова варош«. Становници му се поносе, што је њихово село било некада главна варош Краљевића Марка, јер по предању на томе месту био је стари Прилеп. То предање у осталом поткрепљују и многе старе цркве, неколико византиских капитла и остатци од стубова, а исто тако и једно четвороугласто престоље са грчким натписом, које је као олтар једне црквене развалине усред села«.

Битка код Прилепа

Битка код Прилепа, по пожртвовању српских трупа и по отпору који је непријатаљ дао нимало не уступа битци код Куманова, била је крвава јер су Турци имали преко 20 батаљона, и потребну артиљерију коју су на време били извели, а имали су сем тога у самом терену најјачег савезника. Турци су оставили на бојишту око 6000 које мртвих које рањених. Бојиште је покривено лешевима. Оно од Турака што није пало бежало је у нереду ка Битољу, где се нада заклону. Благодареći том јуначком држању српских трупа цео пут ка Битољу је слободан. Данас је наша војска већ пред градом Битољем. Ту ће се састати са савезничком грчком војском, која је заузела Лерин и креће се на север. Пад Битоља очекује се скоро.

Патриотска услуга

Ђорђе Секуловић Прилепчанин

За победу српског оружја пред Прилепом, поред храбрости војника и одважнос-

ти и присебности њихових старешина, — за спас положаја учинио је ванредну услугу, угледни, тамошњи Србин Ђорђе Секуловић.

Један учесник боја, причао ми је овако: „Пре него што ће се развити битка на Бакреном Гумну, командант VI, пука првог позива, Ђура Докић, упути се ка селу Алинцима, више Прилепа, јер је био извештен, да тамо нема Турака, и да ту заузме позицију. Ђорђе Секуловић, из Прилепа, дознавши за то, пред саму ноћ истрчи пред војску и команданту саопшти, да нипошто не иде у Алинце, јер је пуно Турака!

Командант га послуша, обиђе с војском Алинце и на супротним брдима заузме позиције. Сутра дан рано, Срби нападну Турке у томе селу, битка се отпочне и доврши на Бакреном Гумну, поразом Турака!

По свршетку боја, официри са својим командантом, приредили су вечеру, на коју су позвали и Ђорђа. Не може се описати његова радост што види ослобођен Прилеп! За вечером, командант предложи да се

Ђорђу, за учињене услуге, напише похвалница. Официри сви у глас пристану и одмах му би написана руком командантовом, похвалница, са потписом свију официра!

Сад је тек требало погледати га. Био је ван себе од радости! Али се и веселье од тада удвојило. По вечери настала је и игранка. Ђорђе савио ону хартију и метнуо за свилени појас, па игра ону лепу македонску игру са марамчетом, игра, а сваки час куцка по појасу, где му је похвалница!

Ђорђе има и млађега брата Петра. Они су добри домаћини у Прилепу, баве се баштованством. Имају стару мајку, која је, кажу, кад је наишла наша војска, — целу, ону ноћ клечала пред запаљеним кандилом пред иконом и молила се Богу за победу српског оружја!!!

И Бог је услишао њену молитву, она је дочекала, да види српску војску у Прилепу! Дао јој Бог, да је још дуго греју зраци српске слободе, на очима њених дичних синова: Ђорђа и Петра!

Бој на Бакарном Гумну

(По причању једног очевидца.)

Бакарно Гумно, то је један вис од неколико стотина метара висине, од кога се пружају благи повијарци у страну и сви као застор деле прилепску од битољске равни.

На тим благим косама, готово ненастањеним, задржали су се Турци по одступању са Присета и Плетваре.

Наше су војске 24 октобра увече ушле победоносно у Прилеп. Коњица је заостала јужно од Прилепа, стигавши касно на преноћиште. Предстраже, су биле истакнуте и противник колико је могуће, извијан. Пешачке трупе задржале су се северно од Прилепа, да би сутра ујутру рано, заузеле нов положај пред Прилепом. То је био моменат одмарања после напорних борби у теснацима прилепским и код Абдипаше. Ноћ тиха: весела и ублажена најусрднијим дочеком Прилепчана. — „Турци су одступили", рекло се, „сутра треба отпочети рад".

Кнез Арсен повео је изјутра своју ко-

њичку дивизију и извиђања су требала да почну у најширим размерама у правцу Прилеп—Битољ. Командант коњичких предстража обавестио је своје претпостављене, да Турака има на Алинским висовима. Један коњички капетан извиђачког ескадрона доставио је такође у почетку рада коњичке дивизије, изјутра, да противник извлачи артиљерију на Алинске висове.

Рад на извиђању према томе је почео. Коњаници у седлу, коњичке старешине доброг расположења, кнез и његов штаб, крепки као увек, крећући са послом напред видели су да за њима избија кроз Прилеп пешадија дринске дивизије, која се на самом изласку, јужно од Прилепа поставља у зборне поретке. Генерал Штурм дошао је с музиком на челу кроз Прилеп, који је дрхтао од узбуђења.

Ми нисмо срели неискренијих физиономија од Прилепчана. Они су благосиљали наше будуће победе и с нама заједно проклињали противника, кога су мрзели једном неприкривеном мржњом.

Било је тада око 9 и по часова, и ствар,

која је најмање очекивана, догодила се. Са Бакарног Гумна и на њ везаних благих алинских коса око 7 километара јужно од Прилепа пукао је турски топ. Одмах по том други; трећи, па онда низ шрапнела и граната, поче падати у непосредну близину наших трупа. Да нису Турци израније били на том положају, да ли су обноћ дошли, то извиђање обноћ није могло утврдити. Гранате су падале срећом не убијајући никога. Мала је пометња наступила. Коморе, које су изишле јужно од Прилепа, враћане су северно да очисте путове. Преко лица становништва превукли се тренутна страва; напаћено становништво није волело да види Турке још у близини, кад је веровало да су већ одступили.

Командант коњице скренуо је коњицу на леви бок, да отвори пут пешадији за рад. Радити се морало; тражио се начин и одлучност, Турцима није требало допустити ни једнога часа да у нашим редовима, навикнутим на успех, унесу пометњу. Требало је сачувати доследност побољшања, требало је сачувати војнику његово поуздање и

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ * БЕОГРАД *

сачувати неокрњено достојанство војске, која побеђује. И док би ту двоумио човек зависан и неодлучан, генерал Штурм погодио је пут достојанства, који му почива у крви и он је наредио да се ради.

На домак турских граната, он није умео да се сети, да је се могло повући назад, његов инстикт кричао је у њему: «Напред!»

И ту, под тучом топовских турских зрна, на равници од 7 километара, можда и више, почело је развијање дринске дивизије. Два пука напред, лево и десно од друма Прилеп—Битољ, два у резерви. Развијање је почело као на шаховској табли.

Ми смо гледали са стране, са трепетом у души, како се развија један узвишени војнички двобој. Турцима се пружало све, што су хтели. Ето: с овом дивизијом, преко ове равнице голе као длан, наш војник ће прећи, да ви пуцате громовима на њега и ви, Турци осетићете његове бајонете.

Као по егзерцирном правилу, као на идеалном маневру, развијали се стројеви из дебљих у тање. То је био низ стрељачких стројева, који су за тим као црне змије ви-

угали се по најмањим узвишицама, на равници јурећи напред да прођу опасан пролаз и да очисте с брда то, што се зове »Турчин у одбрани«.

Око 11 часова, ватра је била ужасна, пљусак пушчаних, митраљеских, топовских метака падао је на српску војску, крклjало је и тутњало као у подлоканој морској обали, врила је ватра, као кад ври у неком огромном лонцу.

Посматраоци су дрхтали од узбуђења, видећи, да се догађа једно чудо. Гађан пушком, митраљезом, шрапнелом, бризантним зрном, наш војник иде, обасут ватром из многобројних турских цеви, наш војник иде, не водећи рачуна о ватри и губитцима. Лево одлети другу глава, десно просвира и разнесе граната груди официру, наш војник иде. У среди строја иде и њихов генерал. Наша артиљерија се умешала тако рећи са стрељачким стројевима; с невероватном прецизношћу и хладнокрвношћу наше топџије ките шрапнелом висове поседнуте Турцима. Наши пешаци окружени и окрилаћени артиљеријом, отварају паклену ватру на противника.

Бој се претвара у ватрено гротло, пред којим посматраоци замиру од страха.

Шта ће наступити? Учествује ли моравска дивизија? Има ли помоћи из позадине? Шта мисли армиска команда? То су питања, која су мучила публику, али војник је одговорио сам: Он је ишао напред. И ништа страшније није могло импоновати Турчину. Бројно јачи с укопаном артиљеријом, са свима околностима повољним за себе, Турци су осетили, да српски пешак стиже, да је ту, ето га пред њима и да ће неминовно да забоде нож у месо.

Око 1 сата по подне, артиљериска ватра противничка попустила је, наша је међутим развила сву своју акцију. Не може се веровати у овакву брзину кретања наше војске. Коњи као да су знали да треба да се догоди чудо, извлачили су топове из стена и прокопа.

У томе часу мени се свалио камен с груди Турци не могу да одоле нашем војнику. Случај им је дао све што су желели. Они су и ако бројно јачи, морали да се повлаче. Ну не треба рећи да су се Турци

лабаво држали. Пешачка ватра била је ојачана, а око 2 сата по подне почели су Турци гући са позадних положаја, улазе на Алинске висове и Бакарно Гумно, са којих се ло продирући крик наших јунака: „Ура! Ура! Ура!«

Бој је преживљавао последњи час. Наши су сикћући упадали у турске опкопе и на гвожђе набадали противника. Зар је било могуће још и даље одолети?

За један сат кризе више није било, пешадија се турска повукла у највећем нереду са огромним губитцима, гоњена ужасном ватром од наше пешадије. Било је чак дејимичних противиспада од стране турске пешадије, али је то била ирониja! Ти су се испади претворили у пухор. Још су овде онде по кућицама наши топови чистили заостале војнике.

Из турске позадине све су се мање чули топови. Бој се клонио свршетку, наши су прешли Бакарно Гумно и наставили гоњење с оне стране.

Генерал је хтео да очува достојанство. У маглушаво вече поветарац, који је раз-

носио дим и задах од барута, њихао је благо развијене заставе дринске дивизије, које су се са захвалношћу нагињале њезином команданту.

Плен, губитци, ризик, страх, каква ситница пред делом, које се збило.

Ко је видео бој на Бакарном Гумну, тај никад неће изгубити веру у нашу расу. Наша раса способна је да се бори. То није био дан измудроване борбе, није тај бој био плод кабинетских комбинација, то је био врисак расе, која хоће и која може, и коју је разумео њезин командант.

И као круна у свима нашим победама, као њен најсветлији бриљант стоји Бакарно Гумно. То је неизгладимо запрепашћење расне снаге, то је документат способности за живот. Тај документат нам је требао.

Говорило се и учило у миру да војник треба да бауља кад напада. Наш војник је ишао усправно, брзо као ветар и велики као џин. Артиљерија, кажу, треба да излази прикривена на положај. Наша је дефиловала у огњу. Неће, вели бити напада ножем. Наш војник је искривио нож о тур-

ско ребро. Кад народ хоће да гине, иду принципи у прашину.

Ако је престолонаследникова армија сабрала букет победа, онда је ова на Бакарном Гумну најмирисниј цвет у њему; јер мирише сувом врзином ратничког народа. Бакарно Гумно се истргло генералштабу из шака. Орлић се сам одважио да узлеће. Ту нам је војник донео часне колајне, ту се не истражује ништа. Пред тим се скида капа и побожно ћути. А принципи и даље нека причају да војник треба да бауља.

Моравска дивизија I. позива, развила се нешто касније и њени су делови избили на крајње десно крило, онда кад су победоносни војници дринске дивизије могли да се обрадују, кад су на измаку снаге видели нову снагу, која их поткрепљује.

После три часа по подне све се стишало, само на крајњем нашем левом крилу било је заштитничких турских трупа, на које су дејствовала митраљеска одељења и која су се у прве сутоне повукла дубоко у позадину.

Долазе биваци. окрепљење, хране и с њом превијање рањеника и прибирање мртвих, долази један одисај, једно осећање поштовања према пешаку, једно цењење народа, који има да се развија.

А кад сте сутра дан, ујутру пројахали разбојиштем, видели сте кроз први пут напали снег, покрхану турску снагу, напуштена оруђа, упола покривене, онакажене метцима турске лешеве, над које су надлетела јата гавранова, које је први снег терао из планине.

А кад минете увалама између коса, где је био бој на Бакарном Гумну, ви видите лево и десно заокружене баштице, мали гробићи, мали крстићи одозго брижљиво посађени, а са стране седе захвални Прилепчани, очевидци, и, кад станете крај њих и упрете очи у херојска гробља, њима теку сузе из очију, ковитла им се у гркљану. Они се ударају шаком по темену шапћући: „Златен Господ. Златен Господ!"

Бакарно Гумно је ловоров венац на челу нашег народног хероја.

УСПОМЕНЕ ИЗ РАТА

Како су нас дочекивали

Белешке једног ратника

У варошима је већ дочек имао много лепшу, видниј у, разноврснију и срдачнију манифестацију. Варошко становништво је интелигентније па је спољни израз дружевног расположења лепши и јаснији, богатије је па је и дочек свечанији; дубље је осећало потребу слободног живота, те је донета слобода била као јарко сунце, које сваког насмеши, расправи и развесели.

Коњичка дивизија ушла је прва у Велес, који лежи на косама двема, између којих тече Вардар. Силазили смо са лепих и високих брда начичканих дивним виноградима. Сунце је сјало и од прозора кућа се одбијало те је десна страна вароши давала слику чаробне лепоте. Стигли смо око подне. Далеко ван вароши изасланство грађана дочекало нас и лепим говором поздравило. Од овог места од самог начелства, где смо се зауставили маса света нас је дочекивала. Сумњам да је и једна хришћанка душа остала код куће. Мушко и женско,

мало и велико загустило је и иначе уске улице.

На улици, са прозора њихале су се мараме и разлегали узвици: Ура Живео!, добро нам дошли браћо! слатка браћо наша! Живела слобода! живеле тобџије! Живели наши ослободитељи; нек је срећно за навек! Хвала браћо! Слатка децо наша! да се је и иначи немирни Вардар још више заталасао и узнемирио. Цвеће, венци и букети — бацани су и давани официрима и војницима, бацали коњима о врат те смо окићени дивним јесењим ружама а радости у срцу изгледали поносни, мили и лепи као јесењи, сунчани дан који нас је пратио. Деца су нас радо војнички поздрављала, старе жене плакале и топло благосиљале, девојке цвећем обасипале а усплamтелим очима изражавале љубав своју, која је тињала у срцима и која сад распирена букти да срце сажижа. Деца су бацала фесове и газила ногама и тражила да им дамо капе наше, јер фес преставља символ робовања. Дућани су сви затворени, цело становништво обучено у свечаном оделу,

звона на црквама звоне јасно и весело објављујући да Бог преко Срба доноси овој лепој вароши нов живот, нову радост, лепшу срећу. Пљескање руку праћено са ура — не престаје.

Сви се тискају да се очешају о нас, да нас боље осмотре. Дуван се раздаје, бонбоне и разне пите се пружају, коњак нам трпају у џепове а ми љубавно и срдачно благодаримо свима. Сви упрли поглед у кнеза Арсена који скромно јашући напред прима ове изјаве захвалности, а неки чудан осмејак који игра око његових уста одаје видно узбуђење што је као представник чувеног дома Карађорђевог донео слободу и радост овој вароши и народу који је био гладан братског загрљаја и слободе и љубави у њој. Свештеници држе литије и молебствија за победу нашег оружја. Коњичка музика и трештећи глас труба уносе јачи тон усхићања и под дивним мелодичним звуцима лепе музике наше све се хвата у велико и лепо српско коло — које 500 година није поиграно на обали веселог Вардара, пред лепом кућом окруж-

рог начелства, на ком се весело високо под небом лепрша српска тробојка која парајући облаке гони их да брзо иду и разнесу нову славу — српског оружја. У срцу мом увукла се је нека топлина, млаки млазеви струје по кожи, коса се диже у вис очи се надводњавају сузама — сузама радости и усхићења а старе жене знајући за муке и сузе матера наших и саме лију сузе, сузе захвалности за проливену крв нашу, која спречава даље проливање крви деце њихове!

Такав нам је дочек припљемљен и у Прилепу, граду Краљевића Марка и у свима варошима кроз које смо први пролазили. Било је дирљивих сцена и код појединих сељака.

У селу Пезову, где смо први пут угледали нашу комору, поред кола у којима је био хлеб стајао је и један постар, сед човек, сиромашног одела, смежураног и побледелог лица. Командант артиљерије г. мајор Бер. Тодоровић стајао је поред кола пазећи да његови војници приме уредно и потпуно свој оброк. Видевши овог сељака

пружи њему један хлеб. Сељак упита, да ли је ово баш наш хлеб и добивши одговор да јесте, притиште га на срце и пољуби. Чинили му се је неверица и опет упита: је ли истина да је овај хлеб баш из Србије и добивши потврдно одговор поново уједно пригрли хлеб, пољубига и неколико капи суза скотрљаше му се низ увело лице и сквасише тврду кору српског хлеба.

Испред плетварског кланца два дана наша артиљерија бије двобој са турском. Из села Белосаваца ишле су ка нама једна млађа, лепа румена сељанка са једном старијом. Ја им назвах Бога и упитах куда иду и зар се не боје турских шрапнела, који су се распрскавали над њиховим селом. Млађа сељанка окрену се ка мени и сетним гласом рече ми: „слатки брате мој, златан је Бог! Донеће он нама добро. Кад чујемо у селу да пукне наш топ а ми се сви развеселимо упремо поглед свој у небо а кад видимо да се распрска турски шрапнел, нама се срце стегне, уздрхтимо и побледимо и упремо погледе тамо где се распрскава па кад видимо да је пребачен

а ми се разгалимо и расположимо. Златан је Бог! Даће он да се ослободимо!"

Наши су јунаци племенити.

На Бакарном Гумну изнад Прилепа српска војска ненадно је имала да издржи једну од најкрвавијих битки, али и да докаже, да је нико не може изненадити и да је способна не само да се нађе у оваком положају, но да и из најгорег положаја изађе — победник.

Борбена вредност српске војске, њена војничка извежбаност, хладнокрвност, брза схватљивост и вештина српског војсковође, и разумевање дужности код официра нигде се нису могли толико јасно испољити као у борби на Бакарном Гумну, где је Штурм са својим дринцима у ловор венац српских победа уплео најмирисниј ружу.

Турци на Алинцу у сјајним стратегијским позицијама дочекали су страховитом артиљериском ватром дринску дивизију, која је била делом у маршевној колони, а делом улогорена.

"То је било неочекивано, страшно из-

ненађење, али оно ни за један минут није
дало збунити старога ратника Штурма, коме
је ово пети срећни рат. Док би длаком о
длан ударио, Штурмова наредба разнета
је по целој дивизији и одједном се указа
величанствена слика, како се цела диви-
зија, под унакрсном страховитом артиље-
риском ватром хитно, али мирно као на
маневру, развија за фронтални напад, који
је био тако силан и, тако мајсторски из-
веден, и ако без потпоре артиљерије, да
су Турци после неколико сати борбе ба-
јонетом српских пешака из својих одличних
и одлично утврђених положаја натерани у
дивље бегство.

Деца са Шуматовца овде су се, као и
на Куманову и Битољу, показала достојни
синови својих отаца.

Јурећи неустрашимо напред пукови су
наступали с великим губитцима, али су они
не гледајући на своје јако проређене ре-
дове знали само за једно, за Напред!

Бакрено Гумно било је прекривено
мртвим и рањеним; лакше рањени дизали
су се сами и ослањајући се на своје пушке
враћали се на превијалиште.

Писмо српског војника.

Мили моји,

„Ево опет добих време и прилику..." — што рекли наши сељаци, „да ви се јавим, и да ви напишем неколико речи«. Прво и прво сретне вам патарице! И дај, Боже, да их до године дочекамо сви заједно у здрављу и весељу! Друго и друго, ја сам тек јуче добио један пакет пршуте и «големо хвала". „Много арно и много убаво", а згодно ми дође на дан славе те послужих госте. Јуче смо провели дан и у миру истресли по коју за здравље »наших" на дому, и све на рачун св. Николе. Чак је и шампања било, који је овде јефтин а уз то врло добар, а и осталих ђаконија није фалило.

Море, ово му и не личи више на рат! Сви се дотерали, очистили, обријали, па бога ми, и угојили. Војници јуче цео дан поломише ноге играјући. Па и нас официре дохватио нек ук, па се трепти од весеља. Кад се мало цева утиша, тек по неко седне, пробада га испод плећке, или му сева раме, и тек нас то подсети, да смо много ноћи

и дана провели под ведрим небом, укочени од зиме. А одмах се нађе неко да прича где је зарадио пробаде и на који начин, и како ће да се башкари «двајес-тријес« дана на рачун „реуматизма«, кад се врати кући.

Одмах после тога сви нагађамо, кад ли ће му доћи то време, да се једанпут вратимо, те да нестане ове неизвесности. Доиста, то нам најтеже пада. Седи и чекај, а незнаш шта чекаш. Па онда ове досадашње разноврсне вести!.., Те овај ће пук овамо, те онај онамо; те ми ћемо у Ниш, те у Скопље, те на предстраже... И то на предстраже спрам Грка.

Е, ти нам Грци догрдише. Фини су то трговци... Чим наиђу на какав слободан пролаз, одмах се провуку и почну да шврљају по нашој територији, док се не нађе ко да их врати у границе. Ономад нисам могао да одолим него одем у Врбену, најближе село у коме се налазе грчке трупе, к'о велим да видим и ту љуту војску!..

А знате ли шта ради та вера? — Место да туку Јањину, они направили један плот па га прескачу!.. **Да Бог сачува! Али им**

није дао ђаво мира, него звали и војнике из наше посаде, који се налазе у истом селу, да и они прескачу! Разуме се да су Грци боље прескакали, па почну да се подсмевају нашима, а један ће им рећи:

— Е па, није ни чудо, кад је сваки од вас прескочио најмање хиљаду плотова бежећи од Џавид-паше!.."

Више не зову Србе, да с њима прескачу. А и јесу битанге ови наши. Преко ноћ изађе по неко од наших војника, прикрије се где год у сенку са пушком, па чека да наиђе каква грчка патрола. Кад се Грци примакну на једно 5 корака, онај скочи из сенке па се раздере: „Стој!" А Грци сви у глас запиште: „Грк Грк-Грк", али тако брзо да се чује само једно дугачко Гр-гр-гр-гр.

И тако по целу ноћ их плаше, сецају их и смеју се. Дирају их за Јањину што не могу да је освоје.

За нас Србе, Турци причају као о неком чуду. Нарочито су се бојали наших топова и рефлектора. Турски војници толики су страх ухватили од рефлектора,

да се и сад верује: да се сваки турски војник, кога Срби осветле том справом, сутра дан осуши као сламка. а за два дана и умре! Причају, да кад примете зраку од рефлектора, све живо бега и крије се у жбуње и рупе, само да га не дохвати „зрак"! Ништа им нису помогла уверавања њихових официра: да је то безопасно!

Све је бежало као лудо. Чуде се Турци нашим војницима како иду баш тамо где се највише гине и где највише пуцају пушке. Они су рачунали и веровали, да је све пијано. „Тек ваљда трезан неће ићи тамо, где се сигурно гине."

А право да вам кажем и изгледа чудновато. Иду, брате, као на маневру.

Стрељачки стројеви, кад су у борби као по концу да су поравнати, а за време мира не можеш двојицу да поравнаш. Али овде нико не воли да стрчи, знаш како је: фијуче зрно са свих страна, па свак чува кожу. Некако му згодније дође кад је у друштву. Чим се један издвоји одмах окупе Турци у њега као у засебну мету и ту му је куршум сигуран, док у строју сви из-

влаче подједнако и мања је вероватноћа, да ће баш њега да гађују.

Иначе су се наши војници свуда показали као врло храбри и хладнокрви стрелци, што је много помагало нашим победама. Нигде Турци нису могли да издрже ватру испод 8000 метара. Чим се пређе то растојање, наша је ватра била тако убиствена, да их је просто десетковала. И наши су, противно свима правилама, извршивали јурише на 600 до 700 метара. Просто се дигну, викну: Ура! а Турци — нокат! Истина, свуда није тако било, али у већини случајева...

Сад седимо и препричавамо: шта је ко доживео, где се највише уплашио и где је за време које борбе био. Други опет знају како је ко изгледао за време саме борбе, шта је радио и тако један другом износе чикарме. За неког... поручника причају како се за време борбе „хладио» ашовчићима! Кажу, да је стално носио по два ашовчића: један испред носа а други на грудима!.. Онај се поједе од секирације, док се остали смеју.

За једнога опет причају, да се разговарао са мртвим Турчином!.. Кажу, иде он кроз бивак, ноћу, и зове неког свог друга. Овај му се јави из мрака. Приђе онај први правцу гласа и види друга где лежи. Легне и он поред њега. Лежали неко време ћутећи. Док ће овај, што је дошао, почети да прича оном што лежи: прича овај, прича, а онај други ћути! Досади се овоме причати па муне онога:

„Што ћутиш, бре! кад ти говорим?“

Онај ћути.

— Што ћутиш, море, шта ти је?

Опет онај ћути. Погледа овај мало боље, пипне га, па скочи као опарен!..

„Ја веру му турску, где се опружио! А ја мислим Радиша“ — па клисне што брже може. Искидали смо се од смеја кад је причао то наседаније. Има сад много тих анекдота и епизода из рата.

Причају за једнога војника, кога је јурио један Турчин да га ухвати, како је бежећи, окретао се с времена на време, да фркне или викне »ба« да би се уплашио Турчин и у два три маха успевао је и Тур-

чина задржавао. Кад год се окрене и викне »ба!« Турчин застане мало.

Али четврти пут кад је викнуо »ба!« Турчин продужи да га јури и да му се ближи. У зло доба сети се он своје пушке и ножа, те се окрете и дочека га на нож и прободе га, и одмах наже бегати. Кад је приметио да га Турчин не јури више, застане, осврне се и викне: «Ах, рђо турска, што се не сетих раније пушке, него оволики страх поједох».

Још би било оваквих стварчица, али за сада доста. Нека остане што за други пут.

Пишите ми што чешће. Овде сваки дан долази пошта а ја ништа не добијам...

Све вас много љуби и поздравља ваш

М.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА * БЕОГРАД

У идућој свесци долази:

ВЕЛИКА И СТРАШНА БИТКА

на БИТОЉУ.

НОВО! НОВО! НОВО!

— ЛЕГИЈА СМРТИ —

или

РАД ТАЈНОГА УДРУЖЕЊА „ЦРНЕ РУКЕ" НА ОСЛОБОЂЕЊУ БАЛКАНСКИХ СЛОВЕНА.

Роман из рата 1912—1913 год.

Писац је романа Бранислав Јуришић. Под тим именом пише један од најистакнутијих наших новинара, вешт стилиста, добар познавач Србије и Балкана у свију оних великих узрока и разлога у нашем народном животу из којих се развила сјајна борба и име освете Косовске.

„ЛЕГИЈА СМРТИ" је роман из српског живота, роман сасвим оригиналан, роман у којем избија силни живот народни. „Легија смрти" је роман од садашњег српског, а нарочито србијанског и црногорског ратраштаја, који је показао, да и није ништа друго него — велика легија смрти.

„ЛЕГИЈА СМРТИ" биће књига и за старо и младо, и за ученог и за неученог. „Легија смрти" биће велика епопеја српске 1912. и 1913. године.

„ЛЕГИЈА СМРТИ" БИЋЕ ДИВНО ИЛУСТРОВАНА!

„Легија смрти" налази у свескама од 16 страна и стаје свака свеска само — 10 пенура.

Претплата се прима на 20 свезака, која стаје К 2·40 за иностранство К 3·—

ТРАЖЕ СЕ СОЛИДНИ ПРОДАВЦИ.

У НАШЕМ ИЗДАЊУ ИЗЛАЗИ КЊИГА

ИЛУСТРОВАНА РАТНА КРОНИКА

у којој књизи ће бити описан цео рат на балкану са преко 600 слика. Слике су израђене по оригиналним фотографијама из бојева тако, да ће купац њен имати лепу спомоницу на овај рат за ослобођење хришћана на Балкану.

Да би се књига очувала издаћемо при концу изалажења Ратне Кронике дивот златне корице које ће уједно бити украс српског дома.

Илустрована Ратна Кроника изаће у

50 свезака.

Претплата се шаље на 10 свезака К 2·— за иностранство К 2·50 на потписану књижарницу

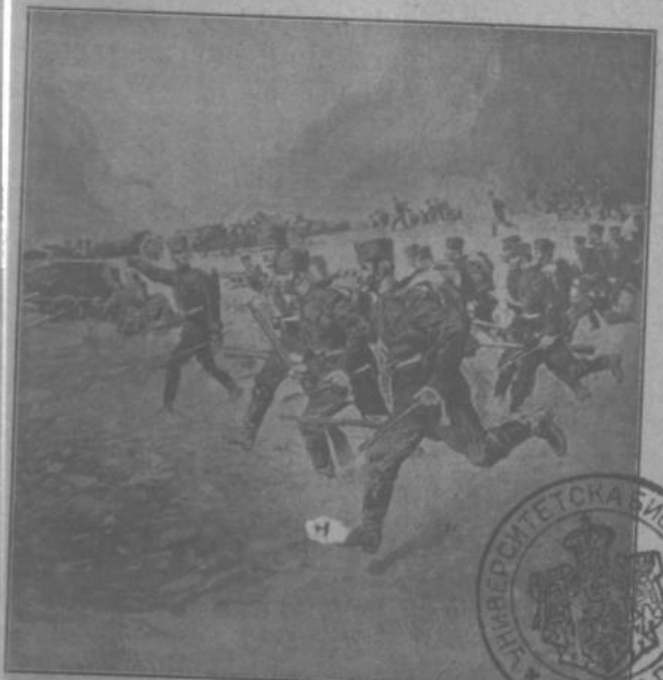
Светозара Ф. Огњановића у Новом Саду (Ujvidék)

СВЕСКА VI. ЦЕНА 10 ФИЛИРА СВЕСКА VI.

РАТНЕ СЛИКЕ СА БАЛКАНА

ВЕЛИКА И СТРАШНА БИТКА НА БИТОЉУ

од 1—4. новембра 1912. године.

Јуриш српске војске на Битољ.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА * БЕОГРАД *

Издавачка књижарница Св. Ф. Огњановића у Н. Саду.

КЊИГЕ ЗА СТАРО И МЛАДО

РАТ НА БАЛКАНУ.

Најтоплије препоручујемо следеће интересантне ратне приче за сад ових дванаест, а ускоро биће најављено и других дванаест врста. Књиге су ове:

Српска војска осваја Косово и Приштину . . . —·10
Срп. војска у бој на Куманову 10. и 11. окт. 1912. —·10
Победоносна српска војска осваја Скопље град цара Душана . . . . . —·10
Освојење царског града Призрена 30. окт. 1912. —·10
Крвави бојеви на Бакарном Гумну и Прилепу . . —·10
Велика и страшна битка на Битољу од 1. до 4. новембра 1912. . . . . —·10
Поносни срп. рат велике приче скромних очевидаца —·10
Освојење Новог Пазара, ратне слике и прилике —·10
Победоносна српска војска у Кичеву, Дебру и Ориду . . . . . —·10
Међу српским рањеницима шта нам ови причају о бојевима . . . . . —·10
Српска војска на сињем мору и освојење Драча —·10
Писма храбрих српских војника својим кућама —·10

Цена је свакој појединој свесци 10 филира, а препродавцима дајемо највећи рабат.

ВЕЛИКА И СТРАШНА
БИТКА НА БИТОЉУ
од 1—4. новембра 1912. године.
РАТНЕ СЛИКЕ И ПРИЛИКЕ.

Издање књижарнице
Светозара Ф. Огњановића у Новом Саду
1913.

Искључива продаја за Србију код Рајковића и Ћуковића књижара — Београд.

Штампарија Ђорђа Ивковића у Новом Саду 1913.-4.

БАЛКАНСКИ РАТ.

Почетак битке пред Битољем.

Битка код Битоља почела је 1. новембра 1912. али још нема детаља. Још се нису могли добити извештаји из којих би се могло видети које су наше јединице где ангажоване и колико су непријатељских трупа среле у своме продирању.

Зна се само да је једно јаче одељење наше кавалерије, које је ишло пред главним трупама, наишло на једну турску колону код села Добромира на 7 километара пред Битољем. Турске трупе осуле су у пушчану и топовску ватру на нашу кавалерију, која се тиме није дала збунити, већ је без страха јуришала на турску војску и нагнала је на бегство. Готово при самом улазу

у Битољ налази се село Новаци, од кога почињу позиције и баруштине на битољском пољу. У овом тренутку непријатељ је стао и дао знак да ће да се преда.

До овог тренутка та се војска свакако предала. Услед изливa речица, које протичу кроз битољска поља, напредовање наших трупа ка Битољу успорено је, те ће и велика дефинитивна битка, која се очекује у непосредној близини вароши, бити донекле одгођена.

Бој код Битоља.

Борба која се другога дана водила око Битоља била је на свима линијама врло жива. Најпре је наша коњица после очајне борбе заузела мост на Черни, који је био у толико важнији што се Черна била јако разлила. Прешав преко моста, кренула се коњица к југу и опсела Битољ са стране Коњара. За то време је моравска дивизија првог позива ућуткала дотле живу топовску ватру турску, која је долазила од Кркајна. Шести пук ангажован на тој страни у борби заузео је 4 градска топа, а моравска дивизија једну брдску батерију. Непријатељ се

после успешног заобилажења, које је извршила наша моравска дивизија другог позива и после заузимања најважнијих тачака од стране осталих трупа, бацио свом силом према западу и покушао да продре ка Охриду. Тај је напад јуначки одбијен, и непријатељ се после великих губитака вратио вароши. Наше су трупе продужиле напредовање и пред вече најближе позиције које су наше трупе држале, биле су на 4 километра од Битоља. Непријатељ је потпуно опкољен са три стране као непробојним грудобраном нашим храбрим трупама, а са четврте, на западу, неприступачним планинама. Према дањашњој ситуацији око Битоља непријатељ овога пута неће моћи промаћи и поново се груписати.

Распоред турских трупа. — Прелаз наше војске преко Черне. — Јуначки јуриш пука Душана Васића.

Данас се зна распоред турских трупа код Битоља и како су према њима стајале наше трупе. Турци су код Битоља имали три корпуса и две независне дивизије. На

левом крилу турском био је пети корпус са Џавид пашом на челу. Он је држао простор од Гепеша па до коте 1150. Центар турске војске чинио је седми корпус са Фети пашом од Црнобока преко Кукурочена до Ресна, најпосле на десном крилу од Трна преко Каралана до Новака био је шести корпус са Зеки пашом. Резерву су чиниле две самосталне дивизије команска и јањинска и оне су стајале око Свете Недеље.

Српске трупе су биле све на левој обали реке Черне, која је у овом времену дубока. Обала, коју су наше трупе требале да пређу износила је местимице 800 метара. На десној обали била су ушанчена турска предња одељења, која су бранила прелаз нашим трупама живом артилеријском ватром. Сам прелаз преко Черне стао је нашу војску великих жртава. Војници наши газили су до појаса воду и ишли су напред. Првога дана трупе су прешле реку и биле су 200 метара до опкопа турских. Ноћу тога дана пук Душана Васића, моравске дивизије другога позива, учинио је јуриш на ровове, потукао посаду и омогућио прелаз свима осталим трупама.

У јутру другога дана одмах у зору моравска дивизија пошла је узвишењима. Задатак јој је био да се одмах заузму северозападне позиције и затвори одступница турским трупама ка Охриду. Она је тога дана већ успела да заузме коту 1150 до виса Кир Марица.

Сутрадан, док су се трупе остале развијале по положајима, та иста дивизија, ојачана са два пука моравског првог позива, водила је очајну борбу око Марице. 1 пук Марића заобишао је Гепеш и заузео пут ка Охриду. Распоред трупа у том тренутку био је на десном крилу моравске дивизије другог позива са циљем Марица. Та је дивизија имала према себи исти турски корпус са Џавид пашом на челу.

Центар је чинила дринска дивизија првог позива, која је са моравском другог позива била везана преко моравске првог позива. Дринска дивизија је имали према себи Фети пашу са седмим корпусом, који је био непосредно над Битољем. Најпосле је дунавска дивизија била према Новаку ка Краману и имала је према себи једанаести корпус са Зеки пашом. Између дунавске и

дринске дивизије заузела је прилепски пут тимочка дивизија првога позива.

Напади на моравску дивизију. — Примицања борбених линија. — Борба прса у прса.

Турци су за сва три дана, потиснути са свију позиција, бацали све јачом силом на оно крило моравске дивизије, које је држало пут ка Охриду. Борба је била жива. Турци су имали на све стране шанчеве а и три полустална утврђења, али су стално подизали и ровове. Наши су, идући напред, чинили то исто. Ровови наши од турских били су у почетку удаљени 200, 100, па 50 метара.

Најпосле је настао тренутак, када су се наши и турски ровови мешали, били у истој линији. Често, врло често је долазило до борбе груди у груди. Значајно је, да је поред мртвих и рањених Турака нађено увек врло много чаура, док су у рововима српским чауре биле врло малобројне, што је знак да су Срби већином јуришали и вршили нападе бајонетом.

Четврти дан борбе. — Пораз Зеки паше код Лерина. — Пораз Џавид пашиног корпуса. — Погибија Фети паше.

У очи четвртог дана ноћу једна дивизија петог корпуса са артилеријом повукла се, са Зеки пашом на челу, ка Лерину. Ту је дивизију достигла најпре наша коњичка дивизија а после и један пук дунавске дивизије и код села Меџидај потукао је исту дивизију турску.

Тога дана је учинио Џавид пашин корпус надчовечански последњи напор да се пробије ка Ориду, и када је сузбијен, онда су појединa одељења његова корпуса јурнула уз Бабу ка Перистеру. За њима је отишла коњица наше моравске дивизије и такође их потукла. Сам Џавид паша умакао је ка Преспанском Језеру, где се сада крије.

Фети паша, који је држао центар, потучен је такође, повукао се са једним врло малим одељењем ка Ресну, ту га је сустигао пук Недићеве дивизије и сасвим разбио, а у борби је погинуо и сам Фети паша.

Према овоме распореду турских и наших трупа на просторији, која је захватала

50 километара, јасно је да је битка код Битоља морала бити очајна. Све позиције, које су Турци држали били су висови, састављени из неколико кота и свака таква кота била је шанчевима утврђена. Наше су трупе морале да заузимају котву по котву да би вис освојиле. Сама представа те битке са много јаких ослоних тачака, страшна је; она се не може описати у једном новинарском извештају, и историја наше војне са Турцима мораће овој битци посветити читаве свеске, које ће све морати бити испуњене великом хвалом и ретким признањем и пожртвовања и умешности о вођењу трупа.

Успеси српских трупа.

Јавили смо о борби коју је водила пре два дана наша кавалерија са једним одељењем турских трупа код Драгинца. Јуче је борба продужена на целој линији. Турске трупе држале су све висове, од којих су неки били високи 1200 метара. Напротив наше трупе биле су на потпуно изложеном терену, који је још крај тога био и сав потопљен услед излива речица. Али су наше трупе савлађивале све те тешкоће и пред

вече држале већ поседнуте: Чарлај, Боранце, Црноборски Вис, (1200 мет.), Облаково и Тепеш, Тиме је положај наших трупа за јутрошњу бобру знатно поправљен и оне ће под много повољнијим условима почети кретање напред. Трупе су добро снабдевене, а дух одличан.

Свечан улазак у Битољ.

Штаб команде прве армије премештен је јутрос из Прилепа у Битољ. Улазак нашег престолонаследника са командантима био је величанствен. Звона са цркава поздравила су ослободиоца, који је обасипан цвећем са свију страна. Становништво свију народности беше се сабрало и усклицима: „Живео краљ Петар, живео престолонаследник, живела српска војска", давало израза своме одушевљеном задовољству што је град Битољ ослобођен од Турака. Тај премештај команде је такође један од узрока, што су вести до сада о дефинитивним резултатима изостале, јер се ради на завођењу сталне везе између команде те армије и врховне команде.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА * БЕОГРАД *

Јуриш.

Последњи дан из битољске битке.

5. новембар 1912. год.

Још јутарњи сутон није ишчезао нити се густа магла дигла из мочарне равнице реке Шемнице, а топовски пуцњи помешани са гроктањем пушчане и митраљеске паљбе, ори ли су се широком и мокром долином.

Разноврсни звуци ватреног оружја брујали су и пиштали као раштимовани блехани инструменти објављујући, продужење напада храбре Дринске Дивизије на село Кукуричане.

Наш пук који је на главном друму за Битољ штитио градску и пољску артилерију, то јутро доби наређење да се повуче из борбеног поретка и одмах крене у десно као појачање Дринској Дивизији. Преко високих и стрмих јаруга, и ако уморан и малаксао од тешких маршева и непроспаваних ноћи, журно је грабио уз голи крш у помоћ храброј дивизији.

Свуда око нас пролазили су у трку коњаници разносећи наредбе. Лево и десно, с великим напорима али са пуно воље, озно-

јени пешаци помоћу дебелих конопаца спуштали су и извлачили топове из дубоких урвина. Звек и лупа тешког лафета о оштро камење одјекивало је преко стрме и голе косе.

Лако рањени војници који су, ослањајући се о своју пушку, лагано корачали на превијалишта; болничари са упртим носилима из којих допираху болни јауци, јека околних брда од ватреног оружја давали су слику тешког и очајног напада у долини реке Шемнице.

Пред самом долином у једној јарузи наш пук се заустави са наређењем да се ту прикупи и чека на даље заповести.

Иза гребена на даљини топомета, тамо у дну мочарне долине с оне стране реке гледасмо село Кукуричин. Из ровова са предње ивице села, преко зидова, из прозора крајњих кућа сипала је вишекатна ватра турске пешадије; док са виса изнад села грували су топови шибајући целу мочар преко које је храбри IV. пук, газећи блато дубоко до колена дрско али лагано продирао напред.

Западно од села преко реке, развејани

у кратке испреламане стрељачке линије, верали су се и остали пукови дивизије уз стрме и испресецане косе под јаком непријатељском ватром.

Ватрена хука смртоносног оружја проламала је ваздух: околна брда јечала су; док је долина сва дрхтала од силнога треса.

За све то време стајао је на гребену јаруге дивизиски штаб посматрајући борбу која је у долини беснила.

Тек што се пук прикупио и ставио у очекујући поредак, а наш командант пука већ је примао заповести од главнога команданта...

Лепо и јасно смо чули речи седог и храброг генерала:

— „Але! добро је! Правац мост на село Кукуричане. 8. пук напред!“...

Застава се развиј и пук у еволуционом покрету крете преко гребена низ стрми нагиб у смртоносну мочар...

Тек што смо стигли до једног развалјеног моста на реци а непријатељска топовска зрна запишташе... Звуци пиштаљке и командирске команде „стој!“ „лези!“ одјекнуше по бојном пољу и цео пук обавијен

белим димом од распрснутих шрапнела леже у кальаву мочар...

Одмах и наша артилерија позади нас загрме у правцу села, и цео пук као наелектрисан поново скочи и у скоковима наступаше напред газећи преко разливене реке.

Десно и далеко од нас одмицали су и даље остали пукови у ретким стрељачким стројевима рокирајући полу-десно у тежњи да се дочепају највише коте, док на левом крилу према селу Кукуричане у отвореној и чистој мочари усамљен IV. пук прострт по земљи стењао је од силне челичне кише која је бљувала са ивице села.

По кад кад предњи делови храброг пука трчећи у пола одмицали су у кратким скоковима напред, али незнатно и врло споро; јер су из предњих кућа прикривени митраљези сипали паклену ватру заустављајући и гасећи животе храбрих људи...

Стање је било очајно и ужасно...

У том тренутку и нашем пуку стиже детаљна и одлучна заповест, да се правац напада управи на шумицу више села и помогне IV. пук.

Тек што су се наши предњи батаљони развили у стрељачки строј, и допрли до подножја шумице а из мочари према селу цикну труба :

— Тра! та! та!...

„Хајд сад напред браћо

„Хајте сви јунаци...

Застава се исправи и — ..... IV. пук крвав и страшан са светим платном на чијем врху сијаше златно копље, као ван себе од гњева јурну...

— Ура! Ура! ..

Проломи се небо.

Земља задрхта од страховите експлозије пешачких бомби... Кроз црни дим залијаше оштри и светли бајонети и...

Борбени ланац поганих скотова сав раздробљен прште....

— Алах! Алах!...

Зајеца загушљив и смрдљив ваздух.

— Ура! Ура! Ура!...

Орила се урнебесна и победоносна вика разјарених Ужичана кроз рушевине села, а у паничном страху уз косу више села бежали су разбијени остаци побеђеног непријатеља... Лагано се све умири...

Око нас завладала је убрзо ноћ и дубока тишина; само над селом сијало је небо црвено као крв од високих пламенова који су се дизали из запаљених рушевина.

* * *

Сутра у зору наш пук маршовао је за ослобођени Битољ.

На све стране лежале су непокретне и укочене лешине, мамећи орлушине које су кричући лебделе над крвавим разбојиштем.

Маса изгладнелих паса из запаљених и напуштених села крадљиво су се шуњали преко бојног поља чекајући одлазак наших колона да би се бацили на масан мрс...

По целој турској позицији зијали су топови али мртво и укочено. Извртнуте каре, раздробљене коњске лешине и дубоке рупе од удара експлозивних пројектила давале су слику пустоши и несреће турске царевине...

Неустрашима батерија.

Успомена из рата

један дан из битољске битке

4. Новембра 1912. год.

Дан мутан и хладан...

Црни и густи облаци, који су се са ви-

соких планина спуштали у мочарну равницу Црне Реке, донесоше ситну и студену кишу.

У ту мочар, с' обе стране главног друма, који води за Битољ, наш пук, развијен у борбени поредак и ушанчен у мале стрељачке ровове, штитио је градску артилерију, која је позади, маскирана једним земљиштним таласем, сипала своје пројектиле.

Турска артилерија која је била с' оне стране Црне Реке и дубоко укопана, отварала је ватру на градску артилерију, па како није могла до ње да добаци, окрете на наш пук, али без успеха. Њени рђаво темпирани шрапнели високо су се распрскавали више наших глава а оловна зрнца без икаквог дејства падала далеко позади нас.

Наш батаљон био је на десном крилу пука, на ивици једног брежуљка. Згрчени од зиме посматрали смо из ровова бојно поље, које се лепо и надалеко видело.....

На крајњем левом крилу видели смо кроз двогледе како понтонири Дунавске дивизије газећи воду спуштају понтоне у Црну Реку, и вуку мостовни материјал...

Турци спазивши подизање моста осуше

артилеријску ватру. Њихове гранате рушиле су мостову грађу и дрвени остаци пливали су по узнемиреној води, — мост се није могао подићи.

Убрзо за тим пешадија је улазила у воду дубоко до груди. Лепо и јасно према светлој, широкој, воденој површини виделе су се само главе војника, како пливајући по води измичу напред.

По кад кад лупале су гранате по површини реке дижући у вис водене млазеве, који су прскали на све стране. У тим опасним тренутцима војници би се гњурали у воду, па поново убрзо избијали и прелазили журно на противну обалу.

Са десног крила из долине реке Шемнице допирала је врло јака пушчана митраљеска паљба Дринске дивизије, која је нападала преко блата и мочари на село Кукуречане.

Још даље у десно, и тамо далеко иза високих кршева једва су се чули топовски одјеци моравске дивизије.

Артилеријска канонада на обе бојне линије није престајала. У тој канонади увек се јасно издизала рика из градских оруђа,

и њихово потмуло и дубоко урлање далеко се орило по бојном пољу.

Битка је била развијена на целом фронту. Наша цела бојна линија мицала се напред, али лагано јер су вода и глиб успоравали брзину кретања...

Таква је била општа ситуација на бојном пољу. Код нашег пука није се ништа изменило. Ми смо и даље згрчено лежали рововима заклањајући се од непријатељских шрапнела, и слушали како преко наших глава пишти челик из градских оруђа...

Од једном позади нас се зачу јака лупа точкова...

По пустом и каљавом друму спазисмо како бесомучно к нама јури артилеријски дивизијон, око кога је прскало блато на све стране од топоских точкова; који су високо одскакали од земље правећи звек и ларму...

Пред једним малим каменим пропустом, дивизијон се трком разви, са једном батеријом лево а са две десно од друма; за трен испрегоше се топови, предњаци се у бесном каријеру вратише назад — и све три батерије потпуно отворено и дрско ре-

шене на све, загрмеше из својих оруђа —...

Бојним пољем орила се дисхармонична јека разног ватреног оружја... Са обе стране битка се развијала највећом жестином...

Са непријатељске позиције артилерија упрза ватру на наш дивизијон. Турске гранате у први мах падале су ређе, доцније све чешће и чешће и нарочито засуше крајњу десну батерију која се најотвореније истакла испред дивизијона и најјаче отпочела дејствовати. Изгледало је да земља испод батерија стење од силних челичних удараца.

Свуда око ње пштале су гранате дробећи и кидајући земљу из чијих се расцепа пушио дим и распростирао по целој батерији, развијајући загушљив смрад отровних гасова, који смо чак и ми осећали.

Одједном, обасута пакленом ватром батерија умуче...

Узнемирени, укочених погледа, престрављени и задивљени гледали смо, како војници непомични и неми, слепљени уз точкове и штитове једва оцртаваху изглед људи.

У батерији никакав покрет, као да је све мртво — — —

Обе батерије лево од ње, поштеђене од овакве страхоте, убрзаше ватру. Градска артилерија бесомучно је рикала да извуче умирућу батерију из страшне несреће, али узалуд..... јер је то било посредно дејство неке непријатељске артилерије чије се место није знало...

Артилериска ватра са турских позиција у правцу дивизијона је слабила, али гранатни удари у батерију нису престајали.

Од једном батерију као да удари неки бес... Ко притиском у електрично дугме каквог аутомата, батерија се затресе.

Слепљена фигура на мах оживише, и из уста четири топовске цеви сину ватра...

Али не потраја дуго па опет умуче јер око ње почеше још јаче да прште непријатељска зрна.

Пренеражено гледали смо у батерију, очекујући, да се повуче назад. У њој је, истина све умукло, али је она неустрашимо и даље остала на своме месту, покушавајући још неколико пута да се одбрани од дрског насртаја. Али узалуд....

Ускоро се све утиша — ноћ прекиде борбу.

* * *

Ту хладну и кишовиту ноћ преседили смо у рововима. Војници, дрктећи од зиме, прикупљали су око себе своја мокра развијена шаторска крила.

Око нас било је немо и пусто, само би се с времена на време чуло дубоко ркање умором савладаног војника који је на све заборавио, или би по кад кад више наших глава закрештала каква орлушина тражећи плен.

У јутру, још пре сванућа, смениле су нас трупе тимочке дивизије другог позива, а нас упутише ка селу Кукуречане као појачање дринској дивизији.

У путу прошли смо недалеко од батерије и кроз сумрак видели смо да није била на старом месту. Те ноћи она је променила положај, али још у напред, иза ивице једног јарка — и добро се укопала.

* * *

После два дана праћени многобројним народом ушли смо у освојен Битољ. Целим путем у највећем усхићењу пљескали су

нам и викали „Живели!“ дивећи се нашим победама.

Испред нас ишла је гордо и покосно неустрашима батерија. Неколико њених исцепаних челичних штитова од непријатељских граната јасно су говорили одушевљеном народу како се бори за краља и Отаџбину. *М. М. П.*

Благодарење у Битољу.

Скопље, 11. Новембра.

Јуче у 10 сати пре подне у битољској екзархијској цркви било је свечано благодарење за победу наше војске и парастос изгинулим српским херојима за ослобођење Маћедоније. Чинодејствовао је Митрополит Аксентије са много свештеника. Присуствовао је престолонаследник Александар са својим штабом и неколико хиљада грађана.

Митрополит је поздравио дугим и дирљивим говором Престолонаследника као ослободиоца Маћедоније и спасиоца маћедонских потлачених Хришћана. У накнаду за ваше пале хероје и проливену српску крв из које је никла слобода наше Маће-

доније, ми Вама, нашем Александру Маћедонском, предајемо себе, а своје молитве упућујемо Богу за срећу Србије и Њенога Александра Великога и српске непобедиве армије." Благодарење је држато за дуг живот и срећу рускога цара Николе другог, краља Петра, престолонаследника Александра, краља Фердинанда, краља Ђорђа и краља Николе. „Тебе бога хвалим" певали су наши војни свештеници.

При парастосу нашим палим витезовима цела је црква клечећи и плачући отпевала „Вјечнаја памјат". Наследникова армија је код Битоља задобила још 51 топ, и она ће са собом у Србију донети преко 200 топова. Турски заробљеника код Битоља има досада око 10.000 а непрестано се предају читави табори.

Фети паша.

Како су се Фети пашине речи обистиниле.

Некадањи ђенерал Лаза Петровић у Београду, положајем својим, као први ађутант краљев приморан је био да своју кућу

за стране дипломате, у Београду, држи стално отворену.

Један од готово свакидашњих походилаца био је и Фети паша, онда турски посланик — 1900 до 1903 — а недавно командант турског левог крила на Куманову.

Покојни ђенерал становао је у Симиној улици у кући апотекара Ђурића, преко пута турског посланства, те је стога и посета госпође посланиковице, била врло честа госпођи ђенераловој.

Фети паша је обично долазио у вече по своју жену, те је том приликом често виђао и децу ђенералову, Вељка и Момчила, који су тада били ђачићи.

Увек, кад би их затекао у предсобљу, он их је позивао у салон, са њима се шалио, узимао их преда се, тапшао по рамену, и ословљавао на француском:

— Но како сте, војводе! Како школа, јесте ли знали лекцију? Учите добро, па да и ви постанете официри!

Често је говорио, како ће та деца бити добри војници, и ако су била онда врло немирна, и предсказивао им велику будућност...

— — — — — — — — — — — — — —

Време је јурило напред. Деца су отишла на школовање у Русију, отац им је погинуо, а Фети паша премештен у своју отаџбину.

Прохујала је од тога доба читава деценија. За тих десет дугих година, деца су постала српски официри — и сада се нашли на бојном пољу као непријатељи према некада „добром чика-Турчину", како су га они обично звали.

У кумановском боју Фети паша је командовао турским левим крилом. То крило требало је Срби да извиде и да се увере, колико је оно јако. Та велика и пуна части дужност додељена је била Вељку Петровићу.

И он ју је тачно извршио. *Успео је да готово преброји Фети пашину војску.* Према његову рапорту наша је војска на томе делу била појачана и бој се тукао...

Фети паша је био сатрвен. Једва је стигао да се у Скопљу задржи, и преко лешева турских војника, које је сам побио из свога револвера, да се дограби једног места у железничком возу, те да умакне даље. За тај његов пораз знатно је заслужан „Вељко војвода", коме је Фети паша прорицао велику војничку будућност. Да он

није свесно извршио извиђачку дужност, било би за Фети пашу боље. Али — ко ће као Бог.

Из моје батерије.

Неке чете пролазе испред батерије за којима наиђе и командант десног одсека те ми нареди да натоварим батерију и кренем на преноћиште, које мисли да мало повуче од данашњег положаја. Кретох батерију, и од прилике после једног километра стоварих је на одређеном месту за преноћиште.

Пешаци постављају предстражу. Но и овде, после кратког времена, а због веома скученог простора на коме је требало да преноће све трупе овога одсека, као и услед долазеће пешачке ватре: с фронта од Перистера (свакако упућене турске пешадије, која нас је требала доминирајући да туче у главу и обезбеди одступање својим трупама), као и с левога и деснога бока од Ресна и Битоља.

Овај незгодан положај још је појачавала густа магла и мрак који у велико поче да пада. Наређење следова да батерију кренем за четама које пролазе, с тим, да ће се

заноћити у синоћњем одмориштy. На фронту према „Облакову“ турски топови из долине, за које нам збегови рекоше да су отети тих дана од Грка, не престају са ватром. Блесци и распрснути шрапнели одсјајују као падајуће звезде, пушка пламти и не престаје, а митраљез кроз ноћ одјекује карактеристичним пуцњем, и у овој целој бојној вреви надмашује све, те изгледа као да кука и нариче.

Грозота ове ноћи беше достигла врхунац. Очигледно се види да она има да реши судбину турске војске и решење битољске битке! Извештаји једнако долазе да од села Крушња као и Ресна пристижу турске трупе у помоћ.

Киша, суснежица, густа магла, а хладан ветар пробија до костију и... уз све ово до 10 сати у вече по целу ноћ непрекидно пиште и одјекују турске трубе по Перистеру. Ово је, бар на мене, чинило најстрашнији утисак, страшнији но све што је овога вечера дала природа и техника.

Колосалне ватре око села Кожана, које Турци немају обичај да ложе, наговештавају да треба да значи нешто нарочито...

Облога у којој је смештена глетка нишанске справе наших брдских топова, услед потреса за време паљбе, нарочито кад је топ на високим коленима, сва се деформише услед лабавости штитова, који по истој ударају. Кључеви на штитовима су непрактични, јер се кваре а тиме доприносе да штитови по опаљењу спадају.

Тако исто треба водити рачуна приликом маскирања топова, односно покривања штитова гранама, шашом и сноповима, јер при враћању цеви по опаљењу то све наиђе између колевке и саоница и причињава прекид ватре и правилно функционисање повратника.

Природно је, да су оне синоћне турске ватре, служиле Турцима као маска, јер су те ноћи одбацили нашу предстражу код Ђавата и пред зору предузели одступање.

Зором кретосмо ка Ђавату, сретнувши наше делове који су се повлачили. Ја добих наређење да са батеријом заузмем одмах прихватни положај, али командант бригаде потпуковник г. Јанковић, који тада наиђе, крену све напред, те тако успесмо да откинемо 2 до 3000 турских пешака и нешто

коњске коморе и вратимо их ка Битољу да се као заробљеници предаду. Добар део Давид пашине војске успео је да се пробије ка Ресну и то: артилерија и нешто пешадије са коњицом и колском комором друмом, а брдска артилерија и већи део пешадије од Кожана преко Перистера опет на Ресну. За ово њихово повлачање много им је помогао Перистер који поседнут доминираше цео положај нашег десног одсека.

Многи су ме другови питали: како се то није могло предупредити? Ево мога мишљења: 1) положај, који је држао десни одсек, био је подпуно одвојен од наше дивизије ангажоване већим делом на Облакову и Гопешу; 2) снага према положају, који је био велики и за једну добру нашу дивизију сувише мала (непуна два батаљона пешадије и три брдска топа); 3) психичко стање нашег војника (питање о личној егзистенцији знајући да је ту тако рећи свршетак рата. Чак су појединци знали и дискутовали границе наше сфере, услед чега је морално стање); 4) бригада за коју је у почетку и био намењен овај задатак, можда би и успела за повољније решење овога

задатка. Дали је ово моје мишљење правилно или не, молим меродавне и остале другове да ми не замере, а вероватно је, да ће се о овом доцније и дискутовати.

Овога, 6. Новембра, радом је руководио сам командант бригаде потпуковник г. Јанковић. Природно да је одсек био појачан, и пешадијом и са два брдска топа јер се са разлогом увидео његов значај као и веза са Црним Врхом. Битољ је наш!

Циљеви овога дана били су одступајући пешачки делови и коњска комора. Дејствовало се по топовима, јер су то растурени а са разних страна појављени циљеви захтевали.

Коњи нису појени већ пет дана а зоб односно сено нису добили седам дана.

У идућој свесци долази

„Поносни српски рат велике приче скромних очевидаца.

У НАШЕМ ИЗДАЊУ ИЗЛАЗИ КЊИГА

ИЛУСТРОВАНА

РАТНА КРОНИКА

у којој књизи ће бити описан цео рат на Балкану са преко 600 слика. Слике су израђене по оригиналним фотографијама из бојева тако, да ће купац њен имати лепу споменицу на овај рат за ослобођење хришћана на Балкану.

Да би се књига очувала издаћемо при концу излажења Ратне Кронике дивот златне корице које ће уједно бити украс српског дома.

Илустрована Ратна Кроника изаћи ће у

50 свезака.

Претплата се шаље на 10 свезака К 2·—, за иностранство К 2·50 на потписану књижарницу

Светозара Ф. Огњановића

у Новом Саду (Ujvidék).

НОВО! НОВО! НОВО!

ЛЕГИЈА СМРТИ

ИЛИ

РАД ТАЈНОГА УДРУЖЕЊА „ЦРНЕ РУКЕ“ НА ОСЛОБОЂЕЊУ БАЛКАНСКИХ СЛОВЕНА

РОМАН ИЗ РАТА

1912 — 1913. год.

:-: СА СЛИКАМА. :-:

Написао :

Бранислав Јуришић

»ЛЕГИЈА СМРТИ«

је књига за старо и младо, за ученог и неученог.

„ЛЕГИЈА СМРТИ“

биће велика епопеја српске 1912. и 1913. године.

„ЛЕГИЈА СМРТИ“ излази у свескама од 16 страна и стаје свака свеска само **10 пот.**

Претплата се прима на 20 свезака, која стаје . . К 2·40

За иностранство . . . . . К 3·—

СВЕСКА VII. ЦЕНА 10 ФИЛИРА СВЕСКА VII.
РАТНЕ СЛИКЕ СА БАЛКАНА

ПОНОСНИ СРПСКИ РАТ

ВЕЛИКЕ ПРИЧЕ СКРОМНИХ ОЧЕВИДАЦА

Краљ Петар излази из цркве са благодарења.

Издавачка књижарница Св. Ф. Огњановића у Н. Саду

КЊИГЕ ЗА СТАРО И МЛАДО

РАТ НА БАЛКАНУ.

Најтоплије препоручујемо следеће интересантне ратне приче за сад ових дванаест, а ускоро биће најављено и других дванаест врста. Књиге су ове:

Српска војска осваја Косово и Приштину . . . —·10
Срп. војска у бој у на Куманову 10. и 11. окт. 1912. —·10
Победоносна српска војска осваја Скопље град цара Душана . . . . . —·10
Освојење царског града Призрена 30. окт. 1912. —·10
Крвави бојеви на Бакарном Гумну и Прилепу . . —·10
Велика и страшна битка на Битољу од 1. до 4. новембра 1912. . . . . —·10
Поносни срп. рат велике приче скромних очевидаца —·10
Освојење Новог Пазара, ратне слике и прилике —·10
Победоносна српска војска у Кичеву, Дебру и Ориду . . . . . —·10
Међу српским рањеницима шта нам ови причају о бојевима . . . . . —·10
Српска војска на сињем мору и освојење Драча —·10
Писма храбрих српских војника својим кућама —·10

Цена је свакој појединој свесци 10 филира, а препродавцима дајемо највећи рабат.

ПОНОСНИ СРПСКИ РАТ

велике приче скромних очевидаца

РАТНЕ СЛИКЕ И ПРИЛИКЕ.

Издање књижарнице
Светозара Ф. Огњановића у Новом Саду
1913.

Искључива продаја за Србију код Рајковића и Ћуковића књижара — Београд.

Штампарија Ђорђа Ивковића у Новом Саду 1913.-4.

БАЛКАНСКИ РАТ.

Слава.

Догађај из нашег рата.

Од једног официра.

Код Једрена су две наше дивизије. Војска станује по рововима. Нико никуд не сме да мрдне. Хладно је; о ватри ни помена, да се не би дало непријатељу могућности да нас примети.

Свуда је густа помрчина као тесто. Официр пошао да обиђе војску и страже, кад од једном запази некакво светлуцање у једном рову.

Изненадио се и одмах потрчао да примерно казни непослушног војника.

БЕОГРАД

Кад се приближио рову спази где гори једна мала воштаница и поред ње клечи један војник, крсти се и нешто шапуће.

Официр му приђе сасвим близу и запита га шта је.

— Госпо'н поручник, мени је данас слава, данас је мој Св. Аранђел Михаило, молим му се да пази на оно моје шесторо сирочади, који су остали код куће као црви. Ову сам свећу купио још у Куманову да је данас припалим о мом крсном имену.

Изговоривши ове речи војник дохвати своју чутурицу која је била пуна ракије и пружи је официру речима:

— Здрав си, госпо'не.

— Од Бога здравље и теби и твојима, гласио је одговор поручников.

Поносни српски рат.

Велике приче скромних очевидаца.

„Рањеници и заробљеници стижу непрекидно. Рањеника је пуна болница. Похађати их, прошетати између редова њихових кревета ствар је која не жалости, него одушевљава човека, толико се сваки од

њих, па и онај који је тешко рањен, дичи својим ранама. Храбри борци причају нам о борбама просто и весело. Понеки који су рањени у груди, раскопчавају кошуље, показују завоје и ударају се у њих песницом, велећи поносно и искрено: „Чим оздравимо, вратићемо се тамо“. Ни најслабији јаук, ни најмања жалба не чује се по светлим ходницима, него само речи које изражавају понос. Они који пате стежу зубе и трпе ћутећи.

Јутрос уђе у нашу кавану старешина једне добровољачке чете, један џин у српској ношњи од белог сукна. Вратио се из не знам које борбе против чете. Превалио је тридесет километара пешке, имао на себи осам рана, од којих су неке већ почеле да зарашћују. У Врању су га саветовали да иде у болницу; али он је слегао широким раменима и одговорио: „Лекари имају пуне руке посла“.

Један од рањеника причао ми је епизоду о капетану Светиславу Милићу из 18. пешадијског пука у бој на Куманову. Он је са својим војницима ударио на један врло

јак непријатељски кланац, из кога је пушчана ватра обасипала његове редове. Премда је прави град од зрна обарао војника за војником, они су непрестано наступали заузимајући корак по корак земљишта. Капетану стиже наредба да се повуче, али он не послуша. Наредба му је поновљена по други и по трећи пут, али он и опет не послуша. Међутим његова чета се све већма разређивала. И по четврти пут доби наредбу да се повуче. У очајању, усправивши се у сред пушчане ватре, капетан Милић узвикну: „Ево како се српски официр повлачи пред непријатељем“, и дигнувши револвер размрска своју лобању.

Други један рањеник прича, како је капетан Љуба Ђорђевић заузео шанац на Загоричанима. У том шанцу била је једна турска батерија, која је сипала страховиту ватру. Капетан Ђорђевић нападне је са својим војницима на бајонет. Пошто је одбијен, три пута, три пута је и опет нападао. Са својом четом која је била сведена на шаку људи, успео је напослетку да је освоји после жестоке и упорне борбе на бајонет. Четни

заставник попе се на један топ и разви српску тробојку, али га једно зрно удари у чело и обори; други војник дочепа заставу и попе са на топ; када је пао и он, трећи војник је напослетку успео да у крв огрезлу заставу развије на освојеној батерији.

— Јесте ли видели престолонаследника Александра? — питао сам једног официра, који се враћао из Куманова са зрном у мишици.

— Видео сам га када се враћао, на путу из Куманова у Прешево. Једна друга поворка рањеника на колима и пешице кретала се лагано по пљуску. Престолонаследник је пролазио на коњу са својим главним штабом. Рањеници су се помакли из кола, прибијали се уз крај друма и поздрављали га силним узвицима машући завијеним рукама и неиздижући повезане главе. Величанствен призор, господине. Тако су морали војници велике армије, поздрављати императора.

Пролазе и заробљеници. То су разбијене гомиле бедника, редифа и Арнаута, дивљих и подлих створова, чије су ови ис-

БЕОГРАД

пуњене мржњом и у којима се огледа потмула клонулост. Спроводи их неколико војника с бајонетом на пушци. То су дуги редови подрпаних, голих људи, који су толико бедни и скрхани, да и они њихови дроњци нису више живописни. У овом малом Врању са белим кућама посред зеленила, пуног лепог и поносног света, они, ти подрпани заробљеници једина су дисхармонија. Човек мора напрегнути сав свој мозак, па да их замисли као борце. Ни регуларни војници немају више ништа војничког у својим похабаним, безбојним, блатњавим униформама.

Има и других заробљеника, за које је ропство, у толико пре што живе као слободни људи у Врању, права благодет, ослобођење од тешке море. То су нижи чиновници и службеници турских железница, отомански поданици, али људи разних народности. За нашим столом налази се од два дана шеф једне мале станице у близини Куманова. Он нам је причао занимљиве ствари о ономе што се догађало преко границе од почетка рата до 12 Октобра.

На железничкој прузи између границе

и Куманова има пет станица на дужини од 45 километара: Жбевац, Бујановац, Буковче, Прешево и Табановце. Чим се чуло прво пушкарање на граници, шеф жбевачке станице добио од железничке дирекције из Солуна наредбу, да се повуче. Отпутовао је журно ноћу с породицом, док се околна брда разлегала од пушчане паљбе између српских добровољаца и Арнаута, који су се повлачили, а већ су били почели пљачкати домове српских сељака и вршити покољ над становништвом.

У Бујановцу је затекао тамошњег шефа станице, који се кретао у бегство, остављајући цео материјал. Буковце је бранила једна турска тврђавица са великим гарнизоном, којим је командовао један пуковник. Ту је било три или четири хиљаде људи.

Из Куманова су почињала да стижу појачања у пешадији и коњици, која су се смештала у унутрашњост станице. Тако је гарнизон имао седам батаљона. Официри су се подсмевали Србима. „Ако се дрзну кренути се — говорили су — кундацима ћемо

их отерати у Београд и нагнати их да се подаве у Дунаву.“

Први прави судар био је између Жбевца и Буковца. Све трупе похитале су на ту страну. Официри су непрестано збијали шалу. Пушчана паљба наставила се цео дан. Увече су станицу преплавили Арнаути, који су бежали, и разбијени војници.

На станици, где се налазио овај шеф станице, који нам исприча ове догађаје, беше остао један омањи гарнизон народне војске, којему је командовао један непрестано пијани официр. Када су стигли рањеници настала је пометња, свађа права дар мар. Сви хоће да беже. Овај пијани официр дочепа шефа станице за груди и натера га да се постара за воз. Шеф станице нареди, те се спреми једна машина и отправи га својима.

Шеф станице обрати се телеграфски у Солун, да би знао шта да ради. Одговорише му: »Видећу«. Али како се ноћу наставило бежање трупа и Арнаута, отпутова и он са својима пешице, дуж пруге, најпре у Прешево, па затим у Табановце. Тамо је

стигао после поноћи. У становништву метеж, свуда је овладала паника. Станица је пуна турских увијених жена и деце, која плачу. Други пролазе беже, беже, безобзирце.

Двадесетак војника, који су чували станицу, такође побегоше. Станица оста сама. Из Прешева стиже један воз, на коме је машиниста официр, пројури не заустављи се. Пред зору види се овде онде понеки турски коњаник из малих патрола, које су ушле у извиђање.

Пред вече стиже један престрављени сељак и јави, да су Срби већ на брдима. Наједаред се између дрвећа на брдима појави пожар. Из далека се чује потмула грмљавина топовска. Железничко особље, мислећи да ће станица бити бомбардована испресеца телеграфске жице и упути се Куманову, пешице, гурајући пред собом вагончиће пуне бегунаца. У ноћи се на све стране чула пушчана паљба.

У Куманову иста забуна, иста паника. Пред зору чује се да су пали Табановци. Један старац прича, како је срео [illegible] милу виших официра, који су [illegible]

БЕОГРАД

што сви беже? Шта се то збива? „Ништа, видећете; ратна варка, план," одговарају. О Србима сваки турски официр говори са презрењем.

Прави отпор даћемо само Бугарима, а овде је ствар за спрдовање" — вéле.

Тако освану и среда. Са истока се чује топовска тутњава. Сви мисле да то стижу Бугари од Криве Паланке. Топовска паљба траје сат и по, затим се изгуби у долинама и брдима. У Куманову се мислило да су се Бугари повукли и да се бој окончао. Али, после два сата, пушчана и топовска паљба се наставља на све стране и траје све до увече, док не почеше стизати први рањеници. Официри који стижу праве се да су весели. Причају, како су узели четири топа и заробили четири стотине војника. „Сутра ћемо бити у Врању" — веле. Али рањеници стижу непрестано. Има их на стотине. Траже се многи возови ради њиховог преноса, али нема машина; станица је мрачна и закрчена; у тој силној пометњи полази за руком да се пошаљу три воза у Скопље.

У зору борба почиње и опет. Сви непрестано мисле, да то Бугари теже да се сједине са Србима и да их Турци, који су између њих, у пола спречавају. Нико неверује да су ту сами Срби. Официри, који одлазе и долазе, непрестано, доносе добре лепе гласове: „Све је добро; непријатељ се повлачи".

Али у подне наш шеф станице, који се на четврт сата удаљио од станице ка бојишту попевши се на један брег, нашао се у гомили бегунаца. Они се секу, бију између себе, деру. Саид паша пролази у галопу.

Од тог тренутка се сећање шефа станице почиње бркати. Станицу непрестано преплављују хорде војника који беже, који скачу у возове што се крећу, избацују рањенике, отимају бајонетом место, очајнички се хватају за железничка кола, трпа ју се на кровове. А унаоколо се наставља огорчена, ужасна борба. На станици се разлеже вика и дрека, и чују јауци рањеника. Шеф станице бежи у један подрум и проводи ту ноћ, слушајући, како напољу војници и Арнаути пљачкају станицу и покушавају да

обију касу. Страховити часови! Чују се очајнички крици. То можда почиње сеча. Напослетку се кроз прозор појави зора, која нам се учинила ужасна, крвава. Наједаред се зачуше други гласови, песме. То су били српски гласови, српске песме. Једва једном слободни! Шеф станице и његови другови излазе из свога склоништа, прилазе војницима, грле их.

Заборавио сам рећи да је тај шеф турске станице био Грк.

Ратне успомене.

И данас само стижу трупе из разних крајева дивизије. Војници марширају кроз варош, накићени весели. Неке распоредише у кантонман и после неколико минута чује се песма из кућа у којима је кантонман.

Спрема им је одлична али је главно да су све три фишеклије пуне.

Синоћ је се десио један испад неких официра у једној кафани, у којој су појели једно прасе на ражњу, па су после избушили револверима плафон у кафани и јутрос је

један од њих однет у војну болницу повређен у трбух, једни кажу од револвера а други од оштре сабље.

Збиља, команданти би требали на сваки начин да искорене овај ружан обичај пуцања из револвера.

Ти ексцеси нису ни мало прилични нарочито у овако озбиљним приликама.

* * *

Необично ме је изненадило саопштење једног трупног лекара. који ми је данас причао да је за ових неколико дана само он прегледао хиљаду четири стотине осамдесет и три обвезника и да је од целог овог броја само десет нашао као стално неспособне а три као привремено неспособна за војску.

— И ако је овако велика нагомиланост војника, за дивно чудо ретко се ко јавља за лекарску помоћ, рече ми овај лекар.

— Не познајете ви докторе наш елеменат, рекох му ја, има њих и лако болесних који би се у редовним приликама и јавили за лекарску помоћ, али данас, кад је рат

на прагу, онда их је срамота и да се јаве, да их други не би дирали.

— Вероватно, рече ми овај лекар, који је сад први пут на већој вежби војника и који служи у једном богатом срезу.

И заиста је изненађујућа ова статистика коју би требало желети да је у целој земљи.

* * *

Већ два дана овде имамо изванредно лепо време, као да смо у сред лета, тако да маса обвезника иде без шињела.

Ниш је познат као место са доста ветра, али се ових неколико дана и ветар уљутао, само што дуну једног дана, сигурно да нас све опомене да је он ту и да не мисли напуштати Ниш.

По бакалницама и месарницама пола испражњени рафови јер су обвезници покуповали сву најстарију робу за јело. Уђем у једну месарницу, која је у неку руку и виршлерница и видим свега три парчета сланине како висе са таванице. Неколико комада старих кобасица, два парчета свежа меса са грдним костима, то вам је цео намештај

ове прљаве продавнице у којој рекорд у прља-
вости носи газда, један сав масан и чисто
разбојнички тип.

У бакалницама су углађенији, али су
цене свима артикловима у први мах биле
много подигнуте. Али како је полиција по-
чела да кажњива ове уцењиваче, то су и они
већ спустили дурбин.

Једино што кришом наплаћују више од
обвезника који не умеју ни да протествују
ни да се жале.

*

Данас се чуло да је јуче погинуо у
Ћуприји на железничкој станици председник
министарства г. Пашић. За то су убиство
везиване високе личности, али смо одмах
знали да је то ординарна лаж.

Од како је објављена мобилизација овде
се турски лаже и интересантно је да свака
лаж од железничке станице до центра ва-
роши порасте бар са двадесет процената. И
чудно: овај свет је готов да у оваквим при-
ликама верује најфантастичнијој вести, коју
би у обичним приликама одбио као лаж.

*

Данас по подне отпутовала је артилерија. Испраћај је био врло дирљив.

На кеју код парка на Нишави још одмах по ручку било је жена и девојака, које су дошле да испрате своје миле и драге.

Време је било врло лепо и сунце је сијало као за време лета. Све је било весело и расположено док се од Јагодин махале не чу топовска ларма. Све се за тили час ућута и наста свечан и достојанствен моменат.

Лупа топовских точкова и рзање коња се издваја из жубора Нишаве и све се више ближи к нама на кеју. Што су топови ближе нама то је све већа тишина; неке се жене издижу на прсте да боље виде своје драге, које испраћају може бити, да их више никад не виде.

Ево артилерије поред самог града али ево и промене у овој до сада мирној и достојанственој ситуацији. Почињу да се влаже очи и по која суза котрља се низ образе. Војници, коњи и топови, све је искићено, ведро и весело и с особитим поносом гледа на све нас на кеју. Климањем глава поздрав-

њају нас кад почеше прелазити велики гвоздени мост на Нишави. Загрмеше топови на великој калдрми, жене и девојке почеше бацати цвеће и наста плач кроз који су се видели и осмејци, пуни убеђења да ће наша артилерија увек бити светла образа као што је и до сада у свима ратовима била.

Стајао сам на мосту све док и последња кола из колоне не скретоше за угао. Кад сам погледао на кеј, видим да се жене поздрављају пред самим улазом на мост, разговарају пред самим улазом на мост:

— Молим те дођи чешће, јер сам сама, па ме страх хвата у оноликој кућерини.

— Хоћу, како да не, мени ће се сад деца попети на главу, па ћу бар побећи к теби почешће да се толико не љутим...

Истог дана су отишли и пешаци. И њих је свет срдачно испратио, али морам признати да је испраћај артилерије био свечанији. Воли наш свет највише топове, јер му импонирају својом риком, која је у исти мах и страшна и импозантна.

Судбина

— Ратне белешке. —

Једренски логор, 2. децембра.

Митраљеско оделење IV дунавског пука за време мобилизације улогорено је на палилујској пијаци у Београду.

У очи саме објаве рата командир нам је саопштио да ћемо ту ноћ железницом отићи на границу. Сви смо били весели; све је тај глас обрадовао. Пошавши од кућа са разбукталим пламом патриотског одушевљења, војници су се већ љутили, зашто се рат не објављује, кад је прошло од мобилизације скоро петнаест дана.

У први сумрак извео сам цело оделење на улицу. Митраљези су били већ натоварени. Вође митраљеза пребрајали су своје људе. Очекивали смо само командира, да му предам рапорт па да се кренемо.

Мрак је већ у велико пао. Палилулци су застајали и са очевидном радозналошћу посматрали наше митраљезе. Узвици допадања и дивљења брзини којом су војнице товарили митраљезе били су гласни.

Наједном се кроз мрак зачу један сиан врисак, који је до сржи продирао:

— Сине, зар си пошао?!...

У први мах нисам знао шта је. Пришао сам одмах мало срдит, али сам убрзо астао изненађен и дубоко дирнут.

Преда мном је стајала једна постарија ељанка, која беше ушла међу редове војика. Она је обема рукама оборила главу едноме војнику, и гушећи се сузама љубила га.

— Сине, мили мој, ево донела ти мајка да једеш. Јеси ли гладан? говорила је мајка, и брзо и нервозно рећаше из сељачке торбе разна сељачка јела. „Хоћеш пара“... имаш ли трошка... ево донела ти твоја мајка... и ту је сузе загушише.

Ова сцена и мене је јако потресла. Пришао сам мајци која је знала само то, да њеној крви, њеној кости грози страшна опасност и стао сам је тешити.

— Немој, снајко, кобити таквог јунака. Не плачи, грехота је сада плакати.

Војник ми сам поможе у овоме. Он се

држао одлично. Нежно је прекоравао мајку што га тако испраћа.

— Видиш, мајко, толика браћа иду, па све весело, а ти ми плачеш. Немој тако, молим те.

— Добро сине, добро, ево мајка се смеје, види само.

И збиља, сирота мајка силом је покушавала да се насмеје, али су јој ипак кроз табожњи смех сузе преко збрчканог лица потоком врцале.

Командир је већ долазио. Хтео сам прекинути тај пун бола растанак те се и ја поново умешах.

— Ето, тако, снајо, тако се јунак са осмехом испраћа, а не плачом; де пољуби га, ево и командир иде.

— Ej, синко мој! хукну мајка, јединац ми је, срце је то моје, њега ми носиш.

Овај дирљив растанак учинио је да боље обратим пажњу на тога војника. Звао се Марко С. Филиповић. Родом је из Липа, код Смедерева. Био је отресит војник, крупних изразитих очију. Ко би у њих дубље за-

гледао, могао би лако открити неку прикривену сету. Послушан до крајности изазвао је нарочиту љубав и војника и старешина. Није имао више од 24 године. Обратио сам пажњу нашем командиру на њега. Испричао сам му испраћај мајке и напоменуо да је јединац. Командир га је одредио у резерву одељења. Рачунао је да га склони, колико се може.

* * *

На путу од Куманова за Страцин, куда се беше упутио наш пук, идући за Једрене, нарочито сам се сетио нашег Марка. Резерва нашег одељења ишла је позади скоро на читав километар. Обо сам коња и у трку дошао до ње. Марко је ишао потпуно чило. Ниједне сенке умора или забринутости на његовом челу није било. Загледао сам се у њега добро. Опет су ме његове очи задржале. Оне су скривале неку тајну коју сам морао открити. Зауставих коња и ходом пођох поред њега.

— Како је, соколе, је си уморан? Ето, видиш, сад си на сигурном месту твоја се

мајка нема зашта бринути. Ми ћемо се напред борити, а ти пази само да здравље сачуваш.

— Хе, мој господине, одговори Марко прва пушка која пукне на наш пук, мене ће убити".

— Какве су то сад будалаштине?!

— Јест, јест, ја сам убио свог рођеног оца. Нисам, истина, хтео. Судови су ме ослободили, мајка и стричеви су ми опростили, ама грех је то, господине.

Стао сам као запањен. Пред очи ми изађе и његов опроштај са мајком, и одгонетка његових загонетних очију. Упитах га, како је то било, и он ми укратко исприча:

— Лопови су нападали на нашу кућу. Разбили су вајат и однели нам скоро четрдесет дуката. Једне мрачне ноћи, по тој кађи, мој отац чује у сну како неко опет обија нашу бину. Пробуди и мене и рече ми, да узмем пушку. Он узе секиру. Ја сам се уплашио а још сам из сна и бунован био. Кад је отац изашао напоље из куће, ја не знам. Наједанпут опазим на прозору у мраку неку сенку. Мислио сам да је лопов. По-

дигох пушку несвесно, и опалих. Прилика ми прснy и по јауку ја познадох да сам убио свога рођеног оца. Плакао сам и кукао заједно са мајком мојом. Хтео сам се убити, али ми она пушку оте. Отрчао сам капетану сам, још исту ноћ, пробудио га и молио га да и мене убију, али су ме судови ослободили. Веле, нисам крив. Можда и нисам, ама грех је убити свога родитеља. Видећете, прва пушка, мене ће убити.

— Којешта, какав грех! То је случај, решио сам га, али и на мене овај разговор беше оставио тежак утисак. „Ти нећеш ни бити никад у борби. Твоје је место у позадини и бар тамо нећеш погинути“.

Изостао сам добро од свог вода, зато ударих коња добро мамузом, те сирота животиња у каријеру стиже одељење.

Пришао сам одмах командиру и испричах му мој разговор с Марком.

Он пажљиво саслуша, али ништа на њ не рече.

* * *

Под Једрене смо стигли концем октобра. Наш пук, који је био у дивизиској прет-

ходници, одмах је отишао на предстражу. По мраку, у највећој тишини, сменули смо 12-ти бугарски пук, који је на том месту оставио огроман број својих мртвих. Два батаљона били су на мртвој стражи а друга два батаљона, заједно са митраљеским одељењем чинили су пуковску главнину, која је од турских ровова била удаљена за добра три километра.

Прву и другу ноћ провели смо мирно. Тек по нека пушка плане на предстражи, те њен пуцањ једино показује ратно стање.

Ноћу 2. новембра око 11 сати, Турци су покушали испад на нашем сектору. На брзу паљбу са њихове стране, одговориле су наше предстраже такође брзом паљбом. Ордонанс пуковског команданта донесе наредбу командиру митраљеског одељења капетану г. Бодију, да одмах са митраљезима заузме положај.

Командир командова: „Одељење напред, митраљези напред", и први полете положају.

Војници брзо расклопише митраљезе и на рукама их понесоше.

У тренутку, самог поласка чух опет глас Марков, који је као резерва требао ту да остане:

— Јао удари ме.

— Шта те удари, да није коњ, запита га поднаредник Стошић, вођа митраљеза.

— Није, куршум.

Овај кратки разговор и мене и војнике беше мало задржао. Командир је већ прилично напред одмакао. Његова команда: „Митраљези напред!“ сваки час се чула. Стога и ја викнух с брда.

— Носиоци рањеника превите Марка, остали напред!

Војници притрчаше уз брдо, а ја видех још једном Марка, како узе мало сена, метну под главу и леже на земљу.

Отишли смо на положај и заузели погодну позицију. Борба је трајала око два сата, па се мало утиша. Ја тада послах два војника натраг код резерве, да донесу три заостале редениче кутије.

На Марка сам скоро и заборавио. Лежао сам у рову и силом се отимао од сна, који беше на моје очи навалио. Она два вој-

ника беху се већ вратила, спустише кутије код митраљеза и један ће од њих рећи.

— А наш се Марко већ укрутио.

— Како укрутио? скочих ја као опарен.

— Мртав је. Ударио га куршум посред срца.

* * *

Сутра дан смо га саранили.

Сиромах Марко, погодио је. Прва жртва из славнога IV дунавског пука био је он. Прва пушка њега је погодила.

На једноме ћувику код Одсечене Момле његов је први гроб ископан. Од мунициског сандука војници му направише крстић, а ја написах на њему његово име.

Време је можда већ спрало слова са њега, али ће вам сваки српски војник ипак знати тачно описати: где је Марков гроб.

Ратне слике.

Нишке жене и девојке су врло вредне. Ретка је кућа у којој се не плету чарапе и шију заставнице. Све се то утркује ко ће више урадити. Неке шију и веш а како су

од јуче почели стизати и рањеници, то многе куће шаљу понуде. Приступ рањеницима није слободан, али око војне болнице, где су смештени рањеници, увек има сељака и сељанки, који су чули да им је неко из куће рањен и донет у болницу.

Кроз варош пролазе лаки рањеници на поморџимским колима, и увек је око кола велика гомила, која запиткује рањенике.

Тако сам јуче пре подне, близу нове среске зграде, слушао једног учитеља комиту, који је лако рањен од једног парчета шрапнелског у трбух. Хвали се како се наши од лично боре и како лете ћелепуши арнаутски.

Ако на пијаци залупа добош, то се слегне око добошара за три читер минута по две три стотине разног света. Све је то жељно вести па трчи на све стране где би могло чути шта ново.

* * *

Ономад је донет са границе пешадиски капетан прве класе Светозар Миљковић,

који је погинуо шестог овог месеца у седам сати изјутра при заузећу турске карауле код Св. Илије Честимчиског, три сата далеко од Врање.

Покојни Миљковић је ове године дошао из Берлина и пре месец дана упућен да прими четврту чету пограничне трупе. Турско зрно му је пробило главу више десне обрве и смрт је била врло брза. Као официр је био спреман и ваљан и као друг омиљен.

И ако је улистама по вароши објављена сарана за два сата по подне, ипак је спровод могао кренути тек у четири сата, пошто је се морало чекати на почасну чету и мртвачка кола.

Пред једном малом кућом у улици Страхинића Бана искупила се маса света. Све су жене, девојке и деца, по неки човек и неколико официра. Видим и три страна новинара са фотографским апаратима.

Кад су официри изнели мртвачки сандук, почасна чета допунског батаљона I пука одала је почаст. Жене и девојке плачу.

На сандук је положено четири венца, међ којима је и венац нишке општине.

Пред мртвачким колима владика Доментијан, дванаест попова и три ђакона.

У Саборној цркви опело. Дућани кроз које је пролазио спровод сви затворени и на улици маса света.

У цркви је држао прикладан говор прота г. Јован Видојковић.

Поред мртвачких кола војници с пушкама и девојке са цвећем.

Скоро цео спровод отпратио је пок. капетана на гробље, указав му последњу пошту као првом од официра, који је пао јуначки бранећи своју Отаџбину.

* * *

Дошло ми је до руке писмо једног војника, коме отац шаље новац. Вредно је забележити шта отац поручује сину:

„Драги Божине.

Шаљем ти пет динара трошка. Ми смо сви здрави. Беричет смо обрали. За

кућу не брини, чувај само своје здравље. Буди вредан и поштен, буди храбар војник са твојом браћом. Само напред јер је победа наша.

твој отац
Светозар.

У идућој свесци долази:

Освојење Новога Пазара, ратне слике и прилике.

Препоручујемо за српске домове у врло лепој изради

ГАЛЕРИЈУ

„РАТНИХ СЛИКА".

Ове слике престављају најзнаменитије призоре из славних битака које су Срби водили против Турака у 1912. години. Ове слике су видне успомене из борбе крста против полумесеца, које престављају значајне моменте на ово величајно доба када је освећено Косово и ослобођено петстолетно српско робље испод турског ига.

Галерија ратних слика приказује ове призоре:

1. **Призор из битке на Куманову** 24. октобра 1912.
2. **Призор из освојених Берана** — склањање погинулих и рањених.
3. **Јуриш Црногораца на Дечиће и Шипчаник.**
4. **Црногорке изнашају рањенике** из бојне линије.
5. **Ноћни јуриш Црногораца на Тарабош** пред Скадром.

Слике су у величини 23×30 цм. на финој углачаној хартији

Цена је свакој слици 50 фил. са поштарином.

КОСОВСКИ ОСВЕТНИЦИ

СРПСКЕ ПЕСМЕ ИЗ БАЛКАНСКОГ РАТА ПРОТИВ ТУРАКА 1912. ГОД.

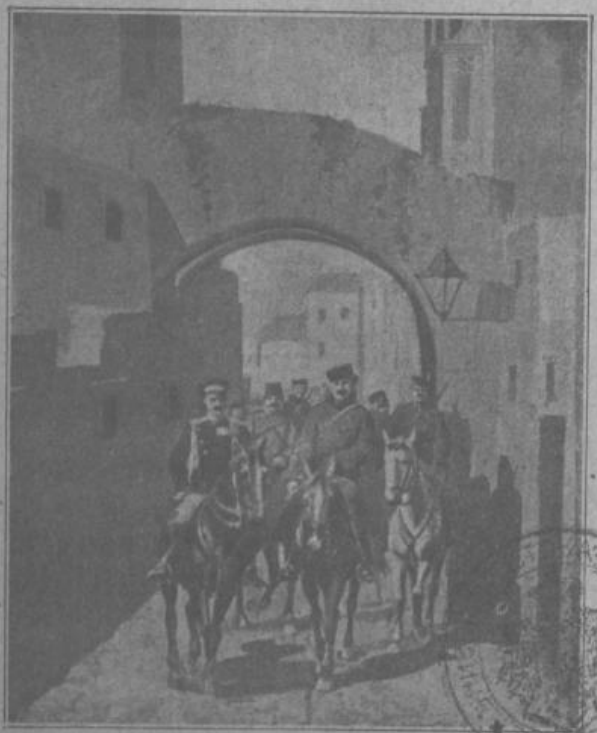
Са великом пасловном сликом: Ноћни јуриш на Тарабош пред Скадром и 8 слика у тексту.

Песме су ове:

Турско знаменије.
Сан косовског чобанчета.
Борба против Арнаута.
Бој на Куманову.
Сан Фети-пашинице.
Смрт Фети паше
Бој на Битољу.
Песма о ослобођењу српства од Турака 1912. године.

Цена је . . . . . 40 фил.
Са поштарином . . . 50 „

Освојење Новог-Пазара.

Улазак српске војске у Нови Пазар.

Издавачка књижарница Св. Ф. Огњановића у Н. Саду.

КЊИГЕ ЗА СТАРО И МЛАДО

РАТ НА БАЛКАНУ.

Најтоплије препоручујемо следеће интересантне ратне приче за сад ових дванаест, а ускоро биће најављено и других дванаест врста. Књиге су ове:

Српска војска осваја Косово и Приштину . . . —·10
Срп. војска у бој на Куманову 10. и 11. окт. 1912 —·10
Победоносна српска војска осваја Скопље град цара Душана . . . . . —·10
Освојење царског града Призрена 30. окт. 1912. —·10
Крвави бојеви на Бакарном Гумну и Прилепу . . —·10
Велика и страшна битка на Битољу од 1. до 4. новембра 1912. . . . . —·10
Поносни срп. рат велике приче скромних очевидаца —·10
Освојење Новог Пазара, ратне слике и прилике —·10
Победоносна српска војска у Кичеву, Дебру и Ориду . . . . . —·10
Међу српским рањеницима шта нам ови причају о бојевима . . . . . —·10
Српска војска на сињем мору и освојење Драча —·10
Писма храбрих српских војника својим кућама —·10

Цена је свакој појединој свесци 10 филира, а препродавцима дајемо највећи рабат.

VIII. КЊИГЕ ЗА СТАРО И МЛАДО. VIII.

ОСВОЈЕЊЕ НОВОГ-ПАЗАРА

РАТНЕ СЛИКЕ И ПРИЛИКЕ.

Издање књижарнице
Светозара Ф. Огњановића у Новом Саду
1913.

Искључива продаја за Србију код Рајковића и Ћуковића књижара — Београд.

Штампарија Ђорђа Ивковића у Новом Саду 1913.-4.

БАЛКАНСКИ РАТ.

Нови Пазар

— Подаци о вароши. — Стратегиска важност. —

Нови Пазар (Јени Базар) на Рашкој је главна варош новопазарског санџака. Рачуна се да има 16.000 становника.

По грађевинама варош одаје тип турски, све је зидано као привремено. Муслимани тако су зидали што одавно виде да им тамо нема дугог опстанка, а Срби тако зидају јер им није сигуран ни живот а камо ли имање од турске отимачине.

Варош се дели на горњу и на доњу. У горњој вароши је прастара српска црква Св. Петра, која је сазидана на месту на коме је био незнабожачки храм.

Наисточној страни вароши налази се и данас осмоугаоно купатило, које су Римљани подигли пре 1200 година. На Северу од вароши на једном брегу Голије Планине, налазе се развалине славног српског манастира Ђурђевих Стубова.

На месту данашњег Новог Пазара била је, у време наших старих краљева, чувена варош Рас, коју помиње и српска ратна прокламација.

Нови Пазар је важна стратегиска тачка којом су се увек користили наши непријатељи, Турци. Он је важан зато што је на друму који везују Босну са Румелијом, а с друге стране зато што се њиме пресецала веза између Србије и Црне Горе.

Под српском управом, Нови Пазар постаће опет важан центар, као што је био и у старо доба српске владавине. А сад нека нам догађаји причају пролаз српске војске и освојење његово.

8. Октобра

Као што је већ раније јављено наша прва армија освојила је све утврђене кара-

уле на пограничном фронту од Копиљака до Ханова Св. Илије, растерала турске трупе и гонила Арнауте, које је пред собом имала и од јуче се налази на турском земљишту. Данас је прва армија освојила турска утврђења на Рујну, која су бранила четири батаљона низама и гомила Арнаута. Положај је бомбардован и затим на јуриш узет. Посада турска скоро је уништена, а мали остатак дао се у дивље бегство. Наши губитци су незнатни. Наше трупе продужиле су наступање и њихови предњи делови стигли су данас у околину Куманова. Његово Величанство Краљ са начелником штаба ишао је на аутомобилу до Билач-хана, свуда са највећим одушевљењем дочекан од трупа. После тога вратио се натраг у Врању. Наша трећа армија и ибарске трупе воде од неколико дана упорно борбу дуж целог пограничног фронта од Веље Главе до Рашке и око Новог Пазара против Турака и Арнаута. Цени се да на овом фронту има око 40.000 Арнаута и десет табора низама са 4 батерије. Јуче изјутра трећа армија отпочела је снажну офанзиву од Преполца, сузбила

непријатеља и допрла на мало Косово. Непријатељ се нагло повлачи. Губитака на нашој страни има доста, али су на непријатељској страни огромни. У борбама се нарочито одликовала српска артиљерија, која је косила противника. Приликом победа, које су одржале прва и трећа армија, отете су батаљоне заставе и заплењена је већа количина одела, муниције, великих шатора, преко десет хиљада килограма пексимита, стоке и цео профијантски воз са стоком. Очекују се повољни извештаји и од ибарске војске, која за сада, због велике магле, није могла довољно напредовати. Добивене су повољне вести са Јавора. Све су тамошње карауле освојене. Наше предње трупе освојиле су Калиполе, а извиднице се налазе у непосредној близини Сјенице. Расположење је у војсци врло повољно.

Застава седмог турског корпуса

10. октобра

Данас је донета Врховној Команди застава седмог турског корпуса, коју је на

Рујану отео од заставника каплар Спасоје Бањковић из 1. чете 2. батаљона 4. пешадиског пука Стевана Немање.

Пад Новог Пазара

10. Октобра

После тродневног очајног отпора Нови Пазар је пао у 3 часа по подне. Наша војска умарширала је у варош уз урнебесно клицање.

О заузећу Новог Пазара

Јунак јучерашњег дана био је генерал Михаило Живковић и његова храбра војска

Јуче око четири сата по подне стигао је са Рашке телеграм да је Нови Пазар заузела војска храбрих Шумадинаца.

Телеграм је примио г. Пашић, који га је одмах саопштио министрима.

Одмах затим та је вест прошла кроз варош. Пријатељи су је саопштавали један другоме и са похвалом уздизали храбар атак војске којом је командовао генерал Живковић.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА * БЕОГРАД *

Нагађа се да је борба била упорна јер Нови Пазар има полустална утврђења. Дознаје се, да је Нови Пазар бранило дванаест батаљона низама и више хиљада Арнаута.

Дубоко у ноћ било је још врло живо по кафанама, где се са поносом говорило о овој победи. Из Београда су многи телефоном и телеграмима јавили о овој победи својим пријатељима у разним местима Србије.

Битка код Новог Пазара

Према накнадним извештајима у борбама око Новог Пазара учествовало је на 12 хиљада Турака, од којих је било 3 и по батаљона низама а остало је редиф. Осим тога била је и једна брзометна батерија, 6 Крупових остругана и више топова старог система. Непријатељске трупе бориле су се вешто и упорно и по свима околностима, како по организацији одбране и борбе уопште, тако по начину утврђивања, може се закључити, да је било инструктора и вођа јаче војничке спреме но што је, уопште узевши могу имати турски официри. Наше трупе

држале су се веома храбро, имајући да савладају поред непријатеља и врло тежак терен са јаким непогодама. Наши губитци износе око 500 војника и официра које погинулих које рањених. Непријатељ је имао око 300 погинулих и око 700 рањених. Заплењена једна застава, 6 Крупових остругана, 57 топова и 13 мерзера старог система. (Ови топови нису рачунати у број 130 који је раније саопштен и где спадају само брзометни топови. Осим тога заплењено је 100 великих шатора, пола милијона метака пушчаних, 5000 пушака и много осталог материјала.

У Ибарској војсци

Гласови о овој армији врло су ретки, а и кад стигну, фантастични су. Њено наступање је било споро, али херојско и за дивљење. Њена једна стопа вредела је корака других армија. Кад пролазите оне страховите позиције и кукавне карикатуре путева и друмова, који воде кроз клисуре и планине, изгледа вам невероватно да се та

земља уопште могла и освојити. „Два наша пука бранила би Пазар десет година“, говоре готово сви наши официри. А на Пазару је била битка таква, да је и сам ђенерал Живковић, коме је ово четврти рат, рекао: „Нисам могао ни појмити, да рат овако крвав може бити.“

Борба је трајала три дана. Првога дана, Турци су потиснули нашу средњу колону, пребацили је преко Рашке и запалили једно наше село. Битка је била таквих размера, да је срце наше војске, шумадијски XI. пук II. позива морао да се повуче у нереду. Међу тим због дивљине и неописане стрмости стења и планина артилерију нису могли извући на положаје, а коњица је једва одржавала везу између појединих колона.

Сутра дан су наши поновили наступање и напад. XII. пешадиски пук „Цара Лазара“ (II. позив) под кишом куршума и артилериске ватре газио је Рашку до појаса и на бајонет освајао утврђене положаје.

Тога дана је у Пазару телал позивао све што може да носи пушку, да изађе на положаје. Цела арнаутска Метохија била

је у турским шанчевима. Деца и старци су се борили до последњег. Али је наш план био одличан, и тек трећег дана, када је наша лева колона заобишла непријатеља и када је артилерија уграбила доминирајуће положаје, Турци су се почели повлачити. У сами сутон Турски крај вароши је бомбардован и неколико кућа порушено. Војска је преко ноћ побегла, а наше патроле су првом зором ушле у варош.

„Боље да смо сви изгинули, него што ово дочекасмо", веле погружени оџаковићи новопазарски, потурчењаци који турски ваљано и не знају. Али су врло мирни и пошта је препуна њихових телеграфских изјава лојалности.

Из Пазара се Ибарска армија преко страховите Рогозне упутила у Митровицу. Турци су овде спремали отпор, али су у последњем моменту, а после врло слабих сукоба, војници побегли, Арнаути се разишли кућама, а варош се предала.

Митровица има јединствено леп положај. Сва је у планинама, а под њеним ногама почиње недогледно Косово. Крајеви

вароши су на два брежуљка, а средина иде долином између њих, којом протиче Ибар. На једном брегу, оном што гледа Косово, стоје огромно дуге напуштене касарне турске, по којима врве црни руднички гуњеви. Око Ибра је чаршија, а више другог варошког брежуљка натмурио се и издигао град Звечан, као горостасни стражар Страхинића Бана, чија је малена Бањска на сат хода иза њега.

Од Чечана побро до Звечана,
од Сазлије до Демер Капије
све је турска притиснула војска.

Али јача би народна душа, чија се предосећања, ето, остварише, јер

Друмови ће пожелет Турака,
Ал' Турака није бити неће.

Митровица има преко 20.000 становника; као свака турска варош — и није варош —, куће ниске, улице уске, а свуда царује прљавштина. Половина становништва су досељени муслимани из Босне. Варош је иначе веома живописна и уличице су препуне наших војника, заробљених аскера и наших сељака из околине, које је врло те-

шко разликовати од Арнаута. Многи носе чалму и перчине. Међутим пред ућуматом, у коме је сад среско начелство, велика је гомила кршних, високих и арнаутских дивљих црта Колашинаца. Зачудих се, кад видех зашто су дошли и зажалих од срца наше Ужичане. Каква конкуренција! Замислите они се сви јавили за жандаре.

Српска војска на светом земљишту

Српска војска у три правца сјајно напредује.

Јунаштво српске војске има свој дубоки психички разлог.

Народна песма, која је у највећим невољама знала својом бујном фантазијом будити свест нашега народа, опевајући му прошлост, оживела је сада у сваком српском војнику. И онај, који никада није видео Стару Србију и онај који никад школу није видео, познаје све те неослобођене крајеве по народној песми, која га прати од колевке. Данашња Србија нова је творевина. Више историских споменика има у старој постој-

бини — у крају где се сада креће српска и црногорска војска.

Срби су сада освојили крај, где је била најстарија српска престоница Рас.

Од југа на север тече Лим, а са запада на исток Рашка. По овој се речици цео крај назива Рашка. Овуда води пут из Цариграда у Босну. Рашка је планинским узвишењима затворена тако, да је најзгоднија била за образовање јаче националне владе. Зато се државни живот српски старога доба најпре јавио у Рашкој, где је била и престоница, која се од старине звала Рас.

По свему изгледа, да је у деветом веку за владе кнеза Мутимира, савременика славенских апостола Ћирила и Метода српска престоница била даље на запад од Расе. За десети се век не може ништа одређено казати, али се поуздано зна, да је у другој половини једанаестог века престоница великих жупана српских била у Раси. Ако је ту није већ затекао знаменити предак Немањин Вукан, онда ју је он сам основао.

Рас је најстарија позната српска престоница. Познато је, да је Стеван Немања

у Раси развио своју велику мисао о ослобођењу и уједињењу свега нашега народа, и да је ту у Раси, рођен Растко Немањић-Свети Сава.

У Раси је становао Стеван Немања: у Раси је седео први крунисани српски краљ Стеван Немањић-Првовенчани, то је била столица и краљу Радославу и краљу Владиславу и Урошу (Драгославу) и Драгутину и, за прво доба, краљу Милутину.

Пуне две стотине године дичио се Рас старешинством у држави српској, и тек је краљ Милутин преместио српску престоницу из Раса.

Обично се каже, да је стари Рас то што је данас Нови Пазар. Али то није тачно и ако је врло близу тачности. На четири пет километара право западно од Новога Пазара, на левој страни реке Рашке, тамо где се она састаје са речицом Људском, налазе се старинске развалине, које се зову Пазариште; према томе Пазаришту као некадашњем старом тргу, подигнут је доцније и назван је Нови Пазар, који је постао за турско време. Али оно, што се сада зове

Старо Пазариште, није ништа друго него старославна престоница Рас. У непосредној се њеној близини налазе развалине неког властеоског стана, који се и данас зове Рељина Кула.

Ко може да се овде не сети, како народне песме певају Рељу од Пазара (старога)? Мало даље одавде, уз реку Рашку, налази се долина, која изгледа, као да је са свих страна затворена. Цела је та долина претрпана рушевинама каменитих зидова и другим тесаним камењем, које није ништа друго него остатак Старог Пазара, или Раса, престонице.

Али у оно старо доба није владалац имао само један двор и на једном само месту. Владалац је по обичају онога доба, имао своје куће свуда по оближњој околини, и зато кад се у старим писаним споменицима каже Рас, не треба замишљати само овај Стари Пазар, него још и друга блиска места, где је владалац имао своје дворове. Тако је и на речици Дежеви, која недалеко утиче у реку Рашку, било владалачких кућа, па и код врло старе и чувене цркве св. Петра и

Павла, над самим Новим Пазаром, као и код Ђурђевих Стубова, где и данас знају показати пећину, у коју су Немању браћа била затворила. Ипак се сваки такав дворац владочев сматрао да је у Расу, и ако би он издао какво писмо ма из које своје куће у тој околини, увек би било написано, да је издано у престоници Расу.

Данас српска војска победоносно пролази кроз ову славну и најстарију престоницу српске државе.

Бој на Лисици.

Најпосле се и то деси. Јутрос рано омирисао сам и барут. Ја се сам себи чудим како се то десило, да сам се из основа променио. До јуче нервозан, кога су чак и трамваји својом лупом узнемиривали, сад сам равнодушан не само спрам плотуна пушака, већ и спрам страховите хуке динамитских експлозива. Сва се та промена десила у мени у току неколико тренутака, кад је прва арнаутска пушка пукла на високоравну Лисицу.

Јуче је освануо диван и сунчан дан. Као да није позна јесен, већ топло пролеће, које нас озарава својим пријатним зраком. Са пуним грудима удисали смо свеж планински ваздух, из груди се извијала весела песма, а очи су биле упрте на запад, где се обасјана сунцем плавила српско-турска граница.

Тога дана кренули смо се у пола дванаест часова са нашег логоришта. У нашој комитској чети није нас било више од 70 друга. Наш командир сад већ покојни Никодим Рацић, пешадијски капетан 1. кл. који је уједно и командир пограничне страже, рече нам да ћемо на преноћиште иза наше карауле на положају „Лисица".

Терен, којим смо се од Тулара кретали, брегович је и испресецан је са много дубоких потока, низ чије се стране тешко прелазило. Каменити голети окруживале су нас и десно и лево, а ми смо грабили да што пре дођемо на мету нашег путовања. Ишло се брзо и јуначки, па ипак смо једва око 8 сати у вече стигли на положај и улого-

рили се иза наше карауле на једно 150 метара у једној терасастој удољици.

Док се логор постављао, ја сам отишао на караўлу да осмотрим терен. То ми је утолико лакше било учинити, што је ноћ била јасна, окићена звездама, међу којима је месец лагано пловио.

Преко пута наше карауле налази се турска караула, једна висока и јака кула, изграђена од камена. Између једне и друге карауле нема више од 5—6 метара, а обе се налазе на врху висоравни. С оне стране на турској страни прострла се пространа ливада на чијем се крају удаљеном од караула 1500 до 2000 метара, црнило нешто као велики грудобран или неко природно узвишење. И једна и друга караула биле су неосветљене. Наши стражари баш су били вечерали, а пред турском седело је неколико њихових стражара и нешто арнаутски разговарали.

— Добро вече, комшије! јавих се ја испред карауле.

Један од турских стражара лепо се подиже и одговори:

— Добро вече!

Одмах за тим сви турски стражари повукоше се у караулу и замандалише врата.

Поднаредник наше страже посаветова ме, да се склоним, јер ко зна, рече, шта мисле Турци, кад се повукоше у своју кулу.

Разуме се, да сам овај савет послушао јер ми се није допадало, да погинем први, а можда и без замене.

Кад сам сишао у наш логор, моји четници, уморни од пута већ су били заспали. Легнем и сам и завијем се у своје ћебе. Дуго нисам могао заспати, мислећи о Београду и својим милим и драгим, али ме после поноћи сан превари. У сну сам био у Београду и седео код „Москве", слушајући да оркестар свира „Семирамиду". Одједанпут бубњар толико удари у бубањ, да се „Москва" затресе. Од тог треска тргнем се иза сна и чујем да пушке пламте око карауле. У то доба могло је бити 5 сати изјутра. У јутарњем полусутону видех, како се цео логор исправи и како поједини четници скачу са својих лежишта, докопавају своје

пушке и трче к митраљезу, да га што пре саставе и оспособе за борбу.

Налазећи се у логорској удољици ми нисмо патили од пешачке ватре, која се све више око караула распламтљавала, те смо се без икаквих губитака могли спремити и чекати заповест, да се и ми у борбу умешамо. Приметио сам по пуцњави, да је турска караула била пуна.

Око 5 и по сати командир Рацић нареди, да наш стрељачки строј крене карауламa. Да би смо што више искористили терен ишли смо побауљке, држећи у левој брзометку, а у десној спремну бомбу. Изнад нас су свирали куршуми своју ужасну песму.

Кад смо избили на положај, чусмо и плотуне. Са оног места, где ми се синоћ учинило да видим грудобран, одјекиваше сложна плотунска ватра. Подигох мало главу иза једног камена, где сам лежао, и видим да се тамо налази утврђење и да се на њему налази једна велика маса Арнаута, која непрестано пуца.

Да би смо се пред том масом могли одржати, било је преко потребно освојити

турску караулу, у којој се налазило око 50 турских војника. Командир нареди, да се караула динамитом разруши. При извршењу те заповести имали смо две жртве. Прво је око 9 сати пре подне, био рањен студент универзитета Вукашин Петровић, син Пере Ј. Петровића, проф. IV. беогр. гимназије. Овај идеални и леп као девојка младић, рањен је у леви бок, али куршум срећом није повредио ни један орган, те ће млади четник у име Бога прездравити ову своју рану.

— Сретна ти рана, побро! довикну му поднаредник Милан и јурну караули, да под њом запали динамитски метак.

Метак је експлодирао, али је и храбри поднаредник погинуо.

После ове експлозије капетан Рацић нареди јуриш на караулу. Јуриш је успео, караула освојена и Турци, који нису могли да побегну, поубијани су, али је и храбри капетан Рацић платио својом смрћу свој јуначки подвиг. Два куршума прошли су му кроз сред срца.

После Рацићеве смрти предузео је ко-

анду капетан I. кл. Љуба Вуловић, који је наредио, да и митраљез изађе на положај, јер се она грдна маса Арнаута била кренула на јуриш. При митраљезу налазили су се поручник Радисав Николић и поднаредник Драгољуб Фелба.

Ја ништа страшније не могу да замислим од овог арнаутског јуриша. Преко 2000 Арнаута трче дивљачки халакујући, а нас 70 чекамо, да нам се што више приближе, па да у месо гађамо. Кад су дошли на 400 метара грмну Вуловићева команда:

— Пали!

Отпоче наша страховита пуцњава, али би нас по њој Арнаути прегазили, да не би Николићевог митрељеза, који их је косио. Ипак је маса гурала даље и кад се приближивали на 50 мет. ми стадосмо бацати бомбе. И оно што нису учиниле пушке и митраљез, учиниле су бомбе. Од страшне и силне експлозије задрхта дух у ових арнаутсих разбојника, они за час застадоше, па се онда дадоше у дивље бегство. Ми смо их тада гонили читава два сата као поплашену стоку.

Ама да се један окрете, да покуша да се одбрани!

Тако се сврши овај први судар наше оружане силе с турском. Од наших је погинуло четворо, а рањени су осморица међу којима је и студент филозофије Милан Милошевић, родом из Буковика до Аранђеловца. Арнаутски губитци далеко су већи. Нема ни једног пања, ни једног камена, а да иза њих или поред њих не лежи који мртав Арнаутин. Све су то погранични Арнаути, које је Порта као осведочене разбојнике слала место на вешала на нашу границу. Они су први и започели бој, отеђи се докопати наше карауле и положаја на висоравну Лисици.

Да вам из ове борбе поменем и два детаља.

Пред сам наш јуриш на караулу Арнаути су истакли били белу заставу, да нас тиме преваре и измаме из својих заклона. Та им превара на овом месту није испала за руком, јер су старији четници знали, шта Арнаути хоће.

У току највеће пушчане ватре, један

турски куршум окрзне по десној руци поднаредника Фелбу, ударио о митраљески штит и падне на земљу.

— О, баш си много љубазан! подвикну Фелба и крвавим рукама узе још врућ куршум, метну га себи у џеп, да га, како сам рече, чува за успомену.

Смакнут циганин агин паликућа.

Кад је српијанска војска дочула, да је пљевалска посада прешла границу Босне, крене се слободно, али опрезно у Пљевље. Војницима је издата строга наредба, да не смеју палити турске куће по цену живота. Један Циганин заборави за наредбу и запали кућу једнога аге. Официр те чете, кад виде да кућа гори, постави чету у строј и запита, ко је запалио кућу?... Нико се не јавља...

— Ко је запалио кућу нека се слободно јави. Прећашња наредба о паљењу је укинута!

Тишина!

— Нека се јави ко је запалио, добиће десет динара! — изрази офацир.

И при том извади официр нову новцату банку. Јанко Циганин полакоми се и рече:

— Дај, господин-официре, мени, ја сам је приждио!

Официр му даде десет динара и рече, нека му донесе комадић стакла из прозора куће. Јанко сав весео, насмејана лица, метнувши новац у џеп и смешкајући се, пође према горућој кући.

— Прва четворица пушке на готов! — командова официр.

И док је Јанко прешао 20—30 корака чу се друга команда, кратка пригушена:

— Пали!

Погођен са четири метка својих другова, паде весели насмејани Циганин Јанко...

За овај случај дочују Турци-бегунци, те се многи вратише својим кућама, измишљајући и надовезујући још много тога на овај случај.

Правична пресуда.

Пре две године, негде о вашару у Феризовићу, данашњем Урошевцу, десило се

овај врло занимљив случај. Једном Арнаутину пала је нарочито била у очи једна лепа српска сељанка, која је са својом лепотом и оделом мамила све присутне, али су овом Арнаутину толико њени покрети и њено понашање били сасвим мамљиви, да се бојао, е је неко други боље зарезује и гледа него он. Видевши је где стално маше мишобраном, као да му прети. Арнаутин је одједанпут скочио право пут ње, отео јој мишобран, сломио га, а поставу му сву исцепао, да није ни за што вредео. Сви су присутну то гледали и са чуђењем посматрали збуњену девојку, а Арнаутина презирали, да су се сви одједанпут скупили претресајући, шта је било и како. Арнаутин је мирно стојао и посматрао тај велики скуп, док му не изађе отац девојкин, и љутитим гласом викну:

— Ајде кмету!

Арнаутин је без икаква устезања пошао кмету на решење. Дошавши кмету, отац девојчин се пожалио и испричао цео догађај. Кмет је без много устезања и размишљања пресудио, да Арнаутин да пет на-

полеона (95·65 Круна) за сломљени кишобран. Кад га је кмет испитивао, је ли сломио и како, Арнаутин није више ни слушао пресуду, него је одмах извадио пет наполеона не противећи се ништа. Тај Србин и Арнаутин и сад су живи, и о њима се ево сад, после две године, води опет пресуда. Садањи новопостављени капетан судски сазнавши за ову пресуду старијих кметова, позвао је обојицу: и Арнаутина и Србина, у суд, и ствар понова претресао. Питао је Србина, признаје ли, да је пре две године узео од Арнаутина пет наполеона за кишобран, а Србин је мирно одговорио, да признаје, и пресуда буде решена, да Арнаутину врати пет наполеона, а Арнаутин да му да пет динара за сломљени кишобран. Тако се они намире, да се Арнаутин чудио, е ће Србин Србину овако судити. Кад му је српски капетан учинио овакво добро дело, нашао је Арнаутин сутра-дан капетана и упитао га:

— Јесте ли покупили, шта мислите г. капетане, све пушке из нашег села?

Капетан ставши зачуђено одговори:

— Јесмо.

На то му се Арнаутин окрене говорећи:

— Кад сте и ви мени учинили добро дело, учинићу и ја вама. Показаћу вам, да ухватите мога комшију, који је сакрио 50 брзометних пушака метар дубине закопавши их у земљу код своје куће.

— Немој ти да слажеш, — рече му капетан.

— Пођите са мном и уверићете се, да је то истина, — викне Арнаутин весело.

Капетан је скупио комисију и дошао на лице места, наредио ископавање, и читав метар у земљи лежало је педесет пушака наслагано једна на другу. Онај, што је сакрио пушке, стрељан је, а проказивач се задовољио пресудом.

Писма војника.

Један од наших пријатеља дао нам је ово писмо, које је добио од свога друга четника, иначе члана академског пев. друштва „Обилић«. Писмо је интересантно, стога га и износимо.

Драги Ж...

По повратку са ратног попришта у свој завичај, ево ти се јављам... Наша четничка акција завршена је и ја сам пре неколико дана напустио земљиште чије су гудуре натопљене крвљу побеђених и победилаца!

У Новопазарском Санџаку провео сам месец дана учествујући у догађајима, које ће потомци са дивљењем помињати. Имам доживљаја којих више никад имати нећу. — Старци су плакали од радости кад смо се грлили с њима а старе баке вешале су смежуране руке о нас, грлећи нас као децу и спасиоце своје.

Ја сам видео тада како се рађа нешто велико, светло, идеално — то је слобода! Онај који није учествовао и видео, не може никад појмити како је силно дејство те најузвишеније благодати човечности на потлачене... Чини ми се, да се рађа ново сунце које је облацима вечито било заклоњено, а цветићи подижу спуштене главице жељни зрака. Ја сам плакао — не зато што сам мекушац — већ што ме је нагонило нешто,

дотле непојамно у мени и — ја сам му се покоравао...

На тај начин, дакле, ја сам испуни скромну дужност према себи и друштву, које сам представљао и чији је патрон (Обилић), чије име носимо, пао тамо за идеје које смо кроз песму спровели — а данас са пушком у руци.

Чуо сам да је Сања (Александар Живановић) Погинуо. Слава му! Он је био достојан члан „Обилића“ и „Обилић“ се може поносити што је имао таквих чланова, а Милош се неће преварити у гробу, јер је било обилићеваца, који су му следовали. Па како ја за Сањом нисам отишао, нека му ови редови буду кандило које му ја у име „Обилића“ припаљујем...

И ако је било критичних и страшних часова и до крајности несретно време, ипак сам се вратио довољно здрав, да могу кроз неколико дана стићи у Београд.

Шта ли раде „Обилићевци?“ Колико их је било на бојноме пољу? — Сад тек видим и осећам, колико волим „Обилића“. Једно

„Ej трубачу...“ и „Нек слободе песма јекне: Живот за Балкан!“ давало је живота!

...Пиши ми опширно о свему. Са „Обилићевцима“ заједно прими најтоплије поздравље и братске загрљаје. Хинка (хоровођу) поздрави!

У идућој свесци долази:

ПОБЕДОНОСНА СРПСКА ВОЈСКА

у Кичеву, Дебру и Ориду.

У НАШЕМ ИЗДАЊУ ИЗЛАЗИ КЊИГА

ИЛУСТРОВАНА

РАТНА КРОНИКА

у којој књизи ће бити описан цео рат на Балкану са преко 600 слика. Слике су израђене по оригиналним фотографијама из бојева тако, да ће купац њен имати лепу споменицу на овај рат за ослобођење хришћана на Балкану.

Да би се књига очувала издаћемо при концу излажења Ратне Кронике дивот златне корице које ће уједно бити украс српског дома.

Илустрована Ратна Кроника изаћи ће у

50 свезака.

Претплата се шаље на 10 свезака К 2·—, за иностранство К 2·50 на потписану књижарницу

Светозара Ф. Огњановића
у Новом Саду (Ujvidék).

НОВО! НОВО! НОВО!!

ЛЕГИЈА СМРТИ

ИЛИ

РАД ТАЈНОГА УДРУЖЕЊА „ЦРНЕ РУКЕ“ НА ОСЛОБОЂЕЊУ БАЛКАНСКИХ СЛОВЕНА

РОМАН ИЗ РАТА

1912 — 1913. год.

:-: СА СЛИКАМА. :-:

Написао:

Бранислав Јуришић

»ЛЕГИЈА СМРТИ«

је књига за старо и младо, за ученог и неученог.

„ЛЕГИЈА СМРТИ“

биће велика епопеја српске 1912. и 1913. године.

„ЛЕГИЈА СМРТИ“ излази у свескама од 16 страна и стаје свака свеска само **10 пот.**

Претплата се прима на 20 свезака, која стаје . . К 2·40

За иностранство . . . . . К 3·—

Победоносна српска војска у Кичеву, Дебру и Охриду.

Нападај српске војске на Турке пред Кичевом.

Издавачка књижарница Св. Ф. Огњановића у Н. Саду

КЊИГЕ ЗА СТАРО И МЛАДО

РАТ НА БАЛКАНУ.

Најтоплије препоручујемо следеће интересантне ратне приче за сад ових дванаест а ускоро биће најављено и других дванаест врста. Књиге су ово:

Српска војска осваја Косово и Приштину — ·10
Срп. војска у бој на Куманову 10. и 11. окт. 1912. — ·10
Победоносна српска војска осваја Скопље град цара Душана . . . . . — ·10
Освојење царског града Призрена 30. окт. 1912. — ·10
Крвави бојеви на Бакарном Гумну и Прилепу. — ·10
Велика и страшна битка на Битољу од 1. до 4. новембра 1912. . . . . — ·10
Поносни срп. рат велике приче скромних очевидаца — ·10
Освојење Новог Пазара, ратне слике и прилике — .10
Победоносна српска војска у Кичеву, Дебру и Ориду . . . . . — .10
Међу српским рањеницима шта нам ови причају о бојевима . . . . . — ·10
Српска војска на сињем мору и освојење Драча — ·10
Писма храбрих српских војника својим кућама — ·10

Цена је свакој појединој свесци 10 филира, а преподавцима дајем највећи рабат.

КЊИГЕ ЗА СТАРО И МЛАДО

РАТНЕ СЛИКЕ СА БАЛКАНА

IX.

ПОБЕДОНОСНА СРПСКА ВОЈСКА

У КИЧЕВУ
ДЕБРУ
и ОХРИДУ

Издање књижарнице
Светозара Ф. Огњановића у Новом Саду
1913.

БАЛКАНСКИ РАТ

БИТКА КОД КИЧЕВА
26. октобра 1912.

Код Кичева покушали су Турци да даду отпора нашој војсци. Пред Кичевом било је турске војске на 20 батаљона са 20 топова. а свуда по висовима било је много Арнаута. Турци су држали готово несавладљиве позиције на потпуном планинском терену и на висовима од преко 1000 метара. Први дан борбе није донео никаква решења. Сутра дан наше трупе, под командом пук. Милована Недића, отпочеле су напад и доб... бро напредовале. Поред свих теренских те... шкоћа и непријатељске упорне одбран... борбу је решила једна колона коју је водио

ђенералштабни мајор Марић, и која је успела да за пола сата раније од Турака заузме доминирајући вис Јаворац и да заобиђе турско лево крило. Услед тога су Турци у највећем нереду одступали ка Битољу, остављајући на бојишту много мртвих и рањених. Са наше стране има око 250 које погинулих које рањених.

БИТКА ПРЕД КИЧЕВОМ.

— Од једног учесника резервног официра. —

Фети паша главнокомандујући турске војске против Србије и Мехмед паша командант тетовске дивизије, пошто су побегли с остатцима својих трупа напуштајући постепено Куманово, Скопље, Тетово, Гостивар, задржали су се у Кичеву, образовали ту четири пука низама првог позива, сакупили двадесет топова, добили на име тражене помоћи из Битоља још један пук пешадије и два ескадрона суварија (коњице), те тако имали 20.000 бораца, заузели и утврдили одличне стратегијске по-

ложаје на висовима пред и око вароши Кичева, и решили, очекујући већи број трупа, који ће им доћи у помоћ, да спрече даље продирање српске војске.

Заузевши вароши Тетово и Гостивар без борбе, давши својим трупама два дана одмора, пуковник Милован Недић, командант моравске дивизије другог позива наредио је да се наступање продужи и Кичево заузме.

Услед врло рђавог терена (високе планине, стрми кршеви, провалије, теснаци) само је један српски пук (трећи пешачки II. позва — Пироћани, командант потпуковник Милутин Стефановић) са две батерије (коландант мајор Дамјановић) и једним одредом коњице (командант капетан Иван Јокић) стигао је јуче у подне пред Кичево и заузео положај.

Српске батерије отвориле су одмах јаку ватру. Турске батерије одговориле су на њу исто тако енергичном ватром, али ова турска војска, страховито уплашена тачним погодцима српске артиљерије, која врло тачно гађа, нагло стаде бежати из вароши.

Одред српске коњице послат у извидницу да рекогносицира варош, дошао је до касарне и ту затекао последњу трупу пешака која је бежала, али опазивши српску коњицу, она се заустави и окрене на њу страховиту ватру. Српски одред врати се у галопу с врло малом штетом: 1 рањеник и 1 коњ убијен.

Српски владика у Кичеву Варнава, чим је чуо српске топове, отишао је Фети паши и оштро му пребацио што једну неутврђену, незаштићену, отворену варош излаже топовској ватри која је може сатрти, и што становништво није претходно известио, да ће примити битку, па да се за времена уклони. Прваци отомански из вароши и сам кајмакам молили су Фети пашу да допусти да се варош без борбе преда.

Мехмед паша, родом из Тетова, велики феудални поседник, шеф старе племићске породице арнаутске, којој од XVI. века припада феуд, који обухвата целу област од Тетова и Гостивара до Кичева, добивену од Турске на поклон кад су његови хришћански предци примили Ислам, на коју

имају ферман султана Сулејмана Величанственога — изјавио је, да ће он, веран славним традицијама своје породице, бранити Кичево до последње капи крви, макар и са самим сељацима из његових околних арнаутских села, ахо му Фети паша не да војску. Фети паша усвојио је његов предлог да се битка прими.

Тек доцкан пред вече, јуче успео је Мехмед паша, да своје растурене и разбегле војнике сакупи и јутрос су његове трупе освануле на одличним турским положајима пред Кичевом.

Сазнавши да се само један српски пук налази пред њим Мехмед паша реши да га јутрос нападне са своја четири пешачка пука и својом артиљеријом. У 8 часова отворио је јаку пешачку и топовску ватру на целу српску борбену линију са висова Осој, Махмудовце, Раштане и Дренкова.

Трећи пук моравске дивизије II позиција образујући српско лево крило одбио је енергично први турски напад. У исто време (8 часова) стиже први пешачки пук исте дивизије (под вођством помоћника начелника

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА БЕОГРАД

штаба) пошто је целу ноћ провео у форсираном маршу и одмах ступи у борбу.

Са обеју страна страховита непрекидна топовска паљба и смртоносна врло јака пушчана ватра трајале су до подне. У 12 часова тачно турска артиљерија напустила је варош у трку у потпуном реду али пред њом, око и иза ње преплашене гомиле турских пешака бежећи у крајњем нереду покрише равницу иза вароши.

Четири батаљона на турском левом крилу и један на центру осташе на положајима да заштите одступање своје главне трупе.

У 1 сат четврти батаљон (трећег пеш пука II позива), којим је командовао одважни капетан I класе Михаило Пауновић, јуришао је на турски центар. У исти мах за Турке сасвим неочекиваном диверсијом први пешачки пук под заклоном згодног терена извршио је вешт маневар обишавши турско лево крило и одсекао му одступницу.

У 1 сат и четврт прва и друга чета четвртога батаљона, које су се и овога пута одликовале као и у борбама код Мердара,

заузеле су на јуриш, под управом својих командира поручника Владимира Радића и Милана Вл. Ђорђевића, положаје и села Махмудовце и Раштане и натерале турске трупе на бегство.

У 3 сата српске трупе ушле су у варош Кичево где их је срдачно дочекао окружен свештенством српски епископ Варнава, чувен са одважне одбране последњих година српскога живља против Турака и Бугара егзархиста. Српско становништво дочекало је српску војску с неописивим одушевљењем, кичевски Срби јурили су у редове српских колона грлећи и љубећи српске војнике, плачући од радости, и кличући: живела српска војска! Живели наши ослободиоци! Пуковник Недић и епископ Варнава одмах су организовали српске власти и заузели све јавне зграде.

Срби су имали 127 рањених и 55 мртвих: турски губитци досад познати износе 430 мртвих и рањених. Турци и Арнаути из Кичева и околине предали су пуков. Недићу 7000 пушака. Ову сјајну победу српског оружја извојевали су трећи пешачки

пук под енергичном командом потпуковника Милутина Стефановића, први пешачки пук под вештом управом ђенералштаб. мајора Љуб. Марића и српска артиљерија под одличном командом храброг потпуковника Љ. Вучићевића, која је оперисала са савременом тачношћу и сигурношћу. Топови српски из француске фабрике Шнајденове врло прецизни и солидни, само тешки за такав терен, имали су и овога пута ванредно дејсто.

Сазнајем овога часа да је четврта српска армија под ђенералом Живковићем састала се са црногорском војском, која је дошла од Скадра пред малим Дебром, југозападно од Кичева, да је српска моравска дивизија под ђенералом Илијом Гојковићем заузела варош Прилеп, бившу престоницу Краљевића Марка, најпопуларнијег јунака српске народне епопеје и да је се грчка војска састала са српском изнад Битоља, коме се један њен део приближио на четири сата хода код Флорине.

У РАТУ 1912. ГОДИНЕ

Из Кичева лепо се видела на друму турска комора која одступа. Ноћ паде, ватра умукну, све се утврђује и све је на мртвој стражи!... Ноћ је грозна, хладна, сне промиче, ватре се не ложе а други ешалон је још доста далеко. Извештаји једнако стижу, да Турака има око 15 табора са 8 топова, да су ту обе паше: Мехмед и Фети, да су добили појачања од Битоља и да обилазе наше десно крило!... Пушке пљаште у позадини — десно из злогласног арнаутског села Зајаша!... Ситуација озбиљна. Око 8 сати у вече, долазак свима познатог јунака и омиљеног мога драгог Марића из штаба, уз извештај да је и први пук већ код Зајаша, умири све. Вечерамо неки чорбасти пасуљ, збијени под шатором потпуковника г. Стефановића, тек неко у разговору опомену да су приспеле и неке наше комите са горским шефом потпоручником Ђонлићем. Марић нареди да одмах дође, те њему, још двојици комита и тројици храбрих одабраних пешака Пироћанаца

— издаде наређење: да му до 2 сата по поноћи донесу извештај, пошто оду у Кичево, шта је са Турцима, и јесу ли се утврдили, како би удесио и издао потребна наређења за долазак првог пука.

Ови јунаци извршише добивену мисију до поноћи, удавивши неколико турских аскера на које наиђоше (свакако неко стражареће одељење) јер се не смедоше пуцњем одавати. И...

28. октобра у 6 сати изјутра први пук је већ био на десном крилу као и моја батерија од које један топ са водником Раковићем упутих на крајње десно крило (окомке планине Бистре) ради грожења одступници турској. Сви синоћни извештаји, дакле, били су тачни. Од села Осоја а на положају према њему на коме бејах наместио моја три топа, добисмо и пешадиску као и артиљеријску ватру турских брдских топова. Но све то беше тако бедно по дејству, да и не обраћасмо пажњу, јер успесмо да топове уђуткамо, и пожурисмо да ватром натерамо аскере да из села Осоја и кестенове шуме око њега што пре исте-

рамо те омогућимо нашим пешацима даље надирање.

Око 12 сати пре подне успесмо те их отерасмо из шуме. Било их је око два табора. Они су онако разбуцани безобзирце бегали преко кичевске долине, да што пре пређу преко реке Копача и довуку се до репа турске одступајуће колоне, која је измицала друмом преко Сопа ка Битољу, запаливши мост на реци копачкој. Наша коњица по ескадронима јуриша за Турцима, прогуравши једним делом и кроз Кичево.

Најлепша слика коју нам је дала, био је тренутак драгонске борбе са митраљеском ватром против извесних делова турских, који је беху дочекали иза заклона, једног рова, који ограђује винограде у долини Копача. Успевши, лепо је видесмо како појаха и продужи гоњење. Наша, пешадија, одмах за коњицом, у потпуно правилној стрељачкој линији наступа долином кичевском. Прима неколико шрапнела од турског заштитничког топа и Кичево је наше!...

Моји циљеви ова два дана била су:

пешадија иза заклона, у шуми, при наступању и одступању, у селу, село, артиљерија при отварању ватре, товарењу и одступању. Даљине су биле: 2000, 2400, 2800, 3600 и 3800 м. Око пола једног сата по подне спуштамо се косама које од села Осоја падају Кичеву, да припремимо одморишта за ову ноћ.

Батерија ми је за све време гађала потпуно одкривено, како због самог нагиба терена покривеног шумарицом, тако и због самих циљева који су били сувише ниско. Нишанило се глетком, мерећи месни угао непосредно. Тачке распрскавања су биле врло добре.

Пада у очи, да смо у миру, нарочито ми брђани, готово сва гађања вршили маскирани или заклоњени, а никад под горњим околностима. Даље, даљине нам никад не беху веће од 2000 до 2500 м., т. ј. тако зване средње брдске даљине с обзиром на удаљење кос на брдском терену, док нам се сада појављују циљеви обично на нашој највећој даљини обележеној на даљинару (3600 3800).

Повећање месног угла за 150 хиљадитих смањујући даљину за 1000 метара, како то предвиђа наша настава гађања, да би се постигла и већа даљина од даљинарске, нетачно је. Пре би се за горњи случај (гађање низ стрме нагибе) могао употребити следећи начин: нишанити непосредно са даљинаром. О, а темпирати зрна на дотичној даљини све до 3800 м. (највећа даљинска мера — подео) а са одређеним поправником. Са веће даљине од 3800 м. најбоље се служити разорним гранатама за проверу како и предвиђа настава.

24. октобра преданило се на истом месту. Подносе се релације и извештаји о стању батерије: људи, коња, спреме, материјала и муниције.

25. октобра нека тежина над шатором и хладноћа, као и следећи разговор једног Пироћанца, стражара из трећег пука и мога стражара код топова Ужичанина: „А, бре, комшија, шта ћемо саг?"..., натера ме да се извучем испод шатора, и узбезекнут угледам свуд око нас снег висок за 30 сантиметара и моје јадне батеријске коње како

га стресају а до колена су у снегу а покривени су слојем снега од десет сантиметара. Парк топовски ми се и не види. Од умора у борби, толико бејах занесен сном, да га нисам раније ни могао осетити.

У 11 сати пре подне добих наређење да са батеријом идем у кантонман у село Кнежину, у које по веома тешком а великим снегом покривеном земљишту стигох у 3 сата по подне, где се са још једним батаљоном четвртог пука сместих у свега 34 куће тога села у кантоиман.

26. октобра сена нигде. Коње, обућу и фураж тражим од дивизије. У селу ничега. Ни воде нема, но се отопљеним снегом од једнога потока појимо. По подне добијем наређење, да се сутра у 7 сати и четврт изјутра, код села Другова, јавим помоћнику начелника штаба. Спрема се, јер треба поћи по мраку.

27. октобра батерију сам кренуо у 5 сати изјутра преко планине ка Другову, правећи лично пртину по снегу великом преко пола метра. Са једне трећине пута враћам се по накнадно добијеном наређењу,

које сам, на жалост, требао да примим још синоћ (овај ордонанс из дивизије скупо је платио неизвршење његово) по коме остаем у Кнежини до даљег наређења. По подне бејах на реферисању код команданта дивизије у Кичеву изложивши му стање моје батерије и тражећи све потребе, а нарочито обућу и коње. Људи стално добијају два пута дневно топлу храну. За коње сам набавио зоби и сена.

Навечерје и св. Никола

У Ориду 6. децембра.

Беше пао мрак, кад сам се од обале језерске упутио у варош. Остављајући, овде једино место, на коме човек душу поткрепљава — стао сам и бацио поглед на језеро, где се најрадије бавим... Минути пролазе један за другим, али се поглед не одваја... Нарочито кад је човек сам...

Тама се спустила и у њу потонули варош и околни брегови. Само осијава огледало Оридског Језера. Крај војне болнице

шета одмереним корацима стража, а таласи, ноћном струјом узнемиренога језера играју своју несташну игру са шареним шљунком и песком на обали. Крај саме обале џамија, а крај џамије један гроб. На гробу свећа: гори и клапи се, већ је на издисају. Ту једна була свако вече шаље момка, да запали свећу на гробу њенога мужа. Веле — неизмерна љубав. Пореклом је Српкиња. До самог доласка српске војске, она је сваке вечери долазила сама палила свећу и по који час провела, укоченим погледом посматрајући студени камен. Жубор таласа, као неки тајанствени шапат, пратио је њено тихо јецање. А, кад би свећа на каменој плочи бацила и последњи свој одсјај и последња се суза из њенога црнога ока скотрљала низ бледи образ и изгубила иза јашмака, тада би се она, као каква сенка, упутила кроз махале и на капиџик своје удаљене куће утонула.

Одвојим се од језера и пођем «главном чаршијом» оридском. Чаршија већ затворена, а између дасака на ћепенцима продире светлост свећа: то трговци пребрајају днев-

ни пазар и спремају се да, за који час, утуде свеће и оду дома. Само каване отворене. У њима војници: пију, играју карата, пуше, разговарају се и претресају дневне лажи о ситуацији и повратку кућама.

На крају главне улице, кад се скрене у споредно сокаче, постоји једна повећа кавана, у којој се војници понајдуже задржавају а спрођу ње — опет џамија. На минарету запаљена кандила, а до ушију ми допире некакав пригушен, отегнут, сонoран, тужан, чисто плачући глас:

„Ла-Илах!.. Ил-Алах!.. Мухамед ресул-Аллах; хаје алесала, хаје алефена!..

А, као рефрен, одјекује из каване песма веселих српских војника:

„Ат му седи, нане,
Нема који да јаше; ој, леле!..
Дори до Бога...
Мустај бег-нигде го нема...

Уђем у кавану. Она пуна дима, ларме, песме, смеха. Многа се лица већ зажарила, а вратне жиле набрекле од громка певања. Већи број гостију но обично и нарочита веселост беше јасан знак, да је навечерје св. Оца Николаја!..

— Пиј, буразеру, пиј!.. Сутра ми је слава; и, као што видиш, ето: где ћу да прославим и проведем тај дан!.. Пи!.. Де, да се куцнемо!.. Дај, Боже, да нас срећа и и сутрашње моје крсно име здраве и живе врати нашим кућама. Претурили смо преко главе велике муке, тешкоће, страшне дане и још страшније ноћи, и ја благодарим Богу и св. Николи, што ме је сачувао у животу и здрављу, као и вас браћу моју...

Шајкаче скинуше, подигоше чаше и куцајући се запеваше „многаја лета“...

* * *

Јутрос освануо тмуран дан. Доста хладно. Св. Никола, истина не на белом коњу, али се, ипак, осећа децембарски дан. Одем цркви. Од војника и официра, који се налазе овде у Охриду, бар једна хиљада слави данашњи дан. Порта пуна света и војника. Једва сам се прогурао и у цркву ушао. Свечана тишина: служба тек што није почела. Само се чује размена новца: свечари купују свеће, да их запале у славу и част свога крснога имена...

„Благословено царство Оца и Сина и

свјатаго Духа и нињe и присно и во вјеки вјеков, амин..."

Звона ударише, а присутни бацише крст на себе. Осврнем се и лево и десно: око мене готово све сами ратници, борци на Куманову и на Црној Реци. Бледа, потамнела, измршавела лица. Образи упали, очи подигнуте небу, а из њих веје побожност помешана с тугом и сетом. У ваздуху им лебди слика: дома, у њему свечана одаја, у одаји трпеза, на трпези славски колач и воштаница; око стола стара мајка, седи отац, жена, деца, браћа сестре, а свештеник с књигом у руци чита свету тајну крсног имена... И ратнику се из ока издваја једна суза и лагано, крадом, да је ко не опази, склизи, док се не задржи на испалој јабучици, да се ту и — сасуши. То је света суза из ока војника, ратника, борца...

Мени паде неки терет на срце. Боже мој, колико је на данашњи дан оваквих суза?.. Колико суза за браћом, колико суза за синовима, колико суза за домаћинима? А, колико, тек, суза за оним јадницима, који су мученички испустили душе своје на бој-

ним пољима? Јест, колико ли је, тек, суза, које нигда неће оросити гробове палих јунака?..

И нехотице задрхтах.

„Помилуј нас, Боже, по велицјеј милости Твојој, молим Ти сја: услиши и помилуј...“, чита свештеник даље, присутни бацају на себе крст, а бледе усне покрећу се и, шапћући, понављају молитву Богу и св. Оцу Николи...

* * *

Излазећи из цркве сретнем један погреб: напред бео крст, за њим четири војника носе свога мртвога ратнога друга у једном простом дрвеном сандуку, а из почасти иде један вод, три значара и командир чете.

Прочитам на крсту неравним словима написано име: *Благоје Спасојевић*. Рекоше, да је био механџија у Рушњу. Редов 1. чете 4. бат. VII. пешад. пука „Краља Петра I.“ Прегурао је очајну борбу на Куманову, претурио преко главе све тешкоће, издржао страшну борбу код Битоља, лежао 48 часова у води Црне Реке, поред ушију, главе

и над главот прозујали му милијони пушчаних и шрапнелских зрна, па, најзад, ево склопио очи крај Охридског Језера, погођен оним смртоносним зрном, који у рату највише погађа: назеб, болест, па — смрт...

Значари свирају и добују погребне знаке, спровод се лагано удаљава и губи у кривим уским и прљавим улицама града Охрида.

М. Л. К.

Заузеће Дебра.

— Причање једног очевидца. —

Пошто је главна битка већ била свршена послате су разне коњичке патроле у извидницу да испитају терен и прегледају има ли где непријатеља или не.

Тако 12. новембра патрола под вођством г. Милоја Милојевића, музичара, резервног коњичког потпоручника дунавског дивизионог пука, којим командује г. Цоловић, добила је наредбу да пође пут Дебра.

Он се са осморицом војника и два курира, бугарске комите, Јањином и Иваном крене из Ресне на Преспанском језеру у даљну официрску патролу.

Пут је водио поред Охридског Језера право за Дебар. Како секционих карата није имао морао се потпуно ослонити на исказе двојице својих курира.

Крај дакле кроз који је патрола имала проћи био је војсци потпуно непознат, а пут рђав. Један врло мали, кратак пут, патрола се кретала »џадом", па је одмах морала ударити преко стења и верати се тако-званим „козјим путем". Нарочито је од села Делогошта и Татеша тај пут необично кршевит, те је верање по стењу било врло опасно, а у толико више што се имало проћи кроз арнаутски крај, за који се није могло знати, да ли се жели предати. Шта више ти Арнаути су и претили, јер су чак из једног села (Мисловеђа) пуцали на патуолу.

Но потпоручник Милојевић избегао је сваки сукоб, пошто му то није био задатак и продуживао је пут Дебру.

Дан је био хладан, јесењи, а шибао је оштри ветар. Цео сиви крш је у свему давао суморан изглед. Уски видик се свакога часа мењао и небо сиво, оловно, видело се као парче сукна разастрто изнад крша.

Срећући успут људе патрола се распитивала о многом чему и добијала најразличнија обавештења. Ипак се могла закључити само једна тачна верзија.

Сва села на левој обали Дрима хтела су се предати, док на десној у која спадају Долгаш, Осорница, Папрадица, Власина, чија имена говоре да су од вајкада била наша, била противна предаји. Та села су правила сметњу и левој кичевској колони, која је доцније ишла кроз њих.

Имена других села још речитије говоре о негдашњој српској власти у њима и већина од њих је пристајала без речи, да призна српску власт.

13. новембра дубоко у мрак патрола је продирала и даље. Ситна јесења киша праћена измаглицом још је више замрачавала и иначе мрачан видик и преко ноћ се морало јахање прекинути, да патрола ноћи у селу Лукову, па да настави с првим освитом.

14. пре подне патрола је прешла Штипски мост на Дриму.

Колико лепоте, колико осећања у томе

моменту? Штиљски мост је један од оних старинских камених мостова, који се као угао дижу над реком и везују две стеновите обале. А доле, чак дубоко испод моста хучи и пени се страховити и брзи Дрим. И како и нехотице падају на ум Војислављеви стихови. „На Вардару“:

Суро вечито стење гордо се у небо диже.
Над урвинама сивим орли се с облаком боре.
А доле са страшним шумом Вардар се пени и стиже.
И пада кроз уске кланце у сиње Јегејско Море...
Само не у Јегејско, но у наше Јадранско, наше мило Сиње Море!
Али ће ко рајски феникс синути слобода.
И ја ћу стојати ведар где сада погружен стојим.
И наш ће орао бели широко развити крила над урвинама твојим!

Развио, развио је крила и ево српских војника, који прелазе камени мост на Дриму, на оном истом Дриму на коме су се крвиле српске чете, чете краља Милутина!

Ево нас! Дриме, сећаш ли се оних царских војника, сећаш ли се њихових победа и њихових орлова?

Српска патрола наиђе на мост и пође даље старом познатом Дебру.

Но тек што патрола пређе, и примети двојицу мештана из Дебра, који јој јуре у сусрет. Патрола их заустави. Јаћим, који је знао арнаутски запитао их, куда ће.

— Пред српску војску. Неколико раздражених људи спремају им заседу код Штиљског моста, но сад нека је хвала случају, спасени сте. Ми смо били послати, да им јавимо да је град Дебар решен на предају.

Заседа! Да ли страх, да ли неки други разлози отклонише је? Или су и сами бунтовници можда чули, да им српско оружје доноси спас?

Пред нама се видео преко једног виса један крај Дебра. Иначе Дебар је сав прилубљен уз планину и спушта се доле у зараван.

Два грађанина на коњима изиђоше пред нас и донеше нам писмо од грађана Дебар-

ских, које потписао епископ Иларијон и српски прота Михаило Петровић.

Писмо је било адресовано: Победоносној војсци за дримколе (цео тај крај се зове Дримколе).

Потпоручник Милојевић пристане на предају и нареди да изађу коџа-баше и да изјаве да се предају.

Људи се врате у варош, а после пола часа место коџа-баша, дођоше: комисија, председник општине, епископ Иларијон прота Михајло Петровић и други.

Сви они изјаве, да град предају и у 11 часова у Дебру је била прва српска војска и по наређењу г. Милојевића почело је скупљање оружја у касарни у којој је и одсео Милојевић с патролом.

Турски офисири, којих је било доста у граду, предали су драговољно оружје, били су врло љубазни.

Пошто је наредио скупљање оружја Милојевић је пошао кроз варош, да разгледа све потребне му детаље. У једној кавани је затекао турске официре с којима се упустио у разговор.

Између осталога Милојевић је истакао добро држање турске војске на појединим положајнма, на шта су турски официри у знак захвалности устали салутирајући.

Да би се дао видан знак новосклопљеног пријатељства сви су пожелили да се сликају. — Да не би било каквих изгреда патролу је преко ноћ чувала турска жандармерија.

У Дебру, далеко два дана од српских трупа ноћила је прва српска официрска патрола од 10 људи и чувала ју је турска жандармерија.

Да би био сигурнији г. Милојевић је изјавио достојанственим турским агама са турбанима и кабаницама да за њим долази велика српска чета и наредио да се за ту војску спреми 800 хлеба.

Сигурност је била зајемчена.

Тако су синови Османлија, оних истих Османлија, који су некада под Сигетом и Бечом разигравали своје коње и праском таламбаса небо потресали, ћутке без речи полагали оружје српској патроли од десет људи.

Тек после 18 сати стигао је у Дебар један батаљон пешадије из Кичева и завео је српске војне власти.

У недељу 18. новембра, патрола се вратила у село Волину у састав ескадрона.

Г. Милојевић, који је лако рањен предложен је за одликовање.

Д.

Суди право.

Пре неки дан уђе у канцеларију председника битољске општине један омален, средњовечни човек. Одело му је било пола сељачко. Око и покрети му одавали су нашег паланчанина. Приђе право председникову столу и рече:

— Добар дан, господине председниче! Дошао сам само да те видим и да ти честитам нову општину. Да Бог да сретно било! Само те једно молим: Суди право! Буди, молим те, правичан и благ према Турцима. И они су наша браћа. Бог је хтео да их потучемо, па баш зато треба да будемо благи наспрам њих.

Председник га понуди да седне.

— Немам кад. Јуче сам дошао из Прокупља да видим свога сина. Хвала Богу, нашао сам га здрава и жива. Оставио сам му пара а сутра се враћам натраг. И ми смо до скора били под Турцима. Памтим као данас, кад смо се ослободили. Каква је то разлика! Онда нас је било три брата, имали смо имања у вредности десетак хиљада динара. Данас ја сам стојим на 100.000 динара. Благословена је земља Србија! Ту се добро ради! Истина, пореза је велика, али се добро и зарађује. Мили се човеку и живети. И код вас ће тако бити. Па какав је овај ваш Битољ? После Београда биће најлепша варош.

Председник га опет понуди да седне, али овај живахни човек поново одби.

— Немам кад. Видео сам ђенерала; био сам код г. начелника па сам дошао и тебе да видим. То ми је доста, сад сам задовољан. Честитам ти још једном нову дужност и нову општину. Збогом!

Пође вратима и кад би на прагу окрену се још једном.

— Само суди право, председниче буди једнак према свима!

Одборник Кирјако, Грк по народности, који се десио код председника, засузи и потресено рече:

— Како су добри људи ови Срби.

У идућој свесци долази:

Међу српским рањеницима. Шта нам ови причају о бојевима.

Издавачка књижарница Светозара Ф. Огњановића
у Новом Саду. Телефон бр. 25.

ИЗАШЛА ЈЕ НОВА КЊИГА

ОСВЕТА КОСОВСКА

српске илустроване народне песме из најновијих бојева на Балкану 1912. — Са натписном сликом:

БОЈ КОД КУМАНОВА

и са више разних ратних слика.

Песме су у овој књизи: **I. Српске победе. II. Бој код Куманова. III. Српско је Косово. IV. Руже на Косову. V. Бој на Прилепу. VI. Рат хришћана против азијата. VII. Заузеће Новог Пазара.**

Слике: Бој на Куманову. Бугари бомбардују Луле Бургас. Турско бегство из Кумановске битке. Улазак краља Петра у Скопље. Турске пушке освојене у Битољу. Турска зверства. Црногорци јуришају на Тузи и освајају га. Улазак храбре српске војске у Скопље. Гуслар у црногорском табору.

ЦЕНА ЈЕ КЊИЗИ 40 СА ПОШТАРИНОМ 50 ФИЛЕРА, А ПРЕПРОДАВЦИ ДОБИЈАЈУ НАЈВЕЋИ РАБАТ. —

НОВО! НОВО! НОВО!

— ЛЕГИЈА СМРТИ —

или

РАД ТАЈНОГА УДРУЖЕЊА „ЦРНЕ РУКЕ“ НА ОСЛОБОЂЕЊУ БАЛКАНСКИХ СЛОВЕНА.

Роман из рата 1912—1913 год.

Писац је романа Бранислав Јуришић. Под тим именом пише један од најистакнутијих наших новинара, вешт стилиста, добар познавач Србије и Балкана у свију оних великих узрока и разлога у нашем народном животу из којих се развила сјајна борба и име осв ете Косовске.

„ЛЕГИЈА СМРТИ“ је роман из српског живота, роман сасвим оригиналан, роман у којем избија силни живот народни. „Легија смрти“ је роман од садашњег српског, а нарочито српског и црногорског нараштаја, који је показао, да и није ништа друго него — велика легија смрти.

„ЛЕГИЈА СМРТИ“ биће књига и за старо и младо, и за ученог и за неученог. „Легија смрти“ биће велика епопеја српске 1912. и 1913. године.

„ЛЕГИЈА СМРТИ“ БИЋЕ ДИВНО ИЛУСТРОВАНА!

„Легија смрти“ излази у свескама од 16 страна и стаје свака свеска само — **10 потура.**

Претплата се прима на 20 свезака, која стаје К 2·40
за иностранство К 3·—

ТРАЖЕ СЕ СОЛИДНИ ПРОДАВЦИ!

Св. X. ЦЕНА 10 ФИЛЕРА. Св. X.
КЊИГЕ ЗА СТАРО И МЛАДО.

РАТ НА БАЛКАНУ.

МЕЂУ СРПСКИМ РАЊЕНИЦИМА.

Шта нам ови јунаци причају о бојевима.

Рањеници на бојном пољу.

ВОЈНА БИБЛИОТЕКА
БЕОГРАД

Издавачка књижарница Св. Ф. Огњановића у Н. Саду.

КЊИГЕ ЗА СТАРО И МЛАДО
РАТ НА БАЛКАНУ.

Најтоплије препоручујемо следеће интересантне ратне приче за сад ових дванаест, а ускоро биће најављено и других дванаест врста. Књиге су ове:

Српска војска осваја Косово и Приштину . —·10
Српска војска у бој на Куманову 10. и 11. октобра 1912. . . . . —·10
Победоносна српска војска осваја Скопље град цара Душана . . . . . —·10
Освојење царског града Призрена 30. октобра 1912. . . . . —·10
Крвави бојеви на Бакарном Гумну и Прилепу —·10
Велика и страшна битка на Битољу од 1. до 4. новембра 1912. . . . . —·10
Поносни српски рат, велике приче скромних очевидаца . . . . . —·10
Освојење Новог Пазара, ратне слике и прилике —·10
Победоносна српска војска у Кичеву, Дебру и Ориду . . . . . —·10
Међу српским рањеницима, шта нам ови причају о бојевима . . . . . —·10
Српска војска на Сињем Мору и освојење Драча . . . . . —·10
Писма храбрих српских војника својим кућама . . . . . —·10

Цена је свакој појединој свесци 10 филира, :: а препродавцима дајемо највећи рабат. ::

X. КЊИГЕ ЗА СТАРО И МЛАДО X.

РАТ НА БАЛКАНУ.

МЕЂУ СРПСКИМ РАЊЕНИЦИМА.

Шта нам ови јунаци причају о бојевима.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Издање књижарнице
Светозара Ф. Огњановића у Новом Саду
1913.

Искључива продаја за Србију код Рајковића и Ћуковића књижара — Београд.

Срп. Штампарија дра Св. Милетића у Н. Саду.

Шта причају рањеници.

Пре него што сам ушао у собу где леже рањеници, осећао сам једну малу грозу и тугу, помишљајући на све оне тужне и страшне слике, које сам очекивао да видим тамо. Са извесном стрепњом и великом пажњом отворио сам врата и ушао у собу, али сам био врло изненађен. Јак мирис од дувана, гласан разговор, смех и шуштање новина, учинили су на мене утисак, да се налазим у каквој пријатној кафани, где се дешавају само веселе ствари. Кад сам погледао око себе ја сам видео многе болничке кревете, на којима су лежали или седели рањеници, завијених руку и глава. Они су међусобно гласно разговарали, пушили су, читали новине и слатко се смејали на вицеве, које су једно другом добацивали. До самих врата

једног рањеника је један његов друг бријао тупим војничким бријачем и по готову без сапуна. Онај, кога су бријали, правио је од бола многе гримасе, више смешне но озбиљне и натерivao другове да му се смеју. Најзад, кад је „берберин“, пола обријалог, пустио да мало одахне, он са великим уздахом рече:

— Овакве муке нисам видео ни под Кумановом! — А затим додаде шеретски: Боље да су ме поново послали у рат!

Ја се, заједно са осталима, гласно насмејах на ту просту досетку једнога сељака и много расположенији, него што сам мислио да ћу бити, ја почех да прилазим рањеницима, нудећи их цигаретама.

Један ми наредник XIII. пука причаше:

— Ја сам читао многе новине и у њима извештаје о боју код Куманова, али нигде нисам нашао да је истакнут наш, XIII. пук. То ми је врло жао, јер смо се ми врло добро борили и наш пук је понајвише пострадао.

После малог ћутања, које је изгледа дошло од болова у глави, наредник продужи:

— Ако хоћете што год да пишете о овоме што самном разговарате, онда вас молим да нарочито истакнете велику храброст мога командира чете, Тодора Франтловића, капетана II. класе. Док ја нисам рањен, он је био здрав и жив, а после незнам шта је било с њим. Али право је чудо да га није

закачио ни један куршум. Он је непрестано ишао пред нама и никако се није заклањао. Он је са својом четом први ушао у Куманово.

Ја сам још мало разговарао са наредником, који ми је саопштио још неколико интересантних детаља. Рекао ми је, како је зачуђен храброшћу наших пешака, говорио ми је о ужасима, које је у турској војсци произвела наша артиљерија и нарочито је истакао одлично држање наших официра. Из његовог пука су рањени командант пука, два команданта батаљона и многи командири чета и водници. Најзад ме је замолио да поставим, како су рањенике врло лепо дочекали у Лесковцу, Нишу, Параћину, Јагодини, Паланци, Младеновцу, Влашком Пољу и Београду. Један од његових војника, који је такође рањеник и који лежи одмах до свога наредника, додаде:

— Вала кад сам видео како су нас дочекали у Лесковцу и Јагодини, не жалим да одем поново у ланац и још једанпут да будем рањен. Бога ми, господине, плакао сам...

Један младић, кадровац, прилично тешко рањен, опет из XIII. пука, кад сам пролазио поред његовог кревета, рече ми ово:

— Ја ћу, господине, да те замолим само једно. Напишите у новинама, да је командант мога батаљона, Војислав Бугарски, био велики јунак. Кад сам ја погођен парчетом

гранате у главу, он је и даље остао да се бори, иако је имао већ две ране на себи.

Мене дирнуше ове простодушне и искрене речи једног сељака и зачудила ме је нежна пажња, коју су сви војници показивали према својим официрима.

У том тренутку зачух да ме зове један рањеник. Ја се окретох и спазих једног постаријег човека, који ме је дозивао руком:

— Одн овамо, господине — рече ми — ја ћу да ти причам, како се наш пук борио.

Ја га запитах, из кога је пука и он ми одговори, да је резервист другог позива XIII. пука.

— Још од зоре — почео је причу — ми смо приметили да ће бити борбе. Чули смо са неколико страна пушкарање с времена на време. Око седам сати пуцање је било учестало. Киша је непрестано падала и било је јаке магле. Од једном опазисмо, да са турске стране сину нешто кроз маглу, а одмах чусмо и јак топовски пуцањ и граната у исти мах звизну преко наших глава. Затим друга, па трећа, четврта и онда учесташе тако, да се небо проламало од пуцања. Многе су падале баш крај самих наших ногу и заривале се у блато. Ретко је која прскала, него онако, оно блато и земља, које излети у вис, разбије по кога нашег човека.

И у сред те најстрашније пуцњаве наш

пук доби наредбу за полазак. У истом тренутку прође кроз војску глас, да наша артиљерија због великог блата не може да стигне на време и да треба сама пешадија да се бори. Ми онда зауземо положај према Турцима и отворисмо ватру. Почеше да падају куршуми као жито кад се сеје, а зује као пошница кад се рој. Ми се ништа нисмо били уплашили, само нас спопаде неки зној и ватра по челу, да се изгорим. Кад сам погледао друга, а он се на оној хладној киши пуши, као да га је неко полио кључалом водом. Досади нам се непрестано лежање у блату и очекивање, кад ће да те погоди куршум или шрапнел. Чим зачујем да звизне граната а ја одмах помислим: „Ето, сад ће!“ Па кад после видим да сам још жив и здрав, а мени чисто нешто чудно дошло.

Кад стиже наредба за јуриш, а нама просто свану. Полетесмо сви као луди. Али још нисмо били почели ни да се пењемо уз брдо, на коме је био положај, а који је требало освојити — ја сам сада заборавио како се зове, некако чудно име — а оно поче да сипа турски шрапнел јаче но киша, која је лила као из кабла. Падало се као спопље. Још одмах сам видео да официри највише страдају.

У том нестаде муниције, Ми застадосмо за један часак збуњени под турском ватром.

Одмах смо видели, да су доносачи муниције потпуно одсечени од нас, јер је турска артиљерија са позиције, коју смо отимали, ништила све што би покушало да нам приђе. Ја сам својим очима видео, како шрапнели убише једног коњаника, који је био пошао да нам донесе мало муниције. Али све то није трајало ни један минут. Ја и они око мене очекивасмо један тренутак какву команду, Али није било више никога да командује. У мојој чети није био остао ни један каплар...

Али онда као да нама свима неко с неба шапну једну и исту наредбу: „Јуриш на бајонет!“ Ми сви, без и једног метка, полетесмо уз оно брдо вичући непрестано: „Ура! Ура!“ Наши први већ су били почели да се гушају са турским тобџијама и само нешто мало турских пешака, који су бранили вис. Вала, господине, да је сам наш рањени командант пука могао да устане и да стане испред нас вичући нам: „Стој!“, нико тада не би стао. Још кад неко повика с брда: „Напред, браћо, беже Турци!“, ми се помамисмо.

„Али тада један турски куршум, можда последњи, погоди мене у лево раме и ја падох. Жао ми је само што не видех како се Турци ваљају низ брдо. Шта је после било, више и не знам. Затим су дошли наши болничари и почели да купе рањенике...

Тек што је тај стари ратник био завр-
шио своју причу, а један млади кадровац,
рањен у главу, зовну ме к себи:

— Ја сам из I. пука. Молим те да за-
бележиш да је мој потпоручник Милан Је-
лић, бивши комита, чинио права чуда. Сабљу
је био дао једном војнику, а сам је са пушком
у руци непрестано ишао испред нас. Он
нигде није хтео да легне, нити да се закло-
ни, па ипак га није погодило ниједно зрно.
Не знам шта је даље било с њим, али ми-
слим да њега куршум не бије. Знаш, има и
таквих људи...

Затим ми многи војници почеше да при-
чају разне ствари све у један мах. Један ми
рече како је видео једног рањеног турског
официра, који је хтео зубима да закоље на-
шег болничара који га је био понео на пре-
вијалиште. Други ми је говорио како је један
Арнаутин у самом Куманову пуцао кроз
прозор од једног подрума. Кад су га извукли
напоље, видели су да су му обе ноге преби-
јене и да је рањен тешко у главу. Један
трећи причао ми је, како је у једном оџаку,
у једном селу нашао скривеног Арнаутина итд.

У то ми приђе болничарка, показа ми
једног рањеног Турчина Анадолца, и љубаз-
но ме замоли да пређем у другу собу, јер
ће ту сада да дође докторска визита.

Кад уђох у другу собу, прво што ми

паде у очи био је један човек који је имао завијену десну ногу, и који је по целој соби скакао на левој. По његовом веселом лицу, по његовим шеретским плавим очима, нарочито по слатком смеху који је он изазивао код осталих рањеника, видех одмах да он има улогу собног шаљивца.

Ја му приђох одмах и запитах га како се зове. Он ми слободно и срдачно пружи руку, као каквом старом познанику и одмах ми одговори:

— Зовем се Петроније Ђукић. Резервист сам другог позива, припадам II. пуку.

Пошто је свршио своје представљање, он је, и не знајући да сам новинар, почео да ми прича многе ствари, веселим гласом и са мимиком и гестовима у којима је било духа. Запитах га како се осећају он и његови другови.

— Шта ће да нам фали? — одговори ми он. — Када се сврши рат, на свакој ћуприји ће бити по четири просјака, а на сваком ћошку по три, па мирна Крајина! Бар нећемо морати да оремо и копамо.

Та његова груба, али не и рђава, шала мени. није била много смешна, али код рањеника изазва велики грохот смеха, искреног и неизвештаченог.

— Него што јест', јест', — продужи он — мени је само једно жао.

— А шта то? — упитах.

— Па ето, кажу да ће рат да се сврши пре него што ја оздравим. А ја сам баш волео да се понова вратим, да се још мало наједем арнаутских пилића. Знаш, ала смо их пекли, па све по два на ражањ! Него овај да ти причам — додаде он, скачући са ствари на ствар, — као и сваки прост човек, и причајући разне ствари без какве међусобне везе — да ти причам како сам нашао једног Арнаутина у брашну. Били смо у једном селу. Претресли смо све куће и нисмо нашли Арнауте. Али, на крају села, мени нареди командир да претресем једну воденицу. Кад тамо, а оно у џаку брашна Арнаутин! Само му нос вири напоље! — Ту се Петроније слатко насмеја.

— Па шта си радио с њим?

Он ме погледа зачуђено, као човек који не разуме потребу таквог питања, и рече:

— Па убио, него шта!

— А у једном селу опет — продужи он даље — причао ми један комита, каже, пали они на конак. Таман били полегали, а дође један наш сељак. „Господин шеф! — вели он војводи — код мене у сену нешто мрда...“ Војвода — каже тај комита — пошље њих неколико да оду да виде шта је. Кад тамо, а оно се у сену сакрио један Арнаутин. Море, господине, — додаде он

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА БЕОГРАД

Петроније — јунаци, они, јунаци, ама се ипак крију.

У том трепутку ме позваше да изиђем из болнице, јер је време за посете било прошло. Ја се поздравих са Петронијем, желећи му да што пре оздрави, па да опет оде у бој.

— Море, свеједно — одговори он. — Биће за нас још посла. Ово је само почетак. Ми ћемо на другу страну.

*

Кад човек сада уђе ма у коју од многих београдских болница у којима су смештени рањеници, он увек наплази исте слике. Свуда је једно исто расположење, више и село но тужно, и, како су скоро све то рањеници из кумановске битке, то сте принуђени да слушате увек исте ствари. Ако случајно нађете на каквог војника који је колико толико у стању да се откачи од општих места у вечито истим причама о борби код Куманова, и који имају толико интелектуалне моћи да може на известан начин да опише оно што је он лично видео и што је он лично осетио, онда се може чути многа доиста интересантна ствар.

При другој посети рањеним војницима ја сам наишо на неколико таквих људи.

Најинтересантнији од њих био је каплар Никола Ристић, који припада VII пуку, IV допунском батаљону.

Кад сам ушао у собу у којој он лежи, речено ми је да се ту налази један рањеник који „уме лепо да прича.“ Ја сам замолио да ми га покажу. Пошто смо се упознали, и кад ми је он испричао неколико мање интересантних и опште познатих ствари о јуначтвима VII пука и о току борбе код Куманова, ја сам покушао да започнем разговор о његовим личним утисцима. Он је онда почео да ми прича о одушевљењу војника, о томе како је текао његов први бој и како изгледаше пушчана ватра.

Говорио је лако без затезања, дајући стварима извесне везе и прилично живописно. Ја сам одмах видео да је то доиста један који „уме лепо да прича“.

— .. Једно ми је много чудно — говорио је он. — Код нас у кући се много причало о рату. Деда ми је био у три рата, мој отац је прошао кроз два, и они су ми увек причали о својим бојевима. Ама, сад је некако много друкче. Мој отац ми је, на пример, причао како су их официри молили и преклињали кад је требало да се јуриша. Вели: „Кумим те Богом и крстом да пођеш за њим, па се теби опет не иде“. А сада је сасвим друкче. Кад се нареди „напред“, нико нас више не заустави. Пиште официрске пиштаљке за нама да станемо, али то нико и не слуша.

„Па онда оно веселье! чудо, кажем ти Је сам виђао рањенике који се враћају из боја, па нико од њих не каже „вратите се, море!“, него сви само: „напред“.

...Наш батаљон је око подне добио наредбу да потекне у помоћ XVIII пуку, који је од силне ватре почео да малаксава. Кад смо већ били ступили у бој, видели смо како здрави војници из XVIII пука склањају рањенике из ватре. Рањеници кањави да им се ни очи не виде. Тамо тек видиш како преко кањавог шињела цури један млаз: крв. И нико од њих да се потужи. Један вели: „Уједе ме, псето!“ Други каже: „Брзо ме докачи вера погана! А волео би да сам још остао“.

„У то видесмо где један комита, сам крвав по челу, води јадног свог друга, који је био тешко рањен у груди. Онај лакше рањен приђе нашем команднру:

„— Господине капетане — вели — пељцова ме Турчин у главу, али не мари ништа. Но вас молим да ми дате једног војника да изнесем рањеног друга.

„И све то у киши од куршума. Зују, господине, са свију страна. Само пролеће врућо крај образа. Од силне врелине ударилате ватра у лице, па се само знојиш. А оно пада као да их неко сипа. Само прозујн поред увета, а ти и нехотично скренеш гла-

ву на другу страну. Или тек прохуји гра-
ната кроз ваздух, а ти само повијеш главу
ја ниже, па чекаш. Војници падају крај тебе
и лево и десно, а теби чисто чудно што и
тебе већ не обори. Један метак удари у цев
од моје пушке. Мало постоја, па други удари
у браник од ножа. У том тренутку ја чух
како неко крај мене мумла. А оно један Ци-
ганин, наш војник, сав се тресе, непрестано
пуца, онако у ветар, и сваки час брзо понав-
ља: „— Јој, Боже, Боже, само сад да оста-
нем жив, љубим ти ногу. Само сад да оста-
нем жив!“

„Ја се нехотично насмејах Циганину и
таман хтедох да му мало капларски подвик-
нем, кад један метак опет погоди у моју
пушку, у кундак, тако да је ја умало не
упустих. И тада кад осу ватра, оно нема,
него се само небо пролама. Сипа куршум да
не може грђе да буде.

Рањеници у Ваљеву.

И ако су први рањеници у Ваљево до-
шли око пола једанаест сати у вече, ипак
је много света изашло на станицу, да до-
чека, понуди и поздрави наше јунаке. Воз
је стигао у одређено време. Са свију страна
вахорило се: „Живели јунаци! Живела срп-
ска војска!“ Ваљевске госпође пожурише да

заките рањенике и да их што боље послуже: слатким, коњаком, колачима, цигаретама и разним понудама. Грађани су прилазили рањеницима и помагали им да сиђу с воза. А затим су рањеници одвезени у болницу.

Сутра дан сам отишао у гимназију, која је сада претворена у болницу, да обиђем рањенике и да их понудим дуваном. Сви рањеници су учествовали у битки на Куманову и већином су лако рањени. Ишао сам из собе у собу и дивио се јединственој чистоћи и примерном реду. Рањеници окупани, у чисто преобучени, обријани, ошишани, већином су седели на својим креветима и весело међу собом разговарали. Прилазио сам свима редом, разговарао се са њима о борби и сви су хвалили наше официре и дивили се њиховој храбрости. Скоро сви су желели да што скорије оздраве и поново се врате на бојно поље. Пред сваким рањеником било је много разних понуда, које су им Ваљевке и Ваљевци свесрдно доносили. Болничарке, најотменије ваљевске госпође, сестрински се труде да им олакшају њихове болове. Упитах једног рањеника, како им је у болници? Он ми је весело одговорио:

„Вала, господине, не жалим што сам рањен, кад видим како се за нас старају."

За овако уређење болнице имају највише заслуга управник болнице др. Јосиф Хр-

ьичек и наше вредне болничарке. Зато нека им је срдачна хвала од моје стране.

*

Народна Одбрана заједно са студентима веома је заузимљива у прикупљању прилога. До сада је прикупљено у повцу око 6000 динара. Прикупљено је и много разних ствари. Одбор је већ послао Врховној Команди доста: грудњака, веша, чарапа и одела. Ваљевци се лепо одазивају и многи дају обилне прилоге. Али има и таквих, који имају и могу дати велике прилоге, али ни до данас нису ништа приложили. Потрудићу се да дознам њихова имена и вама пошаљем, да их штампате. Ово је нарочито потребно, да би сви видели каквих још има „патриота у Ваљеву.

*

Пре неколико дана дошли су нам заробљеници и то: 270 војника, већином Арнаута и 5 официра. Много света је изашло да их види. Многи од заробљеника говоре српски. При уласку у варош певали су нашу песму „Радо иде Србин у војнике...“

Сви су заробљеници смештени у артилериску касарну, официрима су дате засебне собе.

Имао сам прилике да разговарам са једним заробљеним официром. Они се хвале

нашим властима. Врло се похвално изражава о нашој војсци, а нарочито о официрима. Сву кривицу за овај њихов пораз баца на Арнауте.

Код веселих бораца.

Скице из болнице.

„Је ли то наша школа, Дамњановићу?“ запитах једног свог ученика улазећи у Трећу Београдску Гимназију. „Не, господине“, одговори ми озбиљно мали добровољац „Трезвености“. „Ово је сад Болница Светог Саве“.

Уђох у дворану, велику пространу дворану, у којој су толико пута говориле се речи о хуманости. Како изгледа доследна та соба! Она је примила оне, који су пошли да неустрашиво изложе своје груди и отворе пут идејама, које је она чула: идејама просвећености!

Први поглед ми паде на једног рањеног борца, чије обе руке беху у завоју, али се с оближње постеље диже Митровић, гимназист, који је читао једну родољубиву књигу двојици рањеника и пређе ми. Он им чита новине и књиге, учи их да читају и пишу, објашњава им опширно прилике у Београду.

Љубазна госпођа Максимовић је окружена госпођицама-милосрдним сестрама. Ми-

слно сам да ћу међу њима наћи само оне, које су друштвени положај, имовно стање и самостално пробијање кроз свет прекалили за напорне и језиве радове око рањеника. Напротив. Ту су, прво, све оне, које су знале да делају само књигом. Госпођица Антоновић тако вешто води рачуна о собном реду. Па су, онда, ту оне, које су биле узорне даме и чија појава је искључивала сваку помисао о заморном послу. Како лако издржавају дежурство, целог дана око постеља, гђице Захова, Цветићева, Мутавџићева, Вагнер, Петровићева и многе друге. И оне су ту, оне са балова. И у како скромним хаљинама! И оне, најзад, најнежније и најосетљивије, заборавиле су на нежност и осетљивост; нада свим је сад за њих хумана дужност и оне се упињу, да не виде ни једну грубост, која је скопчана са дужности болничарке. Оне су се утркивале да перу ноге бораца, који су газили по блатњавом и нечистом земљишту. Али су задржале сву своју нежност и осетљивост и обилно их указују својим „трубачима“, „митраљезима“, „гоњама“ и каква већ немају, имена ти њихови Момири, Јеленко, Лилићи.

Да ли су тај нежни поглед и природно срдачна реч и радо указивана услуга учинили замишљеним овог рањеника, чије обе руке су у завоју. Не, он премишља, како се

чудовишна граната распрсла пред њим и како је разнела обе шаке, које су непоустљиво стезале пушку. Он мисли и на своје село, на пољски рад и туга и безбрижност улази у његову душу, кад му гимназист чита, да ће се држава бринути од сад за њега.

Али остали су срећни, што су у крилу нежности и доброте. „Ја бих, каже један, волео да останем овде или да идем натраг у рат. И једно и друго волим.“ Нешто треће, одлазак кући, одсуство, не желе. И тако већина.

У другом крају дворане свира један у свиралу, а Спира (већину зову по имену) игра. Његова је рана на глави, па је ноге не осећају: далеко су. Десно један узео новине па их гледа и ако нема у њима слика, а он не уме да чита.

— Шта радиш то? — питају га.

— Па читам — наставља он гледати у новине.

— То су наше виле — дошаптава један, који је читао народне песме, за болничарке. — Само немају крила, па не могу да лете.

— А шта ли ради она моја мечка? — узвикује други, који га је чуо, частећи своју удаљену жену лепим пијететом.

Шишање Арнаута.

Заробљени Арнаути имали су врло ве-
лику косу и браду, јер им још од почетка
рата није било до шишања. А осим тога су
се дугим пешачењем тако ослабили (подбили)
да се скоро нису могли држати на ногама.
Кад су онако чупави и брадати, улазили
четвороношке у болницу, чинили су збиља
страшан утисак и изгледали као медведи.

Погледајући једнога од њих, један док
тор из Данске опази једну велику, белу уш
где гмиже по Арнаутову врату. Одмах зовну
мене и запита ме немачки, какав је то ин-
секат. Ја му рекох да је то један оријентал-
ски специјалитет, који најодличније успева
на Арнаутима.

Кад Данац опази, да ће уш замакнути
за врат, ухвати је „пинцетом“ и пажљиво је
однесе и баци у пећ.

Један српски рањеник опази то и поред
свих болова од размрскана колена насмеје
се кратко али громко и рече Данцу, пако
га овај није разумео:

Нећеш ти то, господине, ни за две го-
дине, тако истребити!

Кад Данац опази да је у Арнаута пуна
и коса уши само мало затворенније боје,
нареди једно опште шишање.

Дођоше сви ваљевски берберн и мајстори

и калфе и шегрти. Шишање је трајало три дана, јер је било две хиљаде Арнаута.

Испочетка почеше берберп пажљиво шишати Арнауте све штрицкајући маказама да не бп никад били готови, док им један официр подвикну: „Стрижи, бре, шта ту штрицкаш!“

Онда се берберп размахнуше да су све читава повјесма оне чупетине падала на земљу, шишајући у исти мах и браду и косу. Наслони му брицо машину за бријање испод левог краја уста па гони уз брдо покрај ува па преко целог лица и главе направи дубоку бразду, свршивши на левом крају браде.

Арнаутп су за читаво време шишања били врло потиштени. Бог зна за чим су жалили.

Пелцовање Арнаута.

Арнаути су били врло неповерљивп. Највише су се бојали отрова. Чај и млеко смо скоро увек мп морали најпре окусити.

Кад су се појавиле црне богиње, наређено је било да се сви пелцују. Али то није пшло тако лако. Не да се Арнаут убости оном иглом за живу главу, мислили су, да је и то некакав начин тровања. Кад нису помогле никакве молбе ни савети, дођоше неколико наших војника са бајонетима на

пушкама. И тек кад му војник наслони бајонет на прса и викне арнаутски „Соj!“ („Скидај се!“), тек се онда Арнаут почне преко воље скидати, шкрипећи и цвокоћући зубима од злобе и страха, јер зна, да у геџе нема шале.

После неколико дана јави се само једнога дана њих сто четрдесет болесних.

Сваки је показивао са великим страхом на оне мале отоке на десној мишици, који су дошли од дејства серума, мислећи да је то отров почео дејствовати.

Наравна ствар, да је тај преглед био врло кратак.

Српски рањеник.

Један српски рањеник, коме је требало извадити из леђа шрапнелско зрно, требао је бити хлороформисан, јер је рана била тешка.

Одмах код броја десет поче рањеник отезати бројећи. Сви смо мислили да је то због његове слабости. Кад је убрзо престао бројати, доктори му извадише зрно. У моменту, кад му доктор извадио зрно, а на наше превелико чудо, отвори очи и сасвим мирно рече: „Господине, дај ми то зрно за успомену“!

Сви га околисмо да нам разјасни што се притајио и како је могао издржати да не јаукне.

— Ето, ја питао једног болничара како би вас преварио, јер сам имао вољу да видим како радите.

Тај ми је исти рањеник кад сам га питао како је у рату, рекао:

— „Бију Турци, али ни геџа не да ока отворити“!

Шта је Арнаутин.

Десило се у једној од многих болница у Београду, у којој лежи и неколико рањених Арбанаса. Једног Арнаутина требало је преместити с једне постеље на другу. Болничар га нежно и пажљиво обухвати око паса обема рукама, како то већ медецинска вештина изискује, и да Арнаутину знак, да своје руке њему обавије око врата. Дивљи Арнаутин уместо да се повинује милосрдноме човеку, који лечи њега, убицу болничареве браће, измахне руком и из све снаге болничару одвали такав један ударац, који би и вола оборио. Сви присутни су се згрозили, а болничар је и даље стрпљиво вршио свој посао. Он се болно осмехну и рекао кратко Арнаутину:

— Имамо ми већ доста браће тамо доле, који ће вам и за ово платити.

*

Приликом заузимања Новог Пазара Арнаути су још једанпут показали, да светиња

њихове бесе (задате речи) према хришћанима не мора бити света. Пошто је Нови Пазар већ заузет и наша војска умарширала у варош, генерал Живковић је Арнаутима, пако они то ни по чему нису заслужили, оставио један кратак рок да положе оружје, иначе ће их сматрати за непријатеље и свакога, који се нађе с пушком у руци, стрељати по ратним законима.

Када је овај рок истекао, наши војници су зашли по арнаутским кућама, јер је постојала оправдана бојазан, да ће ови лупежи прекршити и по десети пут задану реч.

Ево шта прича један раненик:

— Уђемо ми у једну кућу и претресемо све буџаке. У тренутку, када смо хтели изаћи, чух неки шум из димњака. Надвирим погледом горе, а у врху, код самога крова, раскорачио се један Арнаутин, наперио пушку на ниже, спреман да опали. Разуме се, да му нисмо дали времена. И Арнаутин се за трен ока скотрљао низ димњак.

У другој арнаутској кући такође никога не нађосмо, али нама је, ђаво би га знао зашто, прича један војник, ипак све нешто изгледало сумњиво. Загледам мало боље у једну врећу, пуну брашна, кад тамо, а из ње вири само један нос. Одмах смо видели, да је то морао бити арнаутски нос, који је за свога газду увлачио зрак да се

Арнаутин не угуши у брашну, док беда и напаст прође. Најснажнији наш друг ухвати Арнаутина за нос, извуче га из брашна, са јатаганом, револвером и брзометком.

— Па је ли то Арнаутин? И још под оружјем?

— Тако ми! — одговорио је безобразно Арнаутин, који је сместа приведен ратном суду, да га овај научи, како раде Срби.

У болници.

— Иво Ћипико. —

Киснући и газећи блато, с намером да походим прве рањенике, ушао сам у лепи пространи болнички парк. Ушао сам узбуђен и потиштен, али не са зебњом у души. Видео сам их кад су долазили. Тада сам стрепио од некога непознатога страха. Бојао сам се нећу моћи да издржим, али се преварих. Пролазили су мирно, озбиљно. Само они у носиљкама били су болесничкога изгледа. Дивећи се њиховој присебности, у чуду посматрах једнога по једнога. Тражио сам да нађем у очима једнога од њих визију лома, рата, крви... Али тога не могох да запазим. Њихове очи као и наше мило гледаху у сакупљени свет. Но када их народ поче да дарива, обасипа цвећем и поздравља: Јунаци,

сретне вам ране биле! — ја их у својој души поздравих као што се у раној младости поздрављају прве ласте, веснице цветнога топлога пролећа — биле, заморене, сустале, прве веснице.

И ма да је јесењи ветар дувао и са затресених дрвета кидао жуто лишће, осетих у њиховим очима, да нам носе светло, топло пролеће. И чињаше ми се да цео окупљени народ заједничком душом једнако осећа и да исти осећају и оне старице, смежураних лица, које себи од уста отржу комад насушнога хлеба, те последњим грошом даривају рањенике. И даривајући их сигурно мисле на своју децу на бојишту.

А рањеници, мили, сустали весници нашега пролећа, између гомиле народа пролазе и пролазе.

*

У чистој, светлој болници бели кревети дочекују их. Пажљиве, благе наше руке све удесише, да весницима нашега пролећа буде топло, пријатно.

Осећајући се сетан, и стрепећи, пролазим кроз пространу болничну собу. У превијалишту наши спремни лекари почеше да оперишу. Пажљиво носе теже рањене. Ослободих се и ја њих. Гледам ужурбане госпође са очима пуне саучешћа. Једна витка, сјајних очију, са проседом коврчастом косом,

теши некога рањеника, а друга проницава погледа, фином иронијом упита ме:

— Можда је господин опасно рањен?

У неприлици казах своје име.

У то унесоше рањеника јаких црта, чврста телесног састава и положише га на хируршки сто. Лекар прегледа тешку рану, нареди да се испере, и оде другоме.

Рањеник неко време чекаше стрпељиво, али кад виде да лекар не долази, каза мирно, као да са неким разговара о обичној којој ствари:

— Где је лекар, што не долази, озепшћу.

Док се томе завија рана, други безбрижно гледа у посао и чека да нађ дође ред. И био је тако расположен и његове очи тако су весело гледале у мене, да за час, мало те не заборавих где сам. Хтедох да му кажем:

— Пријатељу, ти си задовољан, теби је добро!

И гледајући га, не знам зашто његове веселе очи примораше ме да му то блажим речима кажем. Он ме погледа очима пуним ватре, у којим је било и нешто прекора, и казами:

— Знам ја најбоље како ми је!

— Опрости, брате!..

— Ако, ако! А да знаш, ја сам два пут рањен.

— Причај молим те.

— Рањен сам, погледај, — и показа руком на ногу — овде, док сам се борио. А после опет куршум ми прође кроз другу ногу — и показа другу рану — док су ме рањена износили.

Говорио је мирно, тако као да прича, као да прича како је негде загазио једном ногом у блато, па му се десила незгода, те док је ту ногу чистио, упао и другом у блато.

У то приђе к мени отмено девојче и љубазно се понуди да ме прати. Погледах у њену белу мараму на глави са знамењем црвенога крста, и погледах у њене живе очи, пуне топлине и саучешћа.

Заједно пролазимо кроз светле ходнике и простране, топле собе. Прате нас мирни погледи рањеника.

Не чује се ни запевка, ни запомагање, ни кукњава. Око рањеника свугде обично, ужурбано свршавање најпречих послова. На питање рањеници одговарају љубазно. Неки варошанин подуже ми прича, прича као човек, који је остао у кревету, да му прође назеб.

Устивисмо се код једне собице отворених врата.

— Овај наш рањеник сигурно ће вас занимати — рече госпођица и — пође.

Стајао сам пред креветом младога четника, свршеног ђака Трговачке Академије Вукашина Петровића. С напором се подиже из кревета. Казујући му своје име извињавам се. На његову лицу опазим, да му је непријатно, што за то губим речи. А мени се чињаше, да је оно што рекох у овоме часу премало, и искрено кажем, овим младим тешко рањеним четником осетих се овде и хитан и непотребан.

Заћосмо у разговор. На моја наивна питања о четницима одговараше љубазно се смешећи, и кашљуцајући.

— Вама је зло?

— Није ништа, мало сам назебао.

Посматрам га неким чудним, особитим задовољством, његове црне нешто замагљене очи и отворено чело овијчено враном косом и, у свом књижевном егоизму, помислих: Ово је диван тип четника, интелектуалца!. И залуду сам се стидио сам себе, морам да признам, што, док сам с њиме разговарао најљубазније, моје мисли бежаху од њега, а и од самога мене. Дође ми у памет, да оваковних, као овај тешко рањени, има на стотине.. И питах сам себе: Шта је то, што је тако јако било, те нагнало ово младо момче да пође међу варваре да главу губи? Претурио је школску бригу, син је отмене породице. Његов је изглед тако питом, благ...

Сигурно да му је било мило гледати сунце, месечину, живети... Заморену одморити се у чистом, меком кревету... И што га је могло да нагне да остави светли, простани, лепи Београд?

И, премишљајући, разумедох наше свеце, што за „крст часни“ дадоше своју главу: Иза смрти надаху се вечноме животу. Разумедох и наше славне хајдуке: додијао им зулум... А сада пред овом светлом појавом разумедох и ове наше четнике, што дају своје младе животе за нашу заједничку мисао. И нека од сад нико више не плаче за старим, јуначким временима, за старом нашом славом. Најсветлије је наша слава, данашња победа наше свете заветне, заједничке мисли, за коју се гине!

И док ја моје мисли свраћам, Вукашин ми прича, како га ранише.

— Ја сам први рањеник — рече са мало поноса, и то је једино било, што је јаче нагласио. Гађајући лежао сам дуго на једном месту па Арнаутин имађаше времена да згоди нишан. Погодио ме куршум у сред груди.

— То мора да је страшан час?

— Страшан да, као да се читаво брдо на те свали... Али — смешећи се настави — то траје само за час, другови те изнесу, попрскопе водом и одмах се повратиш... Нај-

горе је кад се Арнаутима падне у руке жив... Комад по комад меса секу са човека и мртва изнаказе га... Али да ми живи уруке не паднемо, имамо бомбе... За час, па те нема. — И његове очи плануше. У то је дошао да походи сина Вукашинов отац, отмен господин у папону спаге. Са сином поздрави се на најобичнији начин. Ни чуђења, ни патоса, ни прекора... Само окренувши се к мени каза ми:

„Једино ми је жао, што кад је пошао, није се никоме јавио, просто побеже... Али сада, хвала Богу, кад је овде... И очински гледаше у свога тешко рањеног сина. Ја се сасвим збуних. Чињаше ми се, као да се налазим у пријатељској кући код болесника. Погледах кроз прозор. Напољу, са ветром, падала је киша и парк се жутио посутим, опалим листом, а у болничарској соби било је топло... у души топло...

Мало пре уђох у болницу узбуђен и потиштен, а излазим миран и присебан. Осетих дубоко у својој души, да ови први, мили наши рањеници собом носе прво знамење ускрснућа подјармљене наше браће.

За овом свеском долази:

Српска војска на Сивом Мору и ослобођење Дрча.

ИЗДАВАЧКА КЊИЖАРНИЦА

СВЕТОЗАРА Ф. ОГЊАНОВИЋА

У НОВОМ САДУ

ДУНАВСКА УЛИЦА 888888

СЛИКЕ ИЗ БАЛКАНСКОГ РАТА

израђене масним бојама (имитација платна) величина 31×41 цм. и величина 38×50 цм.

Цена са поштарином (у јаком омоту) К –·70, веће К 1·–

Сада се ове слике могу добити:

1. Бој код Куманова
2. Бој код Киркилисе
3. Бој код Солуна
4. Бој пред Скадром
5. Бој на Тузи
6. Бој око Скопља
7. Бој на мору код Чаталџе
8. Бој на Мустафа-паши
9. Бој код Луле-Бургаса
10. Бој код Једрена
11. *Бој код Берана
12. *Бој код Тарабоша

Слике су израђене у првим светским фабрикама, те су врло лепе и служе српским кућама на украс.

* Од ових нема малих само од великих по К 1·—, остале се све могу добити по К 70·— и К 1·—

Издавачка књижарница Св. Ф. Огњановића у Н. Саду

НАЈНОВИЈА КЊИГА!

Рат на Косову и Старој Србији

од Јаше Томића.

Цена је са поштарином препоручено К 2·45

НАРОДНА КЊИГА!

Краљевић Марко у балканском рату

написао др. Каменко Суботић.

Цена је са поштарином 60 филера.

Српска војска на синьем мору и освојење Драча.

Ура! Живело српско мо[illegible]

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА НОВИ САД

Издавачка књижарница Св. Ф. Огњановића у Н. Саду

КЊИГЕ ЗА СТАРО И МЛАДО

РАТ НА БАЛКАНУ.

Најтоплије препоручујемо следеће интересантне ратне приче за сад ових дванаест, а ускоро биће најављено и других дванаест врста. Књиге су ове:

Српска војска осваја Косово и Приштину . . . —·10
Срп. војска у бој на Куманову 10. и 11. окт. 1912 —·10
Победоносна српска војска осваја Скопље град цара Душана . . . . . —·10
Освојење царског града Призрена 30. окт. 1912. —·10
Крвави бојеви на Бакарном Гумну и Прилепу . . —·10
Велика и страшна битка на Битољу од 1. до 4. новембра 1912. . . . . —·10
Поносни срп. рат велике приче скромних очевидаца —·10
Освојење Новог Пазара, ратне слике и прилике —·10
Победоносна српска војска у Кичеву, Дебру и Ориду . . . . . —·10
Међу српским рањеницима шта нам ови причају о бојевима . . . . . —·10
Српска војска на сињем мору и освојење Драча —·10
Писма храбрих српских војника својим кућама —·10

Цена је свакој појединој свесци 10 филира, а препродавцима дајемо највећи рабат.

СРПСКА ВОЈСКА НА СИЊЕМ МОРУ И ОСВОЈЕЊЕ ДРАЧА.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Издање књижарнице
Светозара Ф. Огњановића у Новом Саду
1913.

Искључива продаја за Србију код Рајковића и Ћуковића књижара — Београд.

Штампарија Ђорђа Ивковића у Новом Саду 1913.-5.

БАЛКАНСКИ РАТ.

Срби у Драчу

13. новембра 1912.

Телеграм из Драча јавља, да је једно одељење српских трупа пре два дана заузело италијанску школу и да се у њој још налази.

Италијански конзул учинио је нужне кораке код команданта српских трупа.

* * *

Већ четири дана наша је војска у Драчу. Кретање ка мору вршио је наш јадрански одред састављен од трупа шумадијске дивизије првог позива. Ишло се с планине на планину кроз једва проходне крајеве и најтежим путовима.

Силазећи од Љеша наша војска је ишла на Тирану која се 15. овог месеца предала без отпора. Ту је нађена велика количина разноврсног материјала. Тога истог дана један ескадрон из Тиране наставио је пут за Драч. Војску је пред варош дочекало нарочито изасланство и понудило предају. У 3 сата по подне наша коњица ушла је у Драч и одушевљено дочекана од народа. Сутра дан 16. о. м. стигле су и све остале трупе пешадије и артилерије. Одушевљење је у нашој војсци било неописано када је угледала море пред собом.

Срби, у маршу за Драч.

После подне за разбијеним турским трупама код Битоља, једно јако српско одељење кренуло је ка западу, хватајући односно разбијајући остатке Џавид пашине војске, која није била у стању саставити се и повлачити с главним остатком ка Корици. Друго једно мање одељење српске војске рашчишћавало је брдовите крајеве западно од Крчева а уз велике тешкоће. Српском команданту, који

се приближио Дебру, изашла је у сусрет једна депутација хришћанских Словена из Дебра, која га је известила, да и ако су многи становници Доњег Дебра Малисијског разбојници по занату, да су муслимански и хришћански Арнаути из дебарског краја мирни људи, који су исто толико патили од пљачкаша колико и Словени, и да од како је рат почео, хришћани се немају зашто жалити против својих сугрђана.

Улазак у Дебар био је без отпора. Српски командант наредио је да се све пушке предаду, и извесан број маузерки и мартинки покупљен је. Међутим, много је оружја сакривено, због чега су Срби претили да претресу сваку кућу. Тада се опет појавише вође хришћанске заједнице и пошто су указали на околност да би намеравани поступак без сумње створио непријатељске односе између српских трупа и Арнаута, понудили су се да гарантују за добро понашање Муслимана.

Њихова понуда примљена је, и Арбанасима би дозвољено да задрже нешто пушака. Резултат тога био је, да се од тада

ништа није десило, што би пореметило мир у овоме пређе веома бунтовничком крају.

Расположење Арнаута. – Гласови о Иси Бољетинцу.

На свој области од Приштине до Елбасана уведен је ред и мир повраћен. У мало крајева било је збегова и они су се сви већ вратили на своја огњишта. Потпуно нормалан живот настављен је свуда. На пазару по варошима вића се као и у мирно доба маса Арнаута са стоком и другим производима за продају. Свуда по њивама види се свет на раду. Саобраћај је на свима путовима потпуно слободан. Готовост је код свих Арнаута, да дају храну за стоку по утврђеној цени од стране интендатуре.

На путу од Феризовића до Призрена међу нашом комором виде се многи Арнаути са својим колима и воловима. Задовољни су што се нису одупирали српској војсци. Свуда приповедају, да је кроз њихов крај пролазио понеки од арнаутских поглавица позивајући их на отпор, који се против срп

ске војске имао концентрисати у Љуми и у залеђу Ђаковице у Хасу. Ретко се који њима придруживао.

Тако су одустали од отпора познати барјаци : штимљански, црнољевски, оброзубски и суворечки, кроз које је прошао сам Иса Бољетинац, нигде не наишавши на пријем. Иса Бољетинац био је одбијен и од призренских Арнаута. Исто је то било са њим и у Хасу. Траг његов ухваћен је и по приповедању Арнаута ишао је од Призрена на Ђаковицу па кроз Хас, одакле је преко Беловца отишао у Љуму. Ни овде није се могло спремити јаче груписање Арнаута за отпор.

Љумски Арнаути који су се предали, говоре да Исе Бољетинца није било у борбама против српске војске. Отпор у Љуми био је местимице овде онде и свуд из заседе. Траг Исе Бољетинца кроз Љумуси је изгубљен. Где се склонио, не зна се. Неки закључују да је отишао ка Дебру, а неки од села Брута на Скадар. Поуздано је само да с његове стране нигде није могао [illegible] отпор озбиљно организован.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА * БЕОГРАД *

Изјава једног Арнаутина.

Службени телеграм из Скопља јавља, да наша војска, која је упућена у помоћ Црногорцима код Скадра, није наишла на веће отпоре Арнаута нигде, и ако прелази најдивљији део т. зв. Арнаутлука. Напротив, дојучерашњи непријатељи у борби, осећају данас да су им Срби својом војском донели и слободу и мир, и да могу, без бојазни и од кога, радити своје послове и бринути се о својим породицама.

Оно што је новим властима у Скопљу изјавио један угледан Арнаутин, такође указује да ће Арнаути бити лојални српски грађани.

Срби у Драчу.

У четвртак после подне српске трупе су стигле у Драч, у пркос свих дипломатских приговора. Већ пре тога кроз варош је као муња пролетео глас, да оно, што се одавна очекивало, постаје савршено дело Срби долазе. И они су дошли, као први је-

дан мали одред коњице, око четрдесет коњаника. Ко се бојао сукоба, могао је мирно одахнути: становништво је остало потпуно мирно, нигде ни једног знака нереда.

Аустријски конзул др. Рудно послао је одмах као свога представника једног Лојдовог агента, који говори српски, да поздрави српске официре. И овај сусрет је пао у очи целоме грађанству због своје особите срдачности. Када је у петак изјутра ушла у варош већа српска колона, са пуковником Булићем на челу, поновио се исти призор и аустриски конзул је лично одвео српскога команданта митрополиту.

Кад би човек хтео да оцрта како се арнаутско становништво држи према овим догађајима, имао би врло тежак задатак. Варош је потпуно мирна и Срби се са своје стране очевидно старају да се избегне сваки повод за сукобе. Држање трупа и људска опрема заслужују највећу похвалу. До сада није дошло ни до најмањег сукоба, нити до најмањег неспоразума. По улицама се срећу на сваких 20 метара стражари са

бајонетом на пушкама и веће патроле стално обилазе сва места и све крајеве вароши.

Код православних Арнаута могу се опазити знаци потпуног задовољства. Мухамедански Арнаути ћуте; једино католички Арнаути ни мало не крију своју непријатељску хладноћу.

У недељу је у православној цркви, у присуству митрополита, српскога команданта и аустријског конзула, који је дошао у пуној униформи, одслужена служба. Када је после службе пуковник Булић са аустриским конзулом пролазио кроз гомилу, православни Арнаути су клицањем давали израза својим симпатијама, док су се католички Арнаути држали хладно. Када је једној групи од њих конзул довикнуо: „добар дан!" људи су одговорили само немим, дубоким поклоном.

Војне власти су одмах завеле нову управу у вароши и становништву оставиле два дана времена, да преда своје оружје, а у противном случају ће га силом одузети. Али још у четвртак видели су се Миридити и Малисори како иду кроз варош ка обали.

носећи на плећима своје мауzерке. Телеграфски саобраћај је сасвим прекинут, чак ни српски командант нема телеграфске везе.

Са српског приморја

Ним смо прешли границу после одбијених бе них напада турских трупа и арнаутских многобројних руља из Лаба и Подујева, ми смо знали да српска војска мора ићи до мора. Кад смо повели балкански ослободилачки рат, знали смо да се мора ићи и до Мраморног и до Јегејског па и до Јадранског мора, докле се простире наш и бугарски народ.

Али ни сневали нисмо да ће баш нашим шумадинским и дринским одредима пасти у део та част да српску победоносну заставу, као знамење слободе, пободу на Љешу, Медови, Кроји, Тирани, Кавају и Драчу, на обали српског Јадрана.

Кад нам је саопштена наредба [illegible] тању, ми смо се погледали, осмехнули [illegible] од поноса порасли за читаву главу.

Како по речима песниковим:

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА * БЕОГРАД *

„Нада нема право ни у кога
„До у Бога и у своје руке"...

и ми смо пошли с вером у Бога напред рачунајући на прекаљеност, опробану храброст и издржљивост наших војника.

И нисмо се преварили!

* * *

Пошто смо припремили и коње и јунаке са оним што нам је неопходно, ми смо кренули сваки својим правцем из Призрена.

Они, које срамни чланови лажне европске културе узимају у заштиту, за 500 година своје дивљачке владавине нису сградили ни један мост, нису просекли ни један пут, нису сазидали ни једну зграду да ваља! Све је пусто, све запарложено, замрло као да нигде живе душе није било!

Ми смо се морали кретати козјим стазама у појединачним редовима. Кретали смо се више понора и дубодолина, кроз планинске котлине где нигде ничег нема. Пред нама, за нама и око нас, само снежна брда, понори. Нигде тице, нигде ни вука ни хај-

дука да нам прекрати досадну једнолику пустош.

Осим нас све друго као да је било казало овим крајевима последње: лаку ноћ.

И ми смо ишли напред, ишли поносито, крепко као синови победилачке и ослободилачке српске армаде, чији су претци потоњи измакли а први се јавили да после петвековног мрака, опет унесу зубљу слободе и једнакости у ове мрачне и од културе запуштене крајеве.

Падали смо и дизали се; котрљали низ планинске окомке и опет успужавали, али на славу српског војника могу рећи:

„Нит ко цикну
Нити зуби шкрипну"...

Напротив, и официри и подофицири и војници збијали су шале с онима који посрну или падну, говорећи им као малој деци: „Диг' се па понови!" или „Оде ти у циркус!"

По овоме злу путу пропало нам је нешто војника, много коња с товарима, али се ипак ишло — напред.

У дубодолинама и у дољама наилазили смо на плаховите потоке и реке на којима ни брода, ни моста није било. Газили смо их од чукљева до гуша са шалом какву збијају они који хватају рибу са загажњама. Кад се пређе једна река, — обично се каже: „Ово би ђене-ђене добро, али недај Боже горе".

Прекаљен и навикнут на кишу, снег, рђав конак, слабу храну, српски војник издржао је све ово са мирноћом и самопрегоревањем коме неће бити такмаца у свету. Где није било резервне хране, пржио се кукуруз, кестен и пекао кромпир где га се могло наћи.

Сад када, при одмориштy и прекиду операција, прећемо у памети преко свих ових доживљаја, нама се чини да би перо бесмртног Ига било слабо да опише сав херојизам и сву патњу овог дивно страхотног похода.

Прослављена Хиљада од Марсале, коју је Гарибалди водио, позавидила би на овоме подвигу наше војске.

И ако смо се непрестано надали сукобима било са турском војском, било с Арнаутима, њих није било. И сељак и фратар и трговац примио нас је врло предусретљиво па и топло. Дивили су нам се, предавали се без отпора и изјављивали наде да ће под српском владавином и ови крајеви пропевати.

Срби су нас грлили и љубили као избавиоце. Скривене иконе и знамење православља и Србизма, одмах су нам показивали.

Свештеници, по католичким селима, и ако их позната пропаганда плаћа, већином говоре српски и примили су нас с нескривеном радошћу и дивљењем.

Тек кад смо изашли из области праве Старе Србије и избили на Кранту, 4. Новембра, одакле се рачуна Албанија, ми смо данули душом и добили нову снагу. Ту смо први пут сагледали море,, надисали се свежег топлог ваздуха с мора а већ сутра, 5. Новембра, напали Турке свом снагом код Љеша и нагнали их на предају. Предали су

нам се 46 официра и 1200 војника — остатак једног пука.

По заузећу Љеша и Сан-Ђовани и одмора кренули смо даље ка Кроји, некадањој престоници Ђорђа Кастриоте — Скендербега онако дивно опеваног у српским народним песмама.

И та знаменита престоница коју је храбри наш Кастриота бранио годинама од силне турске најезде предала нам се без и једног испаљеног метка.

И ко не верује у Бога, морао би казати да је ту умешан прст Божији! И ми смо војници тако веровали.

Кроја је лепа варош припета уз брдо као ластино гдезно. Она би се могла употребити, као ваздушна бања јер има дивну околину и богате маслинове шуме.

Из Кроје се види драчко пристаниште — лађе, варош.

Сутра дан дошла нам је депутација из вароши Тиране. Тирана је арнаутска варош. У њој је нешто пре нашег доласка објављена била аутономна Албанија. Депутација нам је донела и један акт своје „владе“ у

коме моли да их не дирамо, пошто су огласили Албанију за аутономну!

То су учинили туђински плаћеници и њима је било тешко да им нашим уласком тај извор прихода прекратимо.

Кад смо им одговорили да српска војска неће да зна за то и да ће она још сутра доћи да заузме Тирану, коју они могу бранити, ако им је драго, они су без икаква предомишљања одговорили:

„Дођите! ми ћемо вам се предати. Боље слободе не може нам дати ни аутономна Албанија."

И ми смо је 14. Новембра и заузели без крви.

Истог дана послали смо коњицу те је још до ноћи заузела Драч без отпора а сутра дан ушао је тамо и један батаљон пешадије.

Код Кроје смо очекивали јачу борбу. Ту је имао да нас сачека један турски пук. Али пошто је, ваљда, чуо како је прошао Љеш, пук је стругнуо.

Тирана је велика и богата варош — али по турски.

Шта Драч вреди, цениће позванији. Варош је мала. Говори се више језика у њој а највише француски и талијански. И ако многи гутају туђинске речнике, и ако аустријски Лојд ту врши лађарење, ипак се немачки језик слабо зна и учи...

По заузећу Драча, заузели смо и Кавају и све до реке Шкубе. Могли смо заузети и Валону да нам је било допуштено ићи даље.

* * *

Овде сви желе нашу управу осем неколико туђинских плаћеника. О аутономној Албанији говори се неозбиљно. Сви се смеју томе. Грци неће аутономију, Турци је неће, Срби и други хришћани не — па за кога се она ствара? За Кемал-ефендију кога сви овде сматрају као варалицу више царевина!

Изгледа нам, и то се овде коментарише, да о Албанији не би било ни помена да су наши савезници имали јаче војске око Јањине. Изгледа да ће се то сад поправити.

Из исечака новина које смо добијали уз приватна писма, ми видимо да се тамо одомаћио један лични култ-истицање хероја

и њихових слика. Рањеници ма где, ма кад и ма како били рањени, оглашени су за хероје. Ми мислимо да томе још није време и да се то глорификовање рада појединаца може и за доцније одложити док стигну за сва тачнија и проверена дата. И ма да и у овим приморским одредима има и хероја из хероизма који јаче пада у очи, ми га намерно не бележимо него истичемо херојизам целе трупе која је беспримерним напорима избила на — српско Јадране.

„Утворе" у драчкој тврђави.

Један српски официр, који се ових дана вратио из Драча у Београд, описује овај занимљиви догађај, који се догодио одмах после уласка српске војске у Драч.

Кад су српске трупе стигле на море, заузев Драч, заробише сву турску посаду, пак основаше своје власти и поставише страже на најприкладнија места. Идућег јутра, чим је била стража измењена, један војник, који је био на стражи у градској тврђавици, представио се дежурном официру

блед, узбуђен, тему је узрујаним гласом рекао:

— Утворе, страшила, господине поручниче. Нисам ништа видео, али целу ноћ сам слушао јецање, јаукање, стењање. У извесним тренутцима чинило ми се, да се зид отвара и да ће сабласт на мене навалити.

— Немој то никоме приповедати — рече официр — да те не би исмевали.

Војник је поздравио и отишао, не рекав више ни једне речи. Али другог јутра поновио се исти случај. Други војник, једва оставив место страже, похитао је свом пуку и на сав глас исприповедио, како је чуо да из зидова утврђења долази јецање и стењање. Вест о сабластима брзо се раширила по својој војсци, али је само мален број војника поверовао, да је могуће да постоје сабласти.

Број војника који су били послани на стражу у тврђаву, био је повишен. Неколи подофициири и војници изван службе одлучише, да остану у тврђави, да се осведоче, у колико одговара истини приповедање о сабластима. Кроз неко време није се видело ни чуло ништа. Али кад су већ сви изгу-

били наду, да не ће ништа чути, зачу се из зида слаб јаук, затим одмах други па трећи. Јаукање се чуло све јаче. Војници су у почетку остали окамењени, а затим сви скупа, да буду сигурнији, дадоше себи руке и полагано се приближаваху зиду, из којег се извијало стењање. Један војник пак отишао је да дозове официре. Чинило се, да се сабласт полако удаљује, јер је глас био све слабији. Наједном се зачује тако јак узвик, да су војници одскочили натраг. Причинило им се, да се нешто живо налази пред њима, нешто што немогоше видети и упознати, и инстинктивно их обузме страх, онај страшан страх, који проузрокује непозната опасност.

У тај час стигоше официри и пошто су саслушали, шта приповедају војници, наредили су, да се онај део зида, из којег се чује јецање, разруши, да се открије „тајна драчке тврђаве". Одмах се нашло потребно оруђе и опрезно су почели рушити зид. Овај су убрзо пробушили те се открило, да је на оном месту била шупљина. Четири војника наставише даље рушити зид

мало по мало, док се није могло добро завирити у празнину. Тада сви војници остадоше запањени. У празном простору иза пробушеног зида лежао на влажној земљи један турски официр, а покрај њега, наслоњена на зид, била је посве нова турска свилена застава. Турског официра требало је довести к свести. Кад га окрепише и ободрише, официр је испричао, како је био жив затворен међу зидине.

Он је био заставник драчке посаде. Кад се дознало, да долази српска војска, одмах су били сви на чисто, да ће се град морати предати. Али налози из Цариграда одређиваху, нека се посада одупре, јер да ће јој се послати појачања. Срби опколише град и није му преостало него да се преда. Али хтели су некако да спасу заставу. Саветоваше заставнику, да се даде зазидати за три дана, док не дођу појачања и док се опет не ослободи град. Он је пристао. Речено, учињено. Зазидаше га тако спретно да се споља није могло опазити скровиште у које је долазио ваздух из малог отворића на спољашњој страни тврђаве.

Трећи дан је турском заставнику понестало хране и обећана помоћ није дошла. Четврти дан беше пао у очајање, затим га је свладала слабост и онесвестио се. На срећу мало затим дођоше до њега српски војници, те га спасоше.

Са Адрије

Не стигох да вам се јавим са бојишта, једно због непрестаног кретања, а друго због великог умора. За време мира, пре дакле рата, писао сам у вашем листу како се води борба на берзанском пољу и како берзари ратују: а каква и колика разлика сада! Пишем вам сада, до душе као нестручњак, али ипак тачно, како је прошао Албански одред у бољу под Скадром, на пољу где фијучу куршуми, лете гранате, прскају шрапнели, косе митраљези.

Као резервни артилеријски официр био сам уз брзометну батерију која је са Дринском дивизијом кренула из Ђаковице 28. октобра пут Љеша, пут Јадранског Мора. Како се осећам слабим и нејаким да опишем тешкоће кроз које смо пролазили мар-

шујући 10 дана, из дана у дан по најгорем времену, по зими, по води. То беху дани великих физичких тешкоћа, тешкоћа које се не могу речима преставити. По узаним стазама, по врлетима, са стене на стену, из потока у реку и из реке у поток, са највеће висине у бездане и из јаруга на ртове, то су били наши пути, то је било наше кретање. Таком кретању није било краја, није било промена. Товарни коњи падали су у бездане, да им се траг није могао видети; валовити Дрим носио је и давио људе, коње и товаре. Једном речју овај марш био је управо борба с природом, борба за коју се многи није могао спремити и коју многи није издржати могао.

И тако борећи се са огромним тешкоћама наша претходница на челу са г. пуковником Плазином угледа 10-дана Јадранско Море и љешки град. Све те тешкоће морале су бити загорчене борбом код Мјета (испод Љеша) и борбом код Љеша. Као што вам је већ познато турска војска разбијена је на Мјету и Љешу, турски војници заробљени и град заузет.

У заповести команданта дивизије, поред осталога, читали смо ове речи:

„Од дана поласка из Ђаковице, а за прошлих 10 дана трупе ове дивизије пробијале су се кроз кршне албанске кланце са ретком издржљивошћу борећи се поред физичких напора још и са недовољном храном, која им се не могаше дотурити. Преко свију ових тешкоћа трупе су се код Мјета и Љеша храбро и јуначки бориле. Радујем се што могу да похвалим оволику издржљивост и оваку храброст старешина и војника, надајући се да ће све старешине и војници ове дивизије и у осталим данима до краја напрегнути све своје сила да нашој милој отаџбини допринесу оне користи које отаџбина и наши Врховни Команданти очекују од своје храбре војске".

Распоређени на положајима око Љеша спремасмо се за даљи покрет, за даљу борбу. И нисмо дуго чекали! Баш у време када је закључено примирје, код нас почињу чарке са Турцима из Скадра, почињу се показивати знаци да ће борба бити и да ће нас Турци узнемиривати.

Од првога децембра Турци су почели вршити испаде по Задримљу у цељи снабдевања храном и фуражи. У тим испадима наишли су на посаду код Мјета; сви ти напади били су одбијени. Турци окрену да попале село Дајчи и да узму храну; ту их сачека одред наш од 1 батаљона и 2 брзометна топа под командом храброг артилериског мајора Борка Паштровића и четвртог и петог о. м., у дводневној борби одрже наши положаји и ако је турска снага била од 4 батаљона регуларне војске и 1 батаљона Арнаута под командом Хасан бега (Бушатлије). У овој дводневној борби имали смо губитака: 100 мртвих и 145 рањених; с турске стране преко 200 мртвих и 233 рањених. За време борбе на Дојчи наша посада са Мјета и са Шите-Хајмелита напала је Турке с бока и са леђа. Турци у нереду, вукући за собом своје рањене и мртве повратили су се на десну обалу Дрима, палећи за собом католичка села. У овој борби другога дана, користећи се маглом, Турци су извршили препад на наше лево крило, које је у једно доба почело одступати;

лево крило повукло се и центар и претила је опасност да се упусте положаји. У овом моменту појављује се потомак Синђелића, храбри артилеријски поручник Александар Синђелић, скупља трупе и сузбија Турке, задржавајући положај код Дајчи.

У борби првог дана погинуо је као командант одреда мајор Борко Паштровић и рањен је лако командант батаљона капетан пешачки Периша Перишић.

Смрт мајора Паштровића јако нас је потресла и наш мали круг артилеријских официра у Љешу осетио је много његов нестанак.

Велики број српских и црногорских официра испратио је пок. Борка до вечне куће, а ђенералштабни мајор г. Лазар Матијевић, држао је овај говор:

„Покојниче! Јуначе! Борко!

Испуни ти се жеља да командујеш у једном окршају за који си ти толико жудио. Прејурио си са својим брђанима и Косово и Карадаг и Метохију и Албанске кланце, судба ти је доделила да у Задримљу даш

одушке твојој витешкој и твојој храброј души.

За време мира предводио си јуначки наше усташе а за време рата жудио си да ти се да прилика да оданеш срцу.

Даде ти се, Борко, прилика. Кад си добио заповест да се кренеш са одредом у село Дајчи и одупреш се сваком непријатељском покушају, твоје се лице разведри и овесели. Твој дан давно очекивани појави се. У томе усхићењу ти ниси имао граница драги Борко. Командовао си здруженим одредом, али си кроз храброг помоћника поручника Синђелића хтео да даш одушке и твојој тобџиској души. Са отвореним грудима у највећој киши куршума ничим незаклоњен командовао си ладно „коси попреко".

Кад те је ађутант молио и силом покушао склонити да се бар мало заклониш, потезао си на њега револвер и ако бесте најбољи пријатељи.

Велика душо! Храбри и честити мајоре! Твоје јунаштво није имало границе! И после контузовање као прави херој стајао

си потпуно отворено док те није и друго непријатељско зрно сасвим оборило.

Ти полазиш Свевишњем по његовој заповести али с правом да Милош Обилићу, Танаску Рајићу, Хајдук Вељку и осталим нашим херојима кажеш „Помакните се да седнем између вас.“

Отаџбина којој си свој живот поклонио биће ти захвална.

Друговима твојим биће име мајора Борка Паштровића дика и понос и дело Борково светао пример храбрости и пожртвовања.

Збогом Борко! Лака ти била земља за коју си јуначки погинуо. Јавићемо свима: „наш мили Борко, херојски је погинуо.“

Слава му!

Војнички погреб.

— Слика од **Драг. Најдановића.** —

Јече звона са мале болничке капеле.... Јече тако тужно, тако меланхолично, поцепано, искидано. Разлежу се звуци пролазе кроз јесењу сумаглицу, прелећу преко кро-

вова, и кућа и тону тамо негде горе, далеко, губе се, изумиру. И њихов одјек, страшан одјек смрти, — о, разумем га —, усељава се у моју душу, срце, потреса их и раздире. Наилази војнички погреб. Пишти раштимована пискава војничка труба — тра, тра, ти — тра — јечи грубо кроз пусту, широку блатњаву улицу.... Проста и раскламитана погребна кола, на чијем боку равнодушно седи сељак са набијеном шајкачом до ушију, а позади бео сандук, грубо отесане четири чамове даске... Около војници у опреми са пушкама, чији бајонети суморно светлуцају и нико, нико више...

Пролазе тако, полако, достојанствено и тихо „— Тра тра — ти тра...“ пишти труба, а плакао, бих а јецао, много јецао, силно осећајно, дубоко, дубоко, — безгранично... Све суза, све бих исплакао палог борца ради, палог и тако малог ознаменог...

Дремају коњи пред гробљанском капелом, покривени дугом црном чојом. Кочијаш онај што вози мртваце, седи лепо и равнодушно на боку са набијеном шајкачом на уши и пушка на своју лушу, кратку малу

пуши. Ја гледам у његово дебело, модро црвено, одвратно лице, гледам, завидим му и презирем га, завидим му на тој апатији према свему у бескрајној равнодушности за све, завидим му на томе и презирем га због тога.

И опет мукла полусана јека звона само дубља, јача промуклија искиданија. Излазе...

Прво сандук мали чамов сандук, четири беле, грубо отесане даске. Тра—тра—ти—тра.... полако, лено, ногу пред ногу корачају мршави ситни коњи, што возе мртваце, мршави, ситни коњи. А звона? Звона? Не, не тако тужно не тако болно. Зашто? Спава он, пали борац, не буди га. Добри војник, наиван, миран искрен сељак, који је са службом много патио, много. О, ви звона, ви мукла мртвачка звона, не јечите тако грозно; трубо, груба војничка трубо, не парај ми срце, не пишти, не јецај, не дирај. Трубо, тужна војничка трубо, што свираш на погребу палог борца, полако, тихо, тише, тише....

И тамо при врху пространог, варошког гробља чека рака, уска, мрачна, влажна.

Полако и нежно спуштају јунака у њу, нестаје га.....

Одјекује груда за грудом о чамов поклопац, прво мутно, болно, па све тише, тише.... И све се свршава. Јекну плотун преко свеже хумке, последња почаст и све се сврши.

— — — — — — — — — — — — — — —

Пада вече, суморно новембарско вече.... На хоризонту још трепери хумно руменило, дан се смирује...

Сам... Преда мном се црни нова хумка, свежа, непобусана. Ја бих плакао... Али сузе, где су, где су?... Нема их очврсло срце. И ја дајем израза своме болу, што кличем дуго и дуго пред хумком палог борца, кога никад нисам видео, познао, па ипак кога у овоме часу због његове жртве тако много волим. Палим свећицу, чији се нејасан пламичак лелуја, повија и тиња и забодем је у свежу хумку и мислим на мајку, која тако далеко у неком мирном селанцету чека сина-јунака, да се врати из боја.....

У идућој свесци долази:

Писма храбрих српских војника својим домовима.

Издавачка књижарница С. Ф. Огњановића
у Новом Саду.

Књиге за старо и младо.

Међу Боксерима. Приповетка из Кине —·10
Делаварска пећина. Приповетка . . . —·10
Маоризи у боју са китоловцима . . . —·10
Ситон Пера. Индијска прича . . . . —·10
Текоа, последњи поглавица Асинбонских Индијанаца . . . . . —·10
Капетан Вашингтон. Ратна прича . . —·10
Ваконо, поглавица Команха, индијска прича . . . . . —·10
Нападај на Мисисипију. Приповетка —·10
Наутакон или оснивање џемостовна, приповетка . . . . . —.10
Огњени зрак. Индијска приповетка . —·10
Плави коњ. Приче првих насељеника —10
Под водопадима Вапита. Изворна приповетка . . . . . —·10

☛ Ко нам пошаље у напред новац за свих 12. свезака, добије их о нашем трошку. ☚

ИЗДАВАЧКА КЊИЖАРНИЦА

Светозара Ф. Огњановића

Дунавска улица У НОВОМ САДУ Дунавска улица

Слике из балканског рата

израђене масним бојама (имитација платна) величина 31×41 цм. и величина 38×50 цм.

Цена са поштарином (у јаком омоту) К —·70, веће К 1·—

За сада се ове слике могу добити:

1. Бој код Куманова. 2. Бој код Киркилисе. 3. Бој код Солуна. 4. Бој пред Скадром. 5. Бој на Тузи. 6. Бој око Скопља. 7. Бој на мору код Чаталџе. 8. Бој на Мустафа-паши. 9. Бој код Луле-Бургаса. 10. Бој код Једрена. 11. *Бој код Берана. 12. *Бој код Тарабоша.

Слике су израђене у првим светским фабрикама, те су врло лепе и служе српским кућама на украс.

*) Од ових нема малих само од великих по К 1·—, остале се све могу добити по К —·70 и К 1·—.

Најновија књига!

Рат на Косову и Старој Србији

од **Јаше Томића.**

Цена је са поштарином препоручено К 2·45.

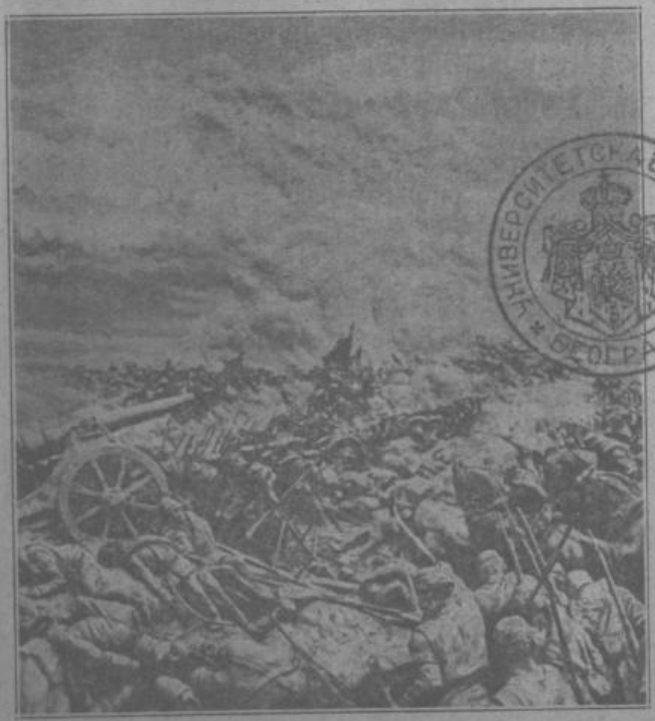
Народна књига!

Краљевић Марко у балканском рату

написао **др. Каменко Суботић.**

Цена је са поштарином 60 филера.

Писма храбрих српских војника својим домовима.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА * БЕОГРАД *

Црногорци јуришају на Тарабош.

Издавачка књижарница Св. Ф. Огњановића у Н. Саду.

КЊИГЕ ЗА СТАРО И МЛАДО

РАТ НА БАЛКАНУ.

Најтоплије препоручујемо следеће интересантне ратне приче за сад ових дванаест, а ускоро биће најављено и других дванаест врста. Књиге су ове:

Српска војска осваја Косово и Приштину . —'10
Српска војска у бој на Куманову 10. и 11. октобра 1912. . . . . —'10
Победоносна српска војска осваја Скопље град цара Душана . . . . . —'10
Освојење царског града Призрена 30. октобра 1912. . . . . —'10
Крвави бојеви на Бакарном Гумну и Прилепу —'10
Велика и страшна битка на Битољу од 1. до 4. новембра 1912. . . . . —'10
Поносни српски рат, велике приче скромних очевидаца . . . . . —'10
Освојење Новог Пазара, ратне слике и прилике —'10
Победоносна српска војска у Кичеву, Дебру и Ориду . . . . . —'10
Међу српским рањеницима, шта нам ови причају о бојевима . . . . . —'10
Српска војска на Синьем Мору и освојење Драча . . . . . —'10
Писма храбрих српских војника својим кућама . . . . . —'10

Цена је свакој појединој свесци 10 филира, :: а препродавцима дајемо највећи рабат. ::

XII. КЊИГЕ ЗА СТАРО И МЛАДО XII.

РАТ НА БАЛКАНУ.

ПИСМА
храбрих српских војника својим домовима.

ВИШЕ ОСНОВНО ШКОЛСКО ДРУШТВО
БЕОГРАД

Издање књижарнице
Светозара Ф. Огњановића у Новом Саду
1913.

Искључива продаја за Србију код Рајковића и Ћуковића књижара — Београд.

Срп. Штампарија дра Св. Милетића у Н. Саду.

Напомена.

Овом се свеском завршују првих дванаест свезака, као прва серија књижица за старо и младо: „Ратне слике са Балкана".

Сада су на реду других 12 свезака, као друга серија, које ће доносити нове слике из балканског рата. Исте ће бити такође за старо и младо, исте ће причати славу српског оружја а крепити у омладини српској понос, да су чланови српскога јуначког племена.

Ове су књижице нашле сјајан одзив у читалачком српском свету, међу остарином и омладином и све се више и више траже, да смо већ неке свешчице прве серије поново штампали.

Са многих страна траже, да се ове књижице штампају и латиницом, за наш народ који ово писмо чита, па смо се одлучили да то и учинимо, а за најкраће време отићеће се и латиницом штампати.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

Као што се видело, књижице ове су за старо и младо, а **најзгодније су за поклоне приликом испита нашој омладини.**

Цена ће остати 10 филера свакој књижици, а свака је тако удешена, да је целина и нема наставка.

Препоручујемо их најтоплије свакоме, а нарочито нашим имућним људима, да их у више примерака купују и сиротињи раздају, као што су то већ неки родољуби учинили.

Издавачка књижарница

Светозара Ф. Огњановића

у Новом Саду.

Писмо српског војника.

Мили моји,

Ја знам да немате ништа отуда тако важно да ми пишете, али знате како је, мени да је да знам све, па ма како то било обично, тек да се сетим Београда. Зато слободно пишите све од реда.

— — — — — — — — — —

Другог новембра, око 4 сата изјутра, кренули смо се пут Битоља. Мрак, киша и ветар. Газимо преко орања до колена по блату. Не знаш куда идеш!? Саплићемо се [illegible] бразда и купинових врзина. Војници [illegible] цили шаторска крила преко [illegible] ли се и корачају ћутећи. Сваки [illegible] да гази у стопе свога претходника, [illegible]

БЕОГРАД

јући да ће боље проћи, а и да се не загуби, јер је помрчина као тесто. У зло доба дохватисмо се неког друма, који је био пре река него пут,

У том поче да свиће. Прођосмо кроз село Беранце, па онда уз једну падину каквим висовима, који су врховима у густе облаке загњурени. Сад је ишло мало лакше, истина уз брдо али је земљиште тврдо и оцедито.

После напорног марша од једног сата наиђосмо на нашу артиљерију, на висини на коју смо се ми пешаци једва попели, а тек одатле настају тешкоће. Пута у опште нема, него се иде увалама и јаругама и то у колони по један. Сад туда треба да прођу топови!? Сам Бог зна како су и довде дошли! Ама воља и истрајност све учини. Топови су скинути са предњака још и у долини и сад их вуку биволима уз страшну вику возара, псовку подофицира и јасну команду водника и командира. Пође се неколико метара напред, па се стане, па опет удри по несрећним животињама, вичи, хајку док први пар не попусти, саплете се... падне! За њим други пар и цео топ са запре-

ом крене назад. Послуга задржава рукама
и леђима, подмеће камење, али топ стално
клизи назад, и прети де смрви све што му
е на путу. Пешаци покушавају да помогну
али узалуд. Немаш где више руку да метеш
немаш где да станеш, толико их је око то-
па, али... он непрестано клизи назад. Сад
већ сви почињу да губе наду, да ће га за-
држати и свак гледа где ће да се склони,
ако топ полети на ниже.

У том последњем тренутку волови и вој-
ници напрегну сву снагу, јер сви подједна-
ако осећају, ако пусте да ће их топ све
одвући у амбис, и поново крену напред уз
још јачу вику и псовку. Свакога тренутка
претрне човек мислећи: „оде све до ђавола!“
Све ће их пригњечити као жабе, али ипак,
сви сложно повуку, па се пређе критични
тренутак. Тако је то трајало пуна три сата.

У том се зачу топовска паљба са тур-
ске стране и то врло жива. Одмах смо зна-
ли, да су Турци нашли мету и да сипају
убиствену ватру на наше трупе, које немају
артилерије, да их заштити од те гвоздене
туче. Погледасмо се, па сви окренусмо очи
нашим топовима; који стоје закопани до глав-

БЕОГРАД

чина. Стока попадала, војници као сломљени немоћни да ма шта ураде, промукли од вике и хајкања, гледају како им сав труд не помаже да извуку оруђа на позиције. Турци бију све бешње, пуцњава се уједначила па само грми. У том се разлеже глас командира батерије: „Коњушнице!"

На ту команду прђоше тобџије карама и почеше скидати са њих дебеле конопце, за које се у биваку привезују коњи и то се зову „коњске коњушнице". Испрегоше волове и биволе, везаше за сваки топ по два конопца и онда прђоше пешаци. Наређаше се као мрави око ужета. И на једно: Хаао: топ пође уз брдо!..

Већ у подне наши ту топови тукли озго као Св. Илија. Високо, под облацима сене ватра, чује се пуцањ па се продужи грмљавина по околним планинама. Доле у равници ври пешачка паљба. Виде се наши стрељачки стројеви како наступају, а изнад њихових глава тек се забели пламен: један, па други, трећи, пети, десети — бију их Турци шрапнелом.

Али узалуд!... Строј се поколеба за тренутак, али одмах затим пређе у трку напред извесан простор и поново полежу сви...

Терен је просто ужасан. Прво се пређу ваљетне планине, испод којих се пружа огромна равница натопљена водом да изгледа као море. Тек, где, где, виде се шумице тополa, из којих провирују куће. То су бедна села, која у ово доба године изгледају као острва.

С оне стране те огромне долине диже се Перистер снегом покривен. Са коса и огранака његових туку Турци артилеријом целу долину. Далеко на нашем левом крилу чује се јака топовска пальба. То наше „градење туку турске положаје пред Битољем. Ми не видимо ни топове ни зрна где падају, али смо чврсто убеђени, да наше тобџије не бацају муницију у ветар.

Кад чујемо да наши топови учествују ми се радујемо, јер знамо да су тобџије „напипале“ штогод, па сад сатиру све што им је на домаку.

Већ се и вече спушта, а од решења битке ни помена.

Још је Битољ сувише далеко! Кад погледамо у оно море испод нас, кожа нам се јежи при помисли, да то треба прелазити под кишом од топовских и пушчаних зрна.

Ватра полако слаби на целом фронту. Још се чује само једна митраљеза како „штепује“. Сигурно, која наша трупа хоће да се користи мраком и да приђе турским положајима, па их Турци туку митраљезима. Још неколико реденика избацише, па се све умири.

Ноћ се већ спустила. Ено по висовима појављују се ватре. По где, где, види се сигнална лампица како светлуца. Наши војници подижу одмориште, жагор на све стране. Ватре у велико букте, а око њих облећу фантастичне слике војнике, који непрестано иду горе доле кроз бивак довикујући се. Траже нешто, или меркају како ће „муле“ доћи до кашике попаре или комада хлеба или сланине. Сви су већ заборавили шта су муке данас видели, а шта ће тек сутра бити? Тек ваљда нико није луд још о томе да лупа главу, кад треба што пре шатор подићи и сламе и дрва донети. Свак се стара, да се што удобније намести, те да некако „и ову ноћ прегура“.

И доиста, мало помало, па се све утиша Још само официри леже око ватре; разговарају шта је данас било и како су који пукови прошли? Увек се нађе по који офи-

цир, који разуме ситуацију и на свој начин тумачи је осталима. Ови или приме његове разлоге, или се труде да га убеде о противном, док им се свима не досади, па сви завијени у ћебад и шаторска крила, полежу око ватре тако, да ти се чини. да је неко створио пуна кола дењкова па их поређао поред ватре да се суше. А бедно ти је и то сушење. По целу ноћ се обрћеш као на ражњу, окрећући то једну то другу страну да се загреје. Док ти гори ћебе на леђима, смрзне се трбух, а док чизме прогоре замрзне се глава. У јутру кад устанеш констатујеш: и да си изгоро и да си се смрзо! Да Бог сачива! То ни у једној физици нема.

Док је тако код војника и нижих официра, дотле је у штабу пуковском са свим друга слика. — Велики шатор. па на средини рупа ископана, у коју посилни непрестано носе жар. Али слаба вајда. Командант и ађутант гледају у карту и озбиљно шапућу. За мало времена, па почну долазити ордонанси с извештајима са предстражних патрола. Мало за тим дође и ордонанс из дивизије а по том и одлука: Пук се сутра креће у пет сати изјутра у правцу...

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА * БЕОГРАД *

Сутра дан по мраку иста слика као јуче. Преко ноћ је опет пала киша али ујутру престала, да начини места густој магли. Тога дана. т. ј. 3. новембра опет борба опет грмљавина са обе стране, али без позитивних резултата. Али о томе у идућем писму...

Све вас много поздравља и љуби вас

М....

Мили моји,

Јуче сам вам писао и послао писмо преко поште, данас полази један војник за Лесковац и њему ћу дати ово писмо да га у Србији — Старој Србији — преда на пошту, и сигурно је, да ће стићи пре јучерашњег.

— — — — — — — — — —

Овде тече све по старом: исти живот, исте бриге, као и пре месец дана. Здрављенце, да Бог поможе, добро ме служи. Данас сам био у вароши и набавио сам мало ситница, које су ми биле потребне. Овде је врло лепо време. Снег видимо само по планинама, а доле код нас греје пролетње сунце. По кад кад, преко ноћ, падне хладна киша и то је све. Зиме овде, у опште, и нема, т. ј. као код нас у Београду. Збиља, пита

ради мој „улстер“, можда ћу га још ове године потражити. Чувајте га.

Сад бих могао да продужим јучерање описивање Битољске битке, пошто сам вам све новости изређао.

— Трећег Новембра, цео дан, трајала је борба, али смо ми мало знали од тога, јер је наш пук био у дивизијској резерви. А били смо на таквом месту, да нисмо могли пратити ток борбе. У вече смо чули, да су Турци, са великим губитцима, напустили неке положаје, и да је дивизија пуковника Недића начинила „пачарис“ од Турака. То нас веома расположи и ули нам нове наде на успех. Преко ноћ се чула, чешће пута, паљба, доста далеко од нас. То су наше трупе покушавале ноћне препаде, који су, делимично, имали добре резултате. Ноћ је била врло хладна и киша са ветром тукла нас је жестоко.

Четвртог Новембра борба је била најжешћа. Дунавска дивизија I, позива била је на нашем левом крилу; ми, моравска дивизија I. позива у центруму, док је Недић са „шубарашима“ и „старцима“ (моравска див. II. позива) био на десном крилу и потиски-

вао Турке ка Битољу врло успешно. Тај је дан био најужаснији за наше војнике. Тога дана имало је да се пређе „море“. Јер доиста она огромна долина тога је дана тако и изгледала. Једини излаз, дрвени мост, преко „Шемице“ био је до пола срушен, а Турци су га бранили са неколико митраљеза, једним батаљоном пешадије и са две батерије пољских топова. Преко тога моста, требало је да пређе један пук дунавске дивизије, а остали, хтели не хтели, морали су газити, под страшном ватром, коју су Турци без престанка сипали на наше трупе.

Две турске батерије намештене у селу Кукуречанима највише су штете нанеле дунавској дивизији. Ја мислим, да су тога дана те две батерије избациле преко 3000 метака. Наше су их тобџије нашле још 3-ег Новембра, и тукли их цело после подне. И ми смо рачунали, да више неће моћи да нас гађају. Али смо се преварили. Четвртог сабајле почеше те „уђуткане“ батерије страховито да дејствују. Наши их поново окупише жестоком ватром и мало их „дотераше у ред!“ Таман смо мислили, „е, сад смо квит“, кад поново, исте те батерије отворише паљбу.

Опет их наши засуше шрапнелима и гранатама, и сад се са свим умирише, да после по сахата опет оживе. Тако је трајало до 4 сата после подне. Тада се, ваљда, нашим артиљерцима досади толико зачикивање, те ни „послаше“ толико разорних граната, које учинише крај целе „шеге“. Више се те две батерије не чуше, и наши мало комотније прећоше преко воде, т. ј. на оном простору, који су те две батерије имале да туку.

Борба је била дуготрајна и врло упорна. Артилерија је гађала до 6 сати у вече, ма да је мрак у велико пао. Митраљезе су цео дан „штеповале!“ Пешачка паљба достигла је врхунац. Јасно се видело, да тај дан има све да реши. И доиста, тога дана Турци напустише најбоље положаје и повукоше се ка Битољу.

Али, канда није било доста пуцњаве и жртава преко дан, јер се борба продужила и ноћу. Наши се нису задржали на задобивеним положајима, него кретоше напред. Нарочито Моравци II. позива.

Они, који су учествовали те ноћи у борби, кажу, да се ништа ужасније не да замислити, од једне такве борбе. Киша и

ветар, и то студени ветар, не дају ока отворити; а слаба ваљда од гледања, кад је помрчина као тесто. Знају само толико, да су Турци испред њих, али где и на ком положају, о томе су мало знали. Иде се напред, па кад на њих припуцају, они полежу: оспу паљбу, и полако, све десетина по десетина, примичу се, док се не примакну довољно, да се може извршити јуриш. Онда „Ура“ излете напред и виде да никог нема пред њима. Или, натрапају на утврђења и онда настане гушање и клање по мраку, па шта ко извуче!

Ево шта ми прича један војник, који је те ноћи, како он сам каже, „неким чудом изнео главу!“

— Наредише нам да кренемо напред. Ми сви мокри до коже, гладни, озебли, једва се мичемо. Ама није ваљде, мора се. Ја не знам, како је по другим четама, али ми навукосмо баш добро. После по сата ломљења по неком камењару, напђосмо на Турке. Припуцаше пушке испред самог носа. Ми прилегосмо, уђутасмо се и нико пушку да избаци. Турци престадоше да гађају. Хајде опет напред! Иди, иди, па стој. Опет напред, опет стој! Мрак, прст пред оком не видиш.

Ми се шћућурили па шапућемо. Неки проазе напред, неки по зади нас стадоше. Не проће много, тек ми шану друг:

— Бре, Коле, ево га чучи поред мене један Турчин!

— Какав Турчин!? Бог стобом, у напој нети!?

— Јес, Бога ми, сад га ја пипнух за капу, а оно мека.

— Кољи! одмах велим ја.

Они се погушаше мало, и друг ми рече: „готово". — За час па се диже граја; „Ха, не дај! Јао уби ме...!" — Наста гужва! Наши се измешали са Турцима: пипају један другом капе, па кад осете под прстима туђу капу — коље одмах. — Кажем ти, несрећа једна! Ни сам не знам како жив изађох. Кад ме ко ухвати за капу, ја мислим ту је крај! А нисам пристао ни да бијем ни да чекам, па жив премрех...!" — Немадох кад да даље слушам али ми је и то доста. Можете већ замислити како је било оном несрећнику.

Сутрадан је било само гоњење. Турци су се по мало бранили а по више бегали. Тако да је Битољ још то вече пао Наше су

трупе побједоносно 6-ог ушле у варош. О самом Битољу другом приликом.

Много вас поздравља и љуби ваш

Милорад....

Мила моја мама,

Јуче сам примио оно дугачко писмо, које си ми послала преко М..... Ваљда не мислиш да има у свету човека, или уопште бића, које може рећи да је без бриге, а још мање оних, који се сматрају срећним! Али, нашта све ово? Човек треба да има сувише карактера или дееебееле живце, па да поднесе оно што га чека.

Сви смо једнаки, једно ништа! И то ништа, врло кратког века. Ја сам о свему, уопште, добио сасвим друге појмове од кад сам претурио овај рат преко главе. То јест, ја се надам да је готово, али ко зна шта ће још бити!

Никад човек не може да осети како је ништаван, како је мали и како му се живот не цени, док не погледа смрти у очи бар три-четири пута.

Како ја много ценим свој живот и живот оних људи које водим, не умем ти рећи.

Сви смо ствари, оруђа, а не жива бића. Нас не креће више наша лична воља или ћеф. — Креће нас нешто сасвим непознато. Не умемо, или нам чак не пада на памет да се чувамо. Идеш напред и знаш, да те сваког тренутка чека сигурна смрт, али опет не како имаш времена да се бринеш о прљавом мекинтошу, о неисправном седлу, или ти пролећу кроз главу неке мисли, буди Бог с нама! које немају никакве везе са тим страшним тренутцима у којима се човек налази.

Из почетка нешто вуче човека назад, све се у њему буни против тога, да он сам лично, по својој вољи, иде напред, где га хиљаде и хиљаде чекају да убију!... Не може никако човек да себи да рачуна о ономе, што се око њега дешава.

Кад почну прва зрна да фијучу око главе, онда се мало освестим. Охо! То озбиљно баш гађају! Бога ми, може свашта бити! Инстинктивно мрднеш главом на супротну страну, кад звизне зрно поред уха. Мало по мало, па се навикне човек на то фијукање. Сад почињу да те интересују други људи, како они изгледају? Смешно! У потпуном смислу те речи.

Један је блед као крпа, једва се држи на ногама, клати се ђа тамо, ђа овамо! Чини ти се, да је сав од воска, тако је неспретан, крут! Корача као месечар или у сну. Ништа не види пред собом, пада у јарак, покушава да се дигне, па клоне!... И сад више не мисли да устане. Осећа се сигуран, заклоњен. Збуњено гледа око себе, али му у очима читаш решеност, да ни по коју цену не напусти тако згодан положај. — Тако му је лепо туна. — У том га среће мој поглед! Видим му из очију, како ме, чисто, моли, преклиње. Само што не заплаче! Осећа, да ћу га истерати одатле, опет тамо где фијучу зрна, где се гине! Не сме да сачека, да га поново погледам, него бауља полако напред да уђари макар стопу једну, макар сантиметар један у том заклоњеном положају. Али није вајде. Мора се брзо напред. Једно оштро бездушно: „Диж' се!“ — И као са усијане плоче, бесвесно, са разрогаченим очима, скаче тромо напред. Куда? Ђаво би га знао! То га се више не тиче „Прегрмео“ је и сад иде.

Други се крсте, ваљда по хиљадити пут. — Трећи се смеши! Јест, јест, смеши се баш!

Ено, лепо се види, развукао човек уста и смеши се! Али како? — Да га у обичним приличама видиш, мислио би да имаш лудака пред собом. — Четврти нешто шапуће сам, за свој рачун. Моли се, ваљда, Богу? По изгледу се не може приметити, да се тако побожним послом бави. Можда псује!? Или помиње своје мпле и драге на дому? Ко зна? — Израз му је туп, бесвесан, само очи светле необичном ватром. — Пети, шести... десети... сви заједно изгледају, као да су изгубили појам о томе, шта су руке, шта ноге, а шта глава? Праве неке комичне покрете, који треба да личе на ход. Али што млатарају онолико рукама и главом? — Изгледа као да сад уче да иду, или као да су им попустили сви зглобови. Али то траје врло кратко време. Један по један добијају поново сталност, снагу и најзад свест. Већ појединп показују својим погледима и покретима, да су се окуражили. Почињу мање да воде рачуна о опасности. Правилно корачају и задиркују оне, који се још нису раскравили. То задиркивање утиче на остале као чаробна свирала. Све се враћа на стару меру. Сви почињу да гледају свесно и да се

довикују, да се разговарају. Један фијук и зврц! зврц! час овде час онде! — „Ене, ди удари! Гле пса, мал' ме не уби! Госпо'н поручник! мени откиде једно дугме!...“

Непрестано се коментаришу погодци, односно промашаји и већ сви осећају да су „загризли ватру“ и да „свако зрно не погађа“.

Из првог борбеног реда већ почињу да стижу рањеници, „лакши“, који могу да иду.

— Шта је бре! 'де си рањен!? Је л' тешко?

— Боли ли те много!

— Има ли мртвих?... — И ваздан разних питања: о борби, о мртвим и рањеним. То им дође као нема припрема, као прослушавање, као увод у борбу. Навикавамо се и на то, као што смо се навикли на фијукање зрна и тресак граната и шрапнела. Од једном човек осети да је огуглао на све. Слабо га интересују рањени и погинули. Мисли са свим нешто што је изван рата. А и шта би друго? Све је постала обична, „природна“ ствар. — Погинуо човек! па шта? Шта му ја ту могу помоћи!? — Рањен! — Доћи ће болничари па ће га однети. Можда ћу и ја сада, овог тренутка, лежати

горед њега, па шта онда? Два мртва, као и један! Три четири, више, много, пуно, сви изгинули! — Па шта? Опет исто! Зар није свеједно: један, или сто, мртваца!? Ама баш са свим свеједно, кад ћу и ја бити међу њима, можда брже него што се надам...

Видео сам једног са комадом хлеба у руци. Зрне му прошло баш између обрве! Сиромах! Тај се сигурно није надао, да ће баш онда погинути, кад руча. Сад му је све равно. Није више гладан. Али то доказује, да се тај несрећник сетио хлеба, кад око њега свирају куршуми као чеде. Ето што ти је човек!

Мало даље, један Србин и један Турчин, загрљени леденим загрљајем, мирно леже један поред другог. То мало пробуди моје интересовање. Приђем ближе. Страшна слика борбе на живот и смрт! Лица ужасно искривљена, очи разрогачене! Онај Турчин, нека огромна људина, стегао нашег војника обема рукама за гушу, овај опет, увукао врат што је више могао, десном руком ухватио Турчина баш за јабучицу, а левом за косу!... Једно зрно, изгледа, да је прекинуло ту ужасну борбу на свагда. Турско или

српско зрно? Ко зна? обојица су мртви. Зар је мало топова, пушака и ножева, него се овако, голим шакама, мора отимати овај комад крваве земље!?...

Више њих, на самом шанцу, лежи турски официр. Левом руком стегао запет револвер. Погледам, сва зрна унутра. Није стигао ни једно да избаци, да главу замени, а на грудима му велика рана од ножа. Рачунао је, сигурно, да ће свих шест избацити, а он, спромах, није имао кад ни да окине. — Брза је смрт! Ужасно брза!

И тако редом, преко целог разбојишта посејани лешеви. Неки унакажени, неки као да спавају лепа, мирна лица! Ди се човек заплаче за младошћу и лепотом!...

Али, ...вечито: али! Друкчије не може бити. Сваки види да је грехота што толики људи гину... али, другог излаза нема. Кажу да на гробовима најлепше цвеће цвати! Ваљда ће и на овом гробљу процветати: нов живот, рад и ...култура! — Култура, најлепши цвет човечанства. Видиш, и он ако хоће да буде леп мора на гробљу да цвета!... Све тражи своје жртве, па и Бог. И он тражи да жртвујемо земљу да би добили небо. Тако је у животу и у раду. Увек се по

нешто мора жртвовати. Потрудимо се да олако жртвујемо оно што се мора дати, па ће нам лакше пасти...

Аха, зортулику! Видиш и какује страшну у рат!? Још ово и није страшно кад се чита, али кад се види?... — БрррБрр! Цаба бу кирија. Све, све, ама јок више рат! Што рекао један мој мајстор кад сам од шале нишанио на њега из револвера (још у Београду): „Батали, молим те, таке шале.“ А ја му кажем: Сигурно те је страх? — „Јок, море, него кад сам био у бугарском рату, тако сам намрзо пушке да их сад не могу очима да гледам.“ — Ја како!...

Па да је само то ни по јада. Научи човек па „ки пањ“. Ама ич та се не тиче. Него, брате, нема се на шта лећи, нема се шта јести. Киша, снег, зима, ветар, ђаво, сотона и триста невоља, о којима ни појма није имао човек, сад га све то нападне.

Хвала Богу, сад је фино. Данас смо ручали напољу: без шињела, гологлави на сунцу, као у пролеће, Само нека подржи овако време, па ће добро бити.

Много, много поздрава свима а теби много много поздрављa и љуби твој син (који ти је, без сумње, у вољи). М.

Мили моји,

Опет да покушам да вам се јавим, ма да досада од вас апсолутно ништа нисам добио. Не знам да ли сте и ви исте среће? Ја сам на првом месту здрав и прилично весео, ма да су прилике врло неповољне и за једно и за друго, али ја сам навикао прилично на те незгоде и сносим их врло добро!

Данас смо смештени у овом манастиру, који ме потсећа на Вратну и одмах сам се сместио. Ово вам пишем у соби за столом, то је мало необично за мене, јер до сад тога није било. Битољ је одавде удаљен свега пола сахата на север, одакле добављамо оно, што се добавити може, јер силна војска поједе све као скакавац, — али тек живи се много боље него на положајима: без крова на киши, снегу и ветру, а уз то без хлеба.

Иначе све је као што знате и из новина ишло врло глатко. Турци беже, па стану те се прикупе, да би опет сви џумле могли да кидну.

Да вам описујем поједине борбе и остале страшне ствари из рата, треба много и ма-

стила и стрпљења, па опет не бих успео да вам опишем све као што треба и у колико је у опште могуће писати те ствари.

Први је утисак најјачи и остаје човеку дуго у памети, али се доцније човек тако навикне да не чује и не види ништа баш тако страшно, као што је у ствари и како се прича. Рањеници и погинули тако су обичне ствари, да често човек прође поред њих и не гледа их. Ми смо на пример једне ноћи бивакovали на самом бојишту, дошли смо доцкан, тако око поноћи. Подигли шаторе и легли на мокру земљу, да се ко санћим одморимо. У том ми јави један војник, да се до самог шатора налази један Турчин. Питам га је ли жив тај Турчин? — Каже: јок, мртав је. А један потпоручник, који је самном био у шатору, дрекне на то: Марш, будало једна! Што ме уплаши? Ја мислим жив је. И на томе се сврши. Ми рэсто ноћи проспавасмо поред мртвог Турчина као поред кладе. Сутрадан нисам се сетио ни да га видим. Толико човек навикне, док би у редовним приликама сав накострешен утекао и сањао га бар две недеље. Јер није шала убијен човек.

Што се тиче ватре, и од ње сам прилично грицнуо ама и то није баш тако опасно, јер човек зна да му је од свих топовских и пушчаних зрна само једно опасно, а то је једно као и ни једно, па је човек спокојан и миран кад око њега ври као у котлу. Јер се сва та пуцњава и грмљава слива у једну општу тутњаву, која изгледа врло природна, пошто се сваки дан чује.

Последња наша борба, т. ј. прве армије била је 3., 4. и 5. новембра таква, да су о мом рођендану грмели топови као никад досад. Јер је пуцано и из дугачких т. ј. позицијских топова. Пешачка је ватра била необично јака, да сам се чудио како је остало живих људи. Наш је пук за цело време те борбе био у резерви, пошто смо доста поднели пре тога. И ја сам са нашег положаја пратио догледом цео ток борбе. Призор је био колико страшан толико и величанствен... А после борбе таква тишина, какву човек у редовним приликама не може ни замислити.

Сад је мир. Све су трупе распоређене и чекају се даље наредбе. Шта ће даље бити, о томе ми ништа не знамо. Турци су

се разбегли и сад се у масама предају. Досада је у Битољ доведено 10.000 заробљеника.

Но доста о рату. То ви сигурно боље знате из новина, него ми овде. Сад мало о себи. Пакети и аманети долазе прилично уредно, за то ми пошаљите на Битољ следеће ствари: — — — — — — — — —

Писмо војника Срби́на Мојсеове вере своме рођаку.

Битољ, 15. новембра.

Драги М.

...Радује ме што сте сви хвала Богу здрави то вам и желим од свег срца. И ја сам здрав и овде сам у Битољу код једног богатог Јевреjина на храни и стану. Нисам се ни надати могао да су ти људи тако гостопримљиви. Заволели су ме као свога сина и не знам заиста како да им се одужим.

Док нисам дошао у Битољ доста сам тешкоће, муке и грозоте видео.

Зима, глад жеђ, умор и разне ратне доживљаје, које сам видео и трпео, толико су потресли моју душу да сам све то могао издржати само помоћу Господа Бога.

Највише сам трпео од зиме и глади.

Било је ноћи када сам испод кога дрвета на висини од 1000 мет. провео целу ноћ дрхтећи од зиме а притом гладан и мокар од кише. Хлеба није било редовно тако да сам чешће трпео глад. Не знаш драги мој колико то значи бити у топлој соби имати хлеба Хлеб, да хлеб, то је много, то ми не умемо да ценимо шта та реч значи, бесни смо пошто тамо свега имамо. Ја сам видео кад је један војник платио 5 дин., за један хлеб.

Али, хвала Господу, кад је све ово што смо трпели било за добро Српскога Народа и када је наша мила Отаџбина сада Велика Србија за чије добро свима нама и младима и старима срце бије имала од тога користи.

Дичим се што се и ја могу рачунати у ослободиоце Старе Србије од сталног и вечитог душманина пустог Турчина.

Масе заробљених турских аскера (војника) дневно се спроводе кроз Битољ, али док ми са њиховим заробљеницима лепо поступамо, дотле су они сваком војнику нашем кога су заробили ископали очи, осекли уши и грозно га унаказили, па га онда на највећим мукама убијали Али нека, зато што су они тако чинили, Бог им је платио, пропали

су ужасно, бегали су, бегали и само бегали. Путем смо наишли на масу напуштених топова, муниције, пушака, разних скупоцених ствари, на ужасно много мртвих Турака.

И престолонаследник Александар је ту. Јуче му је дошао у посету грчки престолонаследник, који се бавио у Флорини.

Говорио сам са бугарским и грчким војницима.

Имао бих још много што да ти пишем али немам времена и видим да оскудевам у речима да ти то све што сам видео и осећам опишем.

Молим те, да све твоје укућане од мене свесрдно поздравиш а теби, драги, шаље ти много искрених поздрава и загрљаја твој

Б.

За овом свеском долази:

Друга серија нових дванаест књижица

„Ратне слике са Балкана“.

ИЗДАВАЧКА КЊИЖАРНИЦА

СВЕТОЗАРА Ф. ОГЊАНОВИЋА

У НОВОМ САДУ

ДУНАВСКА УЛИЦА

СЛИКЕ ИЗ БАЛКАНСКОГ РАТА

израђене масним бојама (имитација платна) величина 31×41 цм. и величина 38×50 цм.

Цена са поштарином (у јаком омоту) К –·70, веће К 1·–

За сада се ове слике могу добити:

1. Бој код Куманова
2. Бој код Киркилисе
3. Бој код Солуна
4. Бој пред Скадром
5. Бој на Тузи
6. Бој око Скопља
7. Бој на мору код Чаталџе
8. Бој на Мустафа-паши
9. Бој код Луле-Бургаса
10. Бој код Једрена
11. *Бој код Берана
12. *Бој код Тарабоша

Слике су израђене у првим светским фабрикама, те су врло лепе и служе српским кућама на украс.

* Од ових нема малих само од великих по К 1·—, остале се све могу добити по К 70·— и К 1·—

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА * БЕОГРАД

Издавачка књижарница Св. Ф. Огњановића у Н.Саду.

ДРУГА СЕРИЈА!

КЊИГЕ ЗА СТАРО И МЛАДО.

РАТ НА БАЛКАНУ.

На реду су следеће књиге, које ће за најкраће време изаћи:

13. Косовски осветници, слике из ратовања српских комита.
14. Ратовање Црногораца са Турцима 1912—1913.
15. Кроз освојене српске крајеве. Успомене на бојеве Срба са Турцима.
16. Победе и јунаштва црногорских соколова над Турцима.
17. Срби у бојевима пред Једренима.
18. Ратне слике и прилике из 1912. и 1913.
19. Борбе кроз дивљу Албанију. — Српска војска осваја Љеш.
20. Црногорци у бој на Тарабошу.
21. Срби освајају Једрене и предаја Шукри паше српској војсци.
22. Бугари у бојевима са Турцима.
23. Бојеви пред Скадром и освојење Скадра.
24. На развалинама турскога царства.

Цена свакој свесци 10 филира, а препродавцима дајемо највећи рабат.

НОВО! НОВО! НОВО!

Изашла је

ЛЕГИЈА СМРТИ

или

РАД ТАЈНОГА УДРУЖЕЊА „ЦРНЕ РУКЕ" НА ОСЛОБОЂЕЊУ АБЛКАНСКИХ СЛОВЕНА.

Роман из рата 1912-13.

Написао:

Бранислав Јуришић.

„ЛЕГИЈА СМРТИ" је књига за старо и младо, ученог и неученог.

„ЛЕГИЈА СМРТИ" биће велика епопеја српске 1912. и 1913. године.

„ЛЕГИЈА СМРТИ" излази у свескама од 16 страна и стаје свака свеска само 10 потура. ::

Претплата се прима на 20 свезака, која стаје К 2·40

За иностранство . . . . . К 3·—